

Socialno delo

S

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

letnik 49 – oktober–december 2010 – št. 5-6

3000 694

ci

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Urednik
Bogdan Lešnik

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Pomočnik uredništva
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Uredniški svet
Viktorija Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva, Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič, Anica Kos, Blaž Mesec
Marija Ovsenik, Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek, Tanja Renner, Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si/sd

Subvencije
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Tisk
Mond Grafika, Brezovica pri Ljubljani

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 75,00
za fizične osebe € 36,22 (študentje € 31,69)

Oblikovanje
Jaka Modic

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Časopis izhaja dvomesečno, začeni s februarjem.

Navodila, kako pripraviti in predložiti prispevek
za objavo, in s tem povezane informacije so na
spletnih straneh časopisa
(www.fsd.uni-lj.si/sd - Pisanje za SD).

**TEMATSKA ŠTEVILKA:
ISTOSPOLNA PARTNERSTVA IN DRUŽINE**

Gosta urednika: Roman Kuhar,
Ana M. Sobočan

Izid te številke je finančno podprla Študentska organizacija Univerze v Ljubljani (www.sou-lj.si) v okviru projekta »Ozaveščanje o Družinskem zakoniku«.

Več o projektu: <http://www.druzinski-zakonik.si>

DRUŽINA – OSNOVNA CELICA ... IDEOLOŠKIH SPOPADOV

Marca 2010 je v parlamentu potekalo prvo branje novega predloga Družinskega zakonika. Eden od poslancev je v obrazložitvi svojega glasu proti Družinskemu zakoniku povedal, da je nad predlogom zgrožen, saj naj bi nekatere določbe

omogočale homoseksualcem ali – bom kar slikovito po domače [rekel] – pedrom posvojitve.

Predsednik Državnega zbora, ki je vodil sejo, ga je prekinil in opozoril, naj uporablja besede brez žaljivih konotacij. Poslanec opozorila ni upošteval. Dejal je, da je beseda »peder« del slovenskega knjižnega jezika in da označuje homoseksualca. Dodal je, da lahko uporabi tudi kakšno drugo besedo, če predsedniku omejena ni všeč:

Dobro, če vam to ni všeč, lahko rečemo tudi toplovodarji ali dvomotorci ali kaj jaz vem, kaj hočete.

Opisani besedni dvboj – podobne v parlamentu in drugod vedno znova srečujemo ob točno določenih temah: Romi, samske ženske, geji in lezbijke, izbrisani – kaže ne samo na alarmantno nizko raven nekaterih razprav v parlamentu in na tako rekoč infantilno navdušenje poslanca, ki se je ob iskanju poimenovanj za homoseksualce neznansko zabaval, pač pa tudi na temeljno nelagodje, s katerim v javnih razpravah homoseksualnost, kot bi rekel Foucault, »spravljamo v govor«.

Za povrh se zdi, kot da so po predstavitvi predloga novega Družinskega zakonika kot gobe po dežju zrasli novi »strokovnjaki« za področje družinskega življenja in tudi homoseksualnosti. Zavzeli so javni prostor in o teh vprašanjih

razpravljali pod pretvezo znanstvenih dognanj. Pri tem so jim mediji pogosto na široko odprli svoja vrata. Družina je bila vedno polje ideoloških spopadov in večina razprav o predlogu družinskega zakonika pri tem ni izjema.

Podobno je s seksualnostjo, ki jo lahko razumemo kot sistem znanja, ki ustvarja moralne hierarhije. Foucault se v svoji *Zgodovini seksualnosti* (2010) sprašuje, zakaj in kako seksualnost razkriva resnico o nas samih in kako je konstruirana kot objekt vednosti – ne kot zgolj osebna »lastnost«, ampak kot diskurzivna praksa. Vednost namreč ni nikoli nekaj nevtralnega, ampak je vedno rezultat in podstat trenutnih ideologij in oblastnih razmerij.

V okviru prakse socialnega dela je zato treba odgovoriti na vprašanje, kako je seksualnost konstruirana v socialnem delu in kako se »uporablja« pri delu z uporabniki in uporabnicami. Pri tem je treba razumeti, da dobra praksa ne pomeni zgolj strpnosti do vseh oblik seksualnosti, zgolj uporabe antirasističnih pristopov v socialnem delu ali premislek, kako soustvarjati rešitve z geji in lezbijkami v praksi socialnega dela; potrebno je razumevanje širšega konteksta.

Socialno delo je namreč tudi polje (re)produkcije kategorij seksualnosti, saj seksualnost znotraj njega postane področje raziskovanja in klasifikacije. Toda, katera seksualnost postane središče objektivizacije? Fokus je zagotovo na nenormativni seksualnosti, medtem ko heteroseksualnost ostaja osrednje, nevtralno in nevidno polje. Osebe, ki vstopajo v odnose s socialnimi delavci in delavkami in pri katerih nenormativna seksualnost figurira kot informacija,

ki jo je treba razumeti, ocenjevati in presojati, so v drugačnem položaju kot tiste, katerih seksualnost je dejstvo, za katero se zdi, da ne potrebuje pretresanja. Razumevanje homoseksualnosti/nenormativnih seksualnosti poteka po matrici, ki ne preprašuje heteroseksualnosti. Seksualnost postane ključna samo takrat, ko je določeno seksualno vedenje ali identiteta eksplicitno nenormativna – to pa hkrati pomeni, da je večina prakse socialnega dela »prosta« seksualnosti, saj je ta po navadi normativna in torej nevidna. Še več: razumljena je kot naravna, kot nekaj, kar uhaja družbeni regulaciji.

Eno od ključnih področij v socialnem delu, kjer postane vprašanje seksualnosti še posebej izrazito, je področje posvojitve. Razprava o primernosti namestitve otrok k istospolnim staršem bo verjetno trajala tako dolgo, dokler bodo obstajali konfliktni pogledi na vprašanje homoseksualnosti. Ključni pomislek, ki ga želijo predstaviti kot argument, je strah, da homoseksualni starši ne bodo mogli skrbeti za otroke v skladu s predpisanimi spolnimi vlogami.

Znotraj tega polja se oblikuje konstrukcija otrokove potrebe, kjer se z namenom regulacije spola in seksualnosti kandidat/ka za posvojitev transformira v objekt, pri katerem je treba oceniti »nevarnost« za potrebe otrok. Otroci so konstruirani kot nemočni, kot žrtve posledic »drugačnosti«. Seksualnost je v teh okvirih razumljena kot nekaj, kar »deluje« na otroke.

Čeprav so raziskave v zahodnem svetu pokazale, da seksualnost staršev ni kategorija, po kateri bi morali presojati blaginjo otrok (cf. Stacey, Biblarz 2001, 2010), in da se strokovna združenja v ZDA, Veliki Britaniji in drugje strinjajo glede pozitivnih izidov namestitve otrok k homoseksualnim staršem, pa se praksa socialnega dela v večini držav, tudi v Sloveniji, pogosto oblikuje predvsem na podlagi (diskriminatornih) pogledov na (homo)seksualnost.

Poleg tega potencialne pozitivne ocene in odločitve posamezne socialne delavke ali delavca v večini držav omejujejo tudi strukturne omejitve, ki ne podpirajo posvojitve istospolnih parov. Takšna je v tem hipu situacija tudi pri nas, saj predlog Družinskega zakonika lomi kopija prav na točki posvojitve otrok.

Zatakne se namreč že pri tem, kako pravzaprav poimenovati pojave, ki so bili do zdaj večinoma nevidni (tudi v praksi socialnega dela). Na ravni izrekanja imen je več kot leto trajajoča javna razprava o Družinskem zakoniku in še posebej o istospolnih parih in njihovih družinah pokazala vsaj dvoje: nelagodje in terminološko zmešnjavo. Nelagodje se kaže v izrekanju besed, kot so gej, lezbijka, tudi homoseksualnost. Govorci v javnih razpravah so namreč istospolne družine pogosto označevali kot »take družine«, »tiste družine«, prav tako tudi geje in lezbijke: »tisti«, »drugačni«, »oni«.

Še večja kot nelagodje pa je terminološka zmeda. Kako poimenovati družino, v kateri sta starša istega spola? Kaj je pri tem pravzaprav pomembno – da sta istega spola ali istospolno usmerjena? Ali morda število – dva starša? Je spol sploh mogoče misliti mimo spolne usmerjenosti?

In ne nazadnje, kje v obstoječih poimenovanjih družin – enostarševska, nuklearna, razširjena – sta skrita spol in spolna usmerjenost staršev? Smo mislili nanju, ne da bi ju izrekli? Je šlo za tisto heteroseksualnost, ki je v svoji normativnosti preprosto nevidna (a hkrati vsenavzoča)? Ali pa je bilo mogoče v omenjenih poimenovanjih pomembnejše število, ne pa spol in spolna usmerjenost?

Zakaj torej tudi pri istospolnih družinah ni pomembno število, pač pa spol oziroma spolna usmerjenost? Mar ni istospolna družina – dve mami in otrok/dva očeta in otrok – prav tako nuklearna družina? In kako bi po tem istem ključu poimenovali enostarševsko družino lezbične matere in otroka? Lezbična družina? Enostarševska lezbična družina?

Razlikovati je treba dve ravni: poimenovanje družin, ki je povezano s formo družine, in poimenovanje družin, v katerem opisujemo spolno sestavo družine glede na starše (ne pa, zanimivo, tudi otroke). Nuklearne, jedrne, enostarševske, razširjene družine – vse te oznake opisujejo formo družine. Težava je seveda v samoumevnosti heteroseksualnosti, v heteronormativnosti. Ko namreč rečemo nuklearna družina, imamo v mislih očeta, mamo in otroka. Spol in spolna usmerjenost staršev sta zgolj

implicitno vpisana v to oznako, a vendarle se ta vidik za marsikoga, ki nasprotuje izenačevanju različnospolnih in istospolnih družin, zdi bistven. Bolj kot vsebina (kaj se dogaja v družini), se jim zdi bistvena forma. Kot da bi bila forma garancija (kakovosti) vsebine.

Ko uporabljamo izraz »istospolna družina« – ki je prav tako sestavljena iz dveh staršev in otroka/otrok – spol stopi v ospredje (v samem imenu), v resnici pa je v ospredju spolna usmerjenost staršev v tej družini. Celotna razprava o družinskem zakoniku je namreč pokazala, da se zagovorniki predloga ne sklicujejo na nediskriminacijo na osnovi spola, pač pa na nediskriminacijo na osnovi spolne usmerjenosti.

Prav zato je razprava o družinskem zakoniku naplavila nova poimenovanja, ki v ospredje postavijo prav spolno usmerjenost staršev: heterodružine, homodružine, gejevske družine, lezbične družine, celo lgbt družine (lezbične, gejevske, biseksualne, transspolne). Čeprav je takšno početje do določene mere razumljivo – identitetna politika namreč zahteva svoj »davek« in jasno definirano identiteto, na osnovi katere določena skupina zahteva enake pravice (in spolna usmerjenost je taka identiteta), poleg tega je poimenovanje pomembno tudi v političnem in simbolnem smislu – je vsa ta praksa novih terminologij hkrati tudi izključujoča sama v sebi.

Argument za nov družinski zakonik je namreč zgrajen prav na ugotovitvi številnih raziskav, da za otroka ni pomembno, ali živi v istospolni ali različnospolni družini (še en nov izraz), pač pa je pomembna vsebina družine, pomembni so odnosi, skrb, varnost – vse, kar nima ne spola ne spolne usmerjenosti. S tega vidika je torej kategoriziranje družin v različne tipe nesmiselno. Bolj smiselno se zdi govoriti o tem, ali družina opravlja omenjene vloge ali ne.

Z uporabljenimi poimenovanji je kup križev. Termin »istospolna družina«, ki se je najbolj uveljavil in je dobesedni prevod angleškega izraza *same-sex family*, je skrajno neroden (in nesmiseln), saj pravzaprav govori o »družini, ki je istega spola«. Po analogiji se je v javni razpravi o Družinskem zakoniku za geje in

lezbijke začel pojavljati tudi izraz »istospolni« ali »istospolniki«, kot da bi hoteli reči, da je nekdo istega spola (za razliko od nekoga, ki je nasprotnega spola?). Še bolj skrb zbujajoče je, da je beseda »istospolnik« v pomenu »homoseksualec« vključena celo v Slovenski pravopis (2003). V njem boste sicer zaman iskali logično (in skrajno nesmiselno) nasprotje: različnospolnik.

V angleško govorečih državah je v splošni rabi natančnejša in inkluzivna delitev na gejevske, lezbične, biseksualne in transspolne družine (*lesbian, gay, bisexual and transgender families*); sintagma lgbt družine je uveljavljena tudi v Mednarodnem združenju gejev in lezbijk (ILGA). V nemško govorečem prostoru se najpogosteje uporablja izraz *regenbogenfamilie*, torej mavrična družina, ker se navezuje na simbol lgbt gibanja (mavrična zastava) in s tem označuje, da v takšni družini živita dva istospolno usmerjena starša. V frankofonem prostoru se oznaki družine spretno izognejo, saj je tam uveljavljen izraz *homoparentalité*, ki združuje pojem starševstva z grško predpomo – ta označuje spolno usmerjenost staršev.

Prvotni namen urednikov te številke *Socijalnega dela* je bil predlagati boljši termin in poenotiti zapis v vseh člankih, ki so objavljeni v reviji. V mislih smo imeli izraza »družine istospolnih partnerjev« ali »družine istospolnih staršev«, čeprav smo se zavedali, da tudi takšno poimenovanje ni brez težav. Po pogovorih z avtorji in avtoricami člankov smo se vendarle odločili, da vsakemu od njih prepustimo odločitev, kakšno terminologijo bo uporabljal. Večina se je zato preprosto odločila za »istospolne družine«.

Eden od prepričljivih argumentov je bil namreč ta, da med ključne besede, ki jih je treba zapisati ob vsak znanstveni članek in po katerih te članke potem iščemo po revijalnih bazah, ni pametno zapisovati novih in neznanih tvorjenk, saj potem nihče ne bo našel tega članka. Večina bi v iskalnik zagotovo vpisala izraz »istospolna družina«. Rečeno drugače: »istospolne družine« je že tako uveljavljen pojem, da je terminološki vlak težko ustaviti. Ta je namreč že zdavnaj oddrvel in pri tem

preprosto na hitro prevedeni angleški izraz *same-sex family* ustoličil tako v javnem kot znanstvenem diskurzu. To pa nas seveda ne odvezuje od kritičnega pretresanja terminologij, dekonstrukcij ideologij, ki se skrivajo v njih, in od iskanja boljših izrazov.

Morda lahko pričakujemo, da se bo sčasoma oblikovala nova terminologija, temelječa na izbiri in krepitvi pojmov, ki bodo izšli iz vrst istospolnih družin in gibanja za njihove pravice. Razlikovanje v jeziku, ki ga zdaj napajata dva vpliva – potreba po razlikovanju in stigmatizaciji/poudarjanju drugačnosti pri nasprotnikih pravic in legitimnosti tovrstne oblike družinskega gibanja ter nujna potreba po razlikovanju in esencialistični pristop k označevanju istospolnih družin pri tistih, ki opozarjajo na njihovo diskriminacijo, nevidnost in izključenost ter se bojujejo za njihove pravice – bi v idealni prihodnosti seveda postalo nepotrebno, reducirano zgolj na pojem družine za vse njene pojave oblike: različnospolne, istospolne, razširjene, enostarševske, reorganizirane, večstarševske itd.

Prvi korak na poti k temu oddaljenemu cilju je vzpostavljanje vidnosti istospolnih družin, prepraševanje heteronormativnosti v diskurzih o družinah in seksualnosti, detabuizacija in dekonstrukcija »drugačnosti« itd. S takšnimi težnjami je bila zamišljena tudi tale številka *Socialnega dela*.

Razdeljena je v dva vsebinska sklopa. V prvem, »Sprejemanje zakonodaje«, pretresamo zgodovino in aktualne razprave sprejemanja zakonodaje o istospolnih partnerstvih in družinah. Metka Mencin Čeplak in Roman Kuhar v prispevku analizirata več kot dve desetletji trajajoče poskuse pravne ureditve položaja istospolnih partnerjev in pokažeta, da je neenakost zaradi spolne usmerjenosti v Sloveniji postala in ostala relevantna politična tema. Bogdan Lešnik se je loteva skozi psihoanalitično prizmo in pri tem osvetli konstitutivni element omenjene razprave: sovražni govor. Prispevka Barbare Rajgelj in Neže Kogovšek prinašata analizo pravnih vidikov sprejemanja omenjene zakonodaje. Avtorici pri tem ugotavljata, da zakonodajalec nima več veliko maneverskega prostora za drugačno ureditev, kot je predlagana

v novem Družinskem zakoniku – to je popolna pravna izenačitev različnospolnih in istospolnih partnerstev in družin. Vsebinski sklop o sprejemanju zakonodaje zaokrožamo z analizo španskega primera. Španski parlament je namreč leta 2005 sprejel zakon, ki istospolnim parom omogoča poroke in posvojitve.

V drugem vsebinskem sklopu, »Družine«, ost zanimanja usmerjamo v položaj istospolnih družin in analizo njihovega vsakdanjega življenja. Uvodni prispevek Alenke Švab istospolne družine umešča v širše procese spreminjanja in pluralizacije družinskega življenja v sodobnosti. Prispevek Nine Tuš Špilak predstavlja preliminarne rezultate prve sociološke študije pri nas, ki se ukvarja z vprašanjem položaja istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji in predvsem z odnosom vzgojiteljev in vzgojiteljic do istospolnih družin. V tokratni številki *Socialnega dela* končno v slovenskem jeziku objavljamo tudi rezultate nemške študije o istospolnih družinah (prispevek Elke Jansen), ki jo je naročilo nemško Ministrstvo za pravo in jo je Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve RS uporabilo kot osnovo pri pripravi predlogov členov družinskega zakonika, ki zadevajo istospolno partnerstvo in družine. Vsebinski sklop o družinah sklenemo z italijansko izkušnjo: Elisabetta Ruspini predstavi rezultate manjše kvalitativne študije, izvedene med družinami gejevskih očetov v Italiji.

Zadnji del obsega krajše prispevke. Maja Šorli predstavi izkušnjo istospolne družine in razpravlja o njenem stiku z novinarskimi in kritičnoteoretskimi pristopi. Maja Pan pretresa pojem homofobije in med drugim prikaže raziskavo o homofobičnem nasilju nad otroki iz istospolnih družin v šoli, ki se prav zdaj izvaja v Sloveniji, na Švedskem in v Nemčiji. Tomaž Škorjanc predstavlja prakso psihosocialne pomoči istospolno usmerjenim in transspolnim osebam ter njihovim staršem, svojcem in prijateljem. Pomoč je organizirana v okviru društva DIH pod imenom Mavrična svetovalnica. Namesto recenzije strokovne ali znanstvene monografije smo v tokratno številko vključili predstavitev Andreja Zavrla, ki piše o slikanici *Velika knjiga o družinah*, saj je odličen

zgled neobremenjene razprave o družinah, takšne, kot jo prepogosto pogrešamo v medijskih reprezentacijah, pa tudi v nekaterih razpravah, ki se predstavljajo kot strokovne ali znanstvene.

Ko smo pred nekaj meseci začeli načrtovati številko *Socialnega dela*, smo bili prepričani, da bo izšla v času, ko bo razprava o novem predlogu družinskega zakonika že končana. A tej razpravi za zdaj še kar ni videti konca, zato tale posebna številka ni razmislek v praznem prostoru, pač pa posega v samo jedro razprave – in bo zato imela tudi politične posledice.

V tem ne vidimo nič slabega; napisali smo jo zato, da bi jasno poudarili pomembnost te teme in nujnost spremembe ter pripomogli k senzibilizaciji za obravnavana vprašanja – ne zgolj v socialnem delu, pač pa širše. Zakonodajna sprememba je namreč šele prvi korak k družbeni spremembi. Pri tej pa ima socialno delo ključno vlogo.

Roman Kuhar, Ana M. Sobočan,
gostujoča urednika

VIRI

- FOUCAULT, M. (2010), *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: Škuc.
- Slovenski pravopis (2003), Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.
- STACEY, J., BIBLARZ, T. (2001). (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter?, *American Sociological Review*, 65, 2: 159–183.
- (2010). How Does the Gender of Parents Matter?, *Journal of Marriage and Family*, 72: 3–22.

Metka Mencin Čeplak, Roman Kuhar

BOJI ZA ENAKOST

OD DISKRIMINACIJE HOMOSEKSUALNOSTI DO REDIFINICIJE DRUŽINE

UVOD

Razprave o(b) predlogu novega Družinskega zakonika, ki izenačuje pravni status različnospolnih in istospolnih partnerskih zvez ter uvaja inkluzivno definicijo družine, ki pravno izenačuje različne oblike družinskih skupnosti in ureja socialno starševstvo, sprožajo iste dileme, uporabljajo podobne vsebinske argumentacije in se sklicujejo na ista načela, strahove in fantazme kot razprave o (reproduktivnih) pravicah žensk (pravica do abortusa in pravica žensk brez moškega partnerja do oploditve z biomedicinsko pomočjo). Zdi se, da je edina razlika le v vse večji strpnosti do žaljivih in sovražnih izjav na račun tistih, ki domnevno ogrožajo biološko reprodukcijo slovenskega naroda.

Eden od pogostih ugovorov proti novemu predlogu Družinskega zakonika, ki izenači pravni status istospolnih partnerskih in družinskih skupnosti s statusom različnospolnih, je, da na tako zakonsko rešitev ljudje v Sloveniji (še) niso pripravljeni, da torej zakon prehiteva družbeno normo. Taktiko pokroviteljskega sklicevanje na vladajočo družbeno normo, ki jo je treba upoštevati, da ne bi po nepotrebnem vznemirjali ljudstva, ubirajo tako zagovorniki enake obravnave kot tudi njeni nasprotniki. Prvi mogoče načeloma res nimajo nič proti enaki obravnavi, vendar se bojijo morebitnih neugodnih posledic sprejetja ustrezne zakonodaje na potencialne volivke in volivce – na zagovornice in zagovornike heteronormativnosti, za katere se predpostavlja, da so v večini. Z nenehnim odlaganjem v imenu prihodnjih političnih uspehov žrtvujejo načelo enakosti.

Vladajoča heteronormativnost je še boljši izgovor za politično korektne nasprotnike enake zakonske obravnave istospolnih partnerstev in družin: neenakost podpirajo na željo ljudstva, a si večinoma ne kvarijo političnega ugleda s politično nekorektnimi izjavami na račun istospolno usmerjenih oziroma njihovih intimnih, partnerskih in družinskih razmerij. Pri tem so izjema tisti politiki, ki računajo na podporo prav zaradi politične nekorektnosti do omenjene skupine – ti pri svojih govorih črpajo iz predsodkov in stereotipov, ki jih politična korektnost ni odpravila, le tiste, ki si jih upajo izreči, je naredila za »carje«, torej za nekoga, ki si upa povedati stvari takšne, kot (domnevno) so (cf. Rener 2008).

Večina politično korektnih nasprotnikov je strpnih, dokler geji in lezbijke ne zahtevajo »preveč«, dokler ne zahtevajo pravic, rezerviranih za tiste, ki živijo v »naravni« družini, ki tako družino želijo ustvariti oziroma imajo ali so imeli (vsaj potencialno) dispozicije za to, da jo ustvarijo, se pravi, da so različnega spola. Pokroviteljska strpnost zagovornikov vladajočih seksualnih in družinskih norm sicer nima ničesar proti istospolno usmerjenim in njihovim partnerskim in družinskim skupnostim, nasprotuje pa radikalnim spremembam pravne regulacije, ki predpostavljajo redefinicijo družine. Tisti, ki te očitke izrekajo, zgolj diskretnije zagovarjajo to, kar zagovarjajo nestrpnosti – neenakost na podlagi spolne usmerjenosti.

V članku nameravamo analizirati, kako je neenakost zaradi spolne usmerjenosti v Sloveniji postala in ostala relevantna politična tema.

Pri tem predstavljamo zgodovino različnih predlogov zakonov, ki naj bi urejali področje istospolnega partnerstva in družin, in analiziramo diskurze, ki so se ob tem pojavljali, v besedilu pa podrobneje ne tematiziramo aktualne razprave o predlogu novega Družinskega zakonika, saj ta še vedno poteka. Kljub temu želimo z besedilom zavrniti enega od strpnih ugovorov proti izenačevanju statusa istospolnih partnerstev in družin s statusom različnospolnih partnerstev in družin, tj. očitke, da predlog novega Družinskega zakonika prehitro in preveč radikalno posega v pravno regulacijo družinskih razmerij. Ta predlog je namreč rezultat dobrega četrto stoletja trajajočih bojov za enakost ne glede na spolno usmerjenost, je posledica emancipacijskega gibanja, ki je kot del novih družbenih gibanj zaznamovalo slovenski politični prostor v osemdesetih letih 20. stoletja.

OSEMDESETA: NOVA DRUŽBENA GIBANJA IN POLITIZACIJA NEENAKOSTI

Slovenija je potem, ko je kazenska zakonodaja SFRJ prešla v pristojnost republik in pokrajin, leta 1977 dekriminalizirala homoseksualnost, v prvi polovici osemdesetih pa je neenakost oziroma diskriminacija zaradi spolne usmerjenosti po zaslugi Magnusa (sekcija ŠKUC-Forum za socializacijo in kulturo homoseksualnosti, formalno ustanovljena 1984) (Velikonja 2004) postala relevantna politična tema, ki je občasno dodobra pretresla politični prostor v Sloveniji in Jugoslaviji.

Obdobje od konca sedemdesetih do konca osemdesetih so v Sloveniji politično zaznamovala kulturna in politična gibanja, ki so ob podpori alternativnih medijev (fanzini, Radio Študent, *Mladina*) afirmirala politiko kot prostor državljanske pobude, njihove akterke in akterji pa so pomembno oblikovali takratno politično kulturo. Spoštovanje in varstvo človekovih pravic, politični pluralizem, varovanje okolja in demilitarizacija so postali osrednji cilji političnih in družbenih bojov, zahteve, ki so jih artikulirali, pa jasne in konkretne –

med njimi tudi zahteve Magnusa in lezbične sekcije feministične skupine Lilit (ŠKUC-LL, ustanovljena leta 1987).

V okoliščinah enostrankarskega političnega sistema in teženj po krepitvi centralizma v takratni Jugoslaviji je bila za usodo alternativnih pobud, pa tudi gibanj, njihovih akterk in akterjev samih pomembna vloga Zveze socialistične mladine Slovenije (v nadaljevanju ZSMS). Ta institucija političnega sistema se je v tistem obdobju otresla pokroviteljske vloge Zveze komunistov in se začela razvijati v politično organizacijo, ki je svojo formalno vlogo »fronte mladih« vzela zares. Dvanajsti kongres ZSMS v Krškem (1986) velja za eno od prelomnic v njenem delovanju – na njem je namreč med drugim formalizirala svoj odnos do novih družbenih gibanj: priznala jim je legitimnost, jih podprla, sprejela vrsto njihovih zahtev in napovedala, da bo skupaj z njimi in ob njih odpirala politični prostor (Dokumenti 12. kongresa ZSMS 1986, cf. tudi Vurnik 2005).

Kljub bolj ali manj izraženemu nelagodju na obeh straneh je bilo sodelovanje med ZSMS in novimi družbenimi gibanji z vidika odpiranja političnega prostora produktivno: ZSMS je bolj ali manj uspešno in bolj ali manj vztrajno pobude novih družbenih gibanj uveljavljala v institucijah sistema, predvsem v republiški skupščini in Zvezi socialistične mladine Jugoslavije (ZSMJ). To velja tudi za zahtevo po dekriminalizaciji homoseksualnosti na celotnem območju Jugoslavije, ki so jo delegatke in delegati ZSMS junija 1986 predlagali v sprejem kongresu ZSMJ (Bakše 1989: 13).

Zahteve zvezni kongres sicer ni sprejel, v Sloveniji pa se je seznam pobud za odpravo diskriminacije podaljševal. V manifestu za festival novih družbenih gibanj (september 1986) je tako Magnus zahteval, naj vlada SFRJ protestira pri vladah držav, ki homoseksualnost še vedno kriminalizirajo; zahteval je odpravo diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti in vključitev pouka o homoseksualnosti kot o enakopravnem življenjskem izboru v šolske programe (Velikonja 2004). Leta 1987 se je dejavno vključil v dopolnjevanje oz. spreminjanje zvezne ustave: na njegovo pobudo je skupščina

ŠKUC Foruma skupščini SRS poslala zahtevo, naj se v ustavo SFRJ izrecno zapiše prepoved diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti (Sklepi ŠKUC Foruma 1989, v Velikonja 2004: 16). Pozneje je skupaj z lezbično sekcijo Lilit sodeloval v široki, ideološko precej heterogeni koaliciji opozicijskih organizacij in skupin (organizirana na začetku leta 1988), ki so nasprotovale spremembam ustave SFRJ zaradi njihovih unitarističnih in centralističnih teženj (cf. Kristan 1987, Žerdin 1997, Repe 2000) in sočasno pripravljale teze za novo slovensko ustavo. Tako je *Časopis za kritiko znanosti* leta 1988 objavil *Gradivo za novo slovensko ustavo*, ki sta ga podpisala Društvo pisateljev Slovenije in Slovensko sociološko društvo (gradivo je bolj znano po oznaki »pisateljska ustava«). Temeljna izhodišča tez so bila »pravica naroda do samoodločbe in do države«, demokratizacija, pluralizem, civilna družba in pravna država (*op. cit.*: 5). Pisci gradiva so upoštevali zahtevo gejevskega in lezbičnega gibanja in v poglavju o temeljnih načelih izrecno zapisali, da so vsi ljudje pred zakonom enakopravni ne glede na spolno usmerjenost (*op. cit.*: 86).

Po sprejetju amandmajev k ustavi SFRJ oktobra 1988 (ključne zahteve delegacije iz Slovenije niso bile sprejete) so se pod pritiski opozicijskih gibanj v Sloveniji, ki so določila visoka merila spoštovanja človekovih pravic, zahtevala politični pluralizem in suverenost Slovenije, poglobljali spori med političnim vodstvom SFRJ in SRS (cf. Repe 2000, Potrč 2010). Ti so leta 1989 s procesom proti četverici dosegli enega od vrhuncev, ki je botroval nastanku izjemno širokega opozicijskega gibanja.

V političnem ozračju, ki je bilo izrazito nenaklonjeno centralističnim težnjam zveznih oblasti, je skupščina SRS sprejela amandmaje k ustavi Republike Slovenije (27. septembra 1989), ki so jamčili človekove pravice in svobodno politično organiziranje, postavili pravne temelje za večstrankarske volitve v republiško skupščino in avtonomijo oziroma suverenost Slovenije na podlagi pravne subjektivitete, priznane v okviru SFRJ (*Ur. l. SRS* 32/89, cf. Cerar 2004, Repe 2000, Potrč 2010). Amandma o enakosti občanov

(št. XLIII) pa ni omenjal spolne usmerjenosti kot okoliščine, na podlagi katere neenakost ni dopustna, čeprav so na sprejem amandmajev zelo vplivale zahteve opozicijskih gibanj v okviru Zbora za ustavo.

V drugi polovici leta 1989 so se vezi med organizacijami in skupinami v ideološko heterogeni opozicijski koaliciji začele rahljati. Okrepil se je družbeni vpliv »nacionalne inteligence«, z njo pa nacionalizem in tradicionalizem (več o tem Mastnak 1992). V veliki zgodbi osamosvajanja Slovenije se je tik pred volitvami, še bolj pa po njih, leta 1990, postopoma ožil prostor za državljanske pobude, ki so zagovarjale pravice nacionalnih, spolnih in seksualnih manjšin, ki so jih nova družbena gibanja v osemdesetih tematizirala kot pomembna politična vprašanja.

Kot ugotavlja Pavlovič (2006), je z zaostrovanjem političnih bojov in približevanjem večstrankarskih volitev teoretsko in praktično prevladal koncept civilne družbe kot nacionalne emancipacije. Po volitvah leta 1990 je, kot pravi Mastnak (1992: 157),

potonila mreža, v katero so se svojčas splekla nova družbena gibanja, državljanske pobude in druge skupine, ki so inicirale demokratičnega procesa in dajale ton oblikovanju oz. artikulaciji civilne družbe.

Vse to je postopno slabilo politično moč novih družbenih gibanj (cf. Lešnik 2006).

Pobude ŠKUC Magnusa in ŠKUC LL so imele v volilnih programih nekaterih političnih strank kljub temu še vedno pomembno mesto. Tako je 13. kongres ZSMS novembra 1989, na katerem se je organizacija preobrazila v politično stranko (ZSMS-LS, pozneje Liberalno-demokratska stranka oz. Liberalna demokracija Slovenije, tj. LDS) in napovedala udeležbo na volitvah, sprejel pobude gejevskega in lezbičnega gibanja, med njimi tudi zahtevo po spremembi zakonodaje, ki bi omogočila sklenitev zakonske zveze med osebama istega spola (Dokumenti 13. kongresa ZSMS 1989: 59, cf. Vurnik 2005). Te pobude so postale in ostale del političnega programa ZSMS-LS in njene naslednice LDS; so začetek bojov za enakost

ne glede na spolno usmerjenost v institucijah političnega sistema, zakonodajnih pobud, pa tudi odlogov, kompromisov in sprenevedanj. A kljub temu ta tema odtlej nikdar ni zares izginila s političnih dnevnih redov.

DEVETDESETA: PRVI PREDLOGI ZA PRAVNO UREDITEV ISTOSPOLNIH PARTNERSKIH ZVEZ IN DRUŽIN

V političnem ozračju, ki sta ga zaznamovala okrepljen nacionalizem in tradicionalizem, so se »izgubile« tudi pobude gejevskega in lezbičnega gibanja. Spregledala jih je ne samo »socialistična« skupščina, ki je sprejela amandmaje k ustavi SRS – spregledali so jih tudi pri pisanju vseh osnutkov in predlogov nove ustave RS, ki so nastajali po večstrankarskih volitvah leta 1990.

Tik pred volitvami v Skupščino Republike Slovenije 1990 je koalicija Demos objavila Delovni osnutek nove slovenske ustave (»Demosova ustava«), iz katerega je, kot piše Hribar (2009: 28), nastal uradni Osnutek Ustave Skupščine Republike Slovenije (1990). Vendar v njem nikjer ni izrecno omenjena enakost ne glede na spolno usmerjenost. So pa ZSMS-LS, Zeleni Slovenije in skupščinska komisija za žensko politiko vztrajali pri amandmajih, s katerimi naj bi v ustavo med osebne okoliščine, na podlagi katerih je prepovedana diskriminacija, izrecno zapisali tudi spolno usmerjenost (14. in 16. člen veljavne ustave).

Predlog je v razpravah na skupščinskih zborih sicer naletel na nasprotovanja, vendar so bila redka in razmeroma previdna. Omejevala so se predvsem na »spornost« sintagme »spolna usmerjenost«, češ da »izraz omogoča ali celo podpira patologijo« in da bi bilo treba »uporabiti bolj strokovni termin« (Osnutek Ustave Skupščine Republike Slovenije 1990: 27). Zavračanje te argumentacije je naletelo na molk, tudi medijska pozornost, namenjena ustavnim razpravam o enakosti ne glede na spolno usmerjenost, je bila v primerjavi s pozornostjo razpravam o svobodi odločanja o rojstvu svojih otrok (55. člen) tako rekoč zanemarljiva.

Komisija Skupščine RS za ustavna vprašanja je ob pripravi predloga ustave sicer zavrnila omenjena amandmaja, vendar je v obrazložitvi izrecno zapisala, da med za zgled naštete osebne okoliščine iz 14. člena [ki opredeljuje enakost pred zakonom] sodi npr. tudi »istospolna« usmerjenost posameznika, zato so osebe s takšno usmerjenostjo že zajete z določbo tega člena. Komisija za ustavna vprašanja v tem členu ni izrecno navedla nobene od osebnih okoliščin, ki jih konvencijska in ustavna besedila praviloma ne naštevajo, saj je tudi tako zagotovljeno njihovo sodno in drugačno pravno varstvo.

To pojasnilo je na prvi pogled majhna pridobitev dolgoletnih bojev za enakost, pa vendar dosežek ni zanemarljiv. Ne samo zaradi razmerij političnih sil v takratni skupščini – dejstvo je, da je ustavna komisija s to obrazložitvijo neenakost pred zakonom zaradi spolne usmerjenosti opredelila kot nedopustno, in Kazenski zakonik, sprejet leta 1994 (resorno ministrstvo je vodil M. Kozinc), je izrecno prepovedal diskriminacijo zaradi spolne usmerjenosti (prvi odstavek 141. člena). Kot se je pokazalo pozneje, izrecna ustavna določba o enakosti pred zakonom ne glede na spolno usmerjenost niti ne bi odpravila nekega drugega, temeljnega problema, ki izvira iz interpretacije pravnega načela o enakem obravnavanju – ta ni vselej (zgolj) strokovno-pravna, ampak tudi ideološka in politična, o tem več v nadaljevanju.

Pobude za odpravo neenakosti glede na spolno usmerjenost s sprejetjem ustave leta 1991 niso zamrle. Razen Kazenskega zakonika (1994) tudi Zakon o delovnih razmerjih (2002) – resorno ministrstvo je takrat vodil V. Dimovski – izrecno prepoveduje diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti (povod za to dopolnitev delovne zakonodaje je bila sicer direktiva Evropske unije – kot eden od pogojev za članstvo v EU).

V naslednjih mandatih se nobena vlada ni mogla izogniti problemu diskriminacije na področju družinske zakonodaje. S prvo konkretno pobudo za odpravo diskriminacije se je morala srečati že leta 1993, ko sta A. Perdih in S. Zupanc na ustavno sodišče vložila

pobudo za oceno ustavnosti tistih členov o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki izključujejo možnost sklenitve zakonske zveze med osebama istega spola. Ustavno sodišče je v skladu z zakonom o postopku pred ustavnim sodiščem za mnenje o njuni pobudi zaprosilo vlado oziroma ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in državni zbor. Oba sta pobudo ocenila kot neutemeljeno. Temeljni argument obeh institucij je bil, da je družbeni pomen zakonske zveze v zasnovanju družine, ki jo je država dolžna varovati, varuje pa samo takšno družino, kot je opredeljena v mednarodnih dokumentih – in ta dokument je Splošna deklaracija o človekovih pravicah, ki družino opredeljuje kot naravno in temeljno celico družbe (Mnenje vlade 1993, Mnenje Sekretariata Državnega zbora za zakonodajo in pravne zadeve 1993). S tem sklicevanjem na notranjo logiko zakona, ki niti ni dosledno, kot bomo pokazali v nadaljevanju, je država samo odložila reševanje problema – a ne za dolgo.

Na pobudo S. Perdiha se je še isto leto zbrala neformalna skupina¹, da bi pripravila konkretne predloge za spremembo zakonodaje na področju zakonske zveze in družinskih razmerij in hkrati razmislila o možnostih uresničitve teh predlogov. Vendar ne zaradi poroke ali sklenitve zakonske zveze: vprašanje »poroka da ali ne« je nekoliko ponesrečena metafora za dileme v zvezi z (ne)enakostjo na področju družinske zakonodaje, saj (nenamerno) reducira posledice neenakega obravnavanja razmerij med osebama istega spola. Te so veliko bolj daljnosežne in za vsakdanje življenje pomembnejše, kot je »pravica« do obreda pred matičarjem.

Zakonodaja osebama, ki živita v istospolni zvezi, namreč odreka status svojca, s tem pa pravice, ki izhajajo iz tega statusa (na področju dedovanja, socialnega varstva, skrbi za otroke). Skupina je poskušala oblikovati rešitve, ki bi simbolno in materialno izenačile pravice iz partnerskih razmerij, ne glede na spol partnerjev. Zato je predlagala s »tehničnega« vidika zelo preprost predlog sprememb (še

danes veljavnega) Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976; v nadaljevanje ZZZDR): v treh členih, kjer zakon govori o skupnosti moškega in ženske (3., 12. in 16. člen), se sintagmo »moški in ženska« zamenja z »dve osebi« oziroma »osebi«. Taka rešitev bi zagotovila enakost pravic, ki izhajajo iz ene ali druge oblike partnerske oziroma družinske skupnosti, hkrati pa bi preprečila simbolno razlikovanje, ki je vsaj implicitno tudi vrednostno.

Ne samo to – urejanje razmerij v istospolnih partnerstvih v posebnem zakonu je smiselno samo, če predpostavljamo, da se taka razmerja odločilno razlikujejo od različnospolnih. Natančno na to predpostavko se opirajo zahteve po različni obravnavi, ki vodijo v neenakost pravic. To so nedvoumno pokazale razprave o predlogih pravne ureditve istospolnih partnerstev po letu 2000 – s posebnim zakonom bi tiha diskriminacija dotlej nevidnih, spregledanih istospolnih zvez postala zakonita diskriminacija vidnih (cf. Mencin Čeplak 2005). Argumenti, ki jih je skupina navajala v zagovor tega predloga, so podobni argumentom za sprejem novega Družinskega zakonika in jih zato na tem mestu ne povzemamo.

Predlog je brez težav dobil institucionalno podporo Urada za žensko politiko, ki ga je takrat vodila Vera V. Kozmik. Delovna skupina v okviru urada je pripravila uradni osnutek sprememb Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki je v celoti upošteval predlog neformalne skupine. Urad je oktobra 1994 v skladu s formalnim postopkom predlog poslal pristojnemu ministrstvu (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, ki ga je vodila R. Klinar) (Pobuda za spremembe in dopolnitve zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih 1994), a nanj ni odgovorilo, zato je službi za pripravo in izvedbo vladnih sej predlagal, naj se pobudo za spremembe in dopolnitve zakona uvrsti na sejo pristojnih vladnih odborov in vlade. Ministrstvo je potem pobudo zavrnilo z obrazložitvijo (Stališče Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve v zvezi s pobudo za spremembe in dopolnitve zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih 1994), da zaradi številnih zakonodajnih pobud s tega

¹ V skupini so sodelovali Sandi Perdihi, Mateja Končina, Bogdan Lešnik in Metka Mencin.

področja načrtuje obširno analizo izvajanja zakona, glede zahtev za izenačitev statusa istospolnih partnerskih zvez z različnospolnimi pa je izrazilo mnenje,

da bi bilo potrebno to vprašanje obravnavati v kontekstu posebnega zakona o registriranem partnerstvu in ne v kontekstu zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih.

Svojega stališča ministrstvo ni utemeljilo, prav tako ni odgovorilo na pismo Urada (Predlog pobude za spremembe in dopolnitve zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih 1994), s katerim je ta zavrnil idejo o posebnem zakonu, ker bi to še vedno pomenilo diskriminacijo zaradi spolne usmerjenosti. Predlog za spremembo zakona se je tako ustavil na pol poti do vlade, stališče, naj se istospolna partnerstva obravnava v posebnem zakonu, pa je prevladovalo vse do leta 2009, ko so v pristojnem ministrstvu (minister I. Svetlik) pripravili zdajšnji predlog Družinskega zakonika.

Prvi predlog posebnega zakona o registriranem partnerstvu je leta 1998 pripravil Inštitut za civilno, primerjalno in mednarodno zasebno pravo pri Pravni fakulteti v Mariboru, obravnavala pa ga je delovna skupina v okviru Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve (minister A. Rop). Sestavljavci predloga so priznali, da ZZZDR diskriminira, ker istospolnega partnerstva ne varuje tako, kot varuje partnerstvo moškega in ženske, vendar pa predlagane zakonske določbe diskriminacije ne bi odpravile, saj so predvidele zgolj registracijo.

Manjšina v delovni skupini (Bricman, Greif, Kozmik, Mencin Čeplak) je najprej predlagala razpravo o samih zakonskih izhodiščih oziroma o tem, ali je poseben zakon sploh umesten oziroma sprejemljiv. Vendar je v skupini prevladalo mnenje pravnih in pravnikov, ki so vztrajali pri stališču, s kakršnim je bila pobuda Perdiha in Zupanca zavrjena: da veljavni Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih ureja zakonsko zvezo zaradi zasnovanja družine in da »ni dvoma, da ima ZZZDR v mislih zasnovanje družine na naraven način«. Ocena, da »skupnost istospolnih partnerjev ne more ustvarjati vseh tistih pravnih posledic,

ki so tipične za zakonsko zvezo,« pa je bila dodaten argument, zakaj istospolna partnerstva obravnavati drugače kot različnospolna (Predlog zakona o registriranem partnerstvu 1998). Različna obravnava istospolnih in različnospolnih zvez naj zato ne bi kršila načela enakosti, saj to zahteva enako obravnavo v temelju enakih primerov.

Ta argumentacija različno zakonsko obravnavo istospolnih in različnospolnih utemeljuje na potencialni zmožnosti biološke reprodukcije v zvezah moškega in ženske, pri tem pa se podobno kot v primeru Perdih-Zupanc sklicuje na notranjo logiko ZZZDR. Kot smo omenili, sklicevanje na notranjo logiko ZZZDR ni dosledno oziroma je celo zavajajoče. ZZZDR ima v členu, v katerem piše, da je namen zakonske zveze v zasnovanju družine, mogoče res »v mislih zasnovanje družine na naraven način.« Ne trdimo, da to ne drži, vendar to ni vsa resnica tega zakona – zakon namreč zelo upošteva socialno starševstvo, saj ureja tudi posvojitve oziroma razmerja v posvojiteljskih družinah.

Za razprave o istospolnih partnerstvih in družinski zakonodaji naj ob tem opozorimo še na to, da po ZZZDR spolna usmerjenost potencialnega posvojitelja oziroma posvojiteljice ni pomembna (zakon namreč samski osebi omogoča posvojitve), poleg tega v Sloveniji ni nobenega zakona, ki bi odrekal pravico do skrbništva materi ali očetu, ki živi s partnerko oz. partnerjem istega spola.

To, da ZZZDR ureja razmerja med zakoncema ne glede na to, ali imata otroke ali ne, pa dokazuje, da zasnovanje družine niti po tem zakonu ni edini namen zakonske zveze. ZZZDR, ki je bil sprejet že leta 1976 in pozneje večkrat dopolnjen, torej upošteva raznovrstnost družin (partnerjev različnega spola), pravic in dolžnosti zakoncev pa ne izpeljuje iz (biološkega) starševstva ali iz »naravne reprodukcijske sposobnosti« njune zveze. Zakonca, ki ne izpolnjujeta »namena zakonske zveze«, kot ga interpretirajo nasprotniki istospolnih zakonskih zvez, ki torej nimata otrok, sta po ZZZDR prav tako zakonca kot tista, ki imata ali bi lahko imela skupne biološke, po »naravni poti« spočete otroke.

Iz tega lahko sklepamo, da odločilna razlika med različnospolnimi in istospolnimi pari, zaradi katere predvsem del pravne stroke nasprotuje enaki obravnavi, ni v tem, da prvi izpolnjujejo v zakonu deklariran namen, drugi pa ne. Odločilna razlika je v tem, da različnospolni ustrezajo vladajoči normi in pričakovanjem, istospolni pa ne in se jim zato odreka vrsta pravic, ki izhajajo iz zakonske in zunajzakonske skupnosti moškega in ženske. Nasprotovanje enaki zakonski obravnavi istospolnih in različnospolnih zvez s sklicevanjem na pravno stroko ni prepričljivo – je celo bolj ideološko in politično kot zahteva po enakem obravnavanju (Mencin Čeplak 2001).

Predlog Zakona o registraciji skupnosti istospolnih partnerjev iz leta 1998 je bil še najbolj podoben veljavnemu Zakonu o registraciji istospolnih partnerskih skupnosti (2005), saj je predvidel le registracijo in urejanje premoženjsko pravnih zadev. Prav zaradi nerazrešenih dilem ni nikdar postal niti predmet koalicijskega usklajevanja – tega je bil deležen šele predlog Zakona o istospolnih partnerskih zvezah, ki je nastajal v obdobju 2002–2004. Takrat se temeljito spremenita tudi vsebina in način argumentiranja – nasprotniki enake obravnave se skorajda ne sklicujejo več na pravo, ampak predvsem na koristi otrok in naroda.

ZAČETEK 21. STOLETJA: OD SKLENITVE DO REGISTRACIJE ISTOSPOLNEGA PARTNERSTVA

Predlog novega, tretjega predloga zakona, ki bi pravno uredil razmerja med partnerjema istega spola, je nastal v okoliščinah, v katerem prevlada ideologija izključevanja (Mencin Čeplak 2005). Ta se je na primer pokazala ob razpravi o referendumu o oploditvi z biomedicinsko pomočjo, pa tudi ob razpravah o izbrisanih in gradnji džamije.

Prva leta 21. stoletja so v političnem pogledu zaznamovala tudi intenzivno približevanje Slovenije Evropski uniji (EU). »Zgledi« iz EU so v političnem besednjaku postali suho zlato, na katerega so se politiki v parlamentarnih razpravah pogosto sklicevali, da bi dosegli svoje

politične cilje. Hkrati je potekalo usklajevanje slovenske zakonodaje z evropsko, zato je v času pred polnopravnim članstvom Slovenije v EU umeščanje zakonodaje in politik v »evropski okvir« postal *condition sine qua non* političnega procesa priprave in sprejemanja zakonodaje.

Omenjeni proces je v analizah politik označen kot evropeizacija (Radaelli 2000, Olsen 2002, Howell 2004). Pri tem gre za pretakanje (*downloading*) evropskih ureditev in struktur na nacionalno raven, s tem pa je povezan tudi argumentacijski okvir; »evropski standard« postane razlog/argument za sprejetje določene zakonodaje. Vendar pa evropeizacije ne smemo razumeti samo kot procesa »od zgoraj navzdol«, saj tudi nacionalne politike vplivajo na evropske in hkrati tudi na nacionalne politike drugih držav članic. Howell (2004) zato predlaga, da evropeizacijo razumemo kot interaktiven proces, ki ga sestavljajo trije deli: poleg pretakanja politik z evropske na nacionalno raven (*downloading*) evropeizacija vključuje tudi »natakanje« politik (*uploading*) in »prenašanje« politik (*crossloading*). Takšno širše razumevanje evropeizacije je še posebej pomembno v primeru tistih politik, za katere na evropski ravni ne obstajajo zavezujoče direktive, kot je prav področje urejanja družinskih in partnerskih razmerij.²

Evropeizacija je v slovenskem političnem prostoru opravljala dvojno nalogo. Po eni strani je zagotavljala prenos evropskih standardov v nacionalno zakonodajo, hkrati pa je na simbolni in identitetni ravni delovala kot še en korak k utrditvi slovenske nacionalne identitete kot evropske oziroma, bolje rečeno,

² Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (2007) v 9. členu določa, da sta »pravica sklepanja zakonske zveze in pravica ustvarjanja družine [...] zagotovljeni v skladu z nacionalnimi zakoni«. To državam članicam EU sicer ne preprečuje sprejemanja zakonodaje, ki pravno ureja istospolna partnerstva in družine, vendar pa to hkrati ne more biti vsebina zavezujoče direktive, saj omenjeni člen določa, da to področje ureja vsaka članica posebej z nacionalno zakonodajo.

»nebalkanske«. S tem je bila ne nazadnje povezana sprememba argumentacije neenake obravnave različnospolnih in istospolnih parov, ki se je vse bolj pomikala v smer zaščite naroda in torej otrok.

Dvojna funkcija evropeizacije se je v političnem diskurzu torej kazala kot izključujoč boj hkratnega zagotavljanja in odtujevanja človekovih pravic. Po eni strani je bila Evropska unija okvir, v katerem se je branilo visoke standarde zaščite etničnih in socialnih manjšin, po drugi strani pa je v nacionalistično ubranih diskurzih prav sklicevanje na Evropo (kot fantazmatsko mesto »večvredne« civilizacije) pomenilo marginalizacijo vsega, kar je bilo razumljeno kot neevropsko oziroma balkansko. Človekove pravice romske skupnosti, na primer, so bile v takšnih interpretacijah pogosto problematizirane.

V tovrstnem političnem kontekstu je nastala pobuda nevladnih organizacij Škuc LL in Škuc Magnus za nastanek novega predloga zakona o istospolnih partnerstvih, ki bi poleg pravnopremoženjskih razmerij in dolžnosti do preživljanja partnerja vključeval vsaj še področje socialne varnosti. Nevladni organizaciji sta svojo pobudo utemeljili prav z umestitvijo svojih zahtev v kontekst slovenskega približevanja EU. V pobudi sta zapisali, da odpravo diskriminacije zahtevajo »priključitveni pogoji Evropske unije«.³

Že v tej pobudi – pozneje pa se je to pokazalo tudi v parlamentarni razpravi – se kaže, da je odsotnost obvezujočih direktiv na področju družinskega in partnerskega življenja v EU nadomestila nova vsebina: vprašanje diskriminacije. Diskriminacija je bila namreč okvir, ki se je v kontekstu evropeizacije zdel najbolj oprijemljiv. Ne nazadnje je bila sprememba delovne zakonodaje leta 2002 v Sloveniji, ki je vpeljala prepoved diskriminacije na delovnem mestu na podlagi različnih osebnih okoliščin, tudi spolne usmerjenosti,

neposredna posledica evropske antidiskriminacijske direktive (2000/78/ES).⁴

Poleg tega v pobudi in pozneje v parlamentarni razpravi lahko zasledimo tudi »prenos politik«, saj nevladni organizaciji že v pobudi omenjata tudi prakso drugih evropskih držav, kot so Nemčija, Francija in Nizozemska, ki bi lahko bile vzor pri oblikovanju tovrstne zakonodaje. Zgledi iz drugih evropskih držav so zagotovo pomembno vplivali tudi na predloge politik, ki so nastali v slovenskem prostoru.

Konec leta 2001 je bila na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, ki ga je vodil V. Dimovski, oblikovana ekspertna skupina (M. Mencin Čeplak, M. Lobnik, R. Kuhar, S. Tratnik, T. Greif). Začela je pripravljati novo različico Zakona o istospolnih partnerskih zvezah. Državna sekretarka Alenka Kovšča je s skupino dosegla dogovor, da bo zakon urejal partnerska razmerja med osebama istega spola – pri tem naj ne bi razlikoval med istospolnimi in različnospolnimi pari – ne bo pa urejal vprašanj posvojitve otrok in istospolnih družin.

Na ministrstvu so menili, da bi takšna poteza (vključitev pravice do posvojitve v predlog zakona) ogrozila možnost sprejetja celotnega zakona. Odločitev je bila razumljena kot politično pragmatična in z njo so se strinjale tudi nevladne lgbt organizacije, s katerimi je ministrstvo za delo takrat vodilo intenziven socialni dialog. Nevladne organizacije so bile namreč v položaju, da so privolile v določeno obliko diskriminacije (izključitev posvojitve), da bi bile istospolnim parom priznane vsaj nekatere pravice.

Omenjena politična pragmatičnost je privedla do dveh vrst izključevanj. Prvo je povezano z utemeljitvijo diskriminacije istospolnih parov v razlagi zakona, ki se sklicuje na »naravno« drugačnost istospolnih parov:

Predlagani zakon tako upošteva dejstvo, da je življenjska skupnost oseb istega spola po

³ Pismo Škuc LL in Škuc Magnus državni sekretarki Alenki Kovšči z dne 21. maja 2001. Objavljeno v *Lesbo*, tematska številka »Partnerstva« (2003), št. 19/20, str. 48–49.

⁴ Ob razpravi o pomenu evropeizacije ne smemo pozabiti na spremembo Kazenskega zakonika leta 1995, ki je že takrat – brez evropskih direktiv – vpeljala eksplicitno prepoved diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti. Podobno določilo je sicer tudi 14. člen ustave, vendar tam spolna usmerjenost ni eksplicitno navedena.

naravi drugačna od življenjske skupnosti oseb različnega spola, zato je niti v simboličnem niti v formalnem pogledu ne izenačuje z zakonsko zvezo kot življenjsko skupnostjo moža in žene.⁵

Obrazložitev člena sicer eksplicitno ne pojasnjuje »narave« te različnosti, vendar bi bilo sklicevanje na posebno naravo istospolnih partnerstev mogoče interpretirati kot načelo, iz katere izhaja zakonodajalec: da razmerij v istospolnih partnerstvih ni mogoče urejati na enak način kot razmerij v različnospolnih. Takšna interpretacija bi lahko bila argument za nadaljnjo diskriminacijo zaradi istospolne usmerjenosti, na primer na področjih, kot so razmerja do otrok, posvojitve, rejništvo (več o tem Mencin Čepiak 2005, Kuhar 2006).

Druga vrsta izključevanja, ki jo omenjena dikcija uvaja, je povezana z vzpostavitev »drugorazrednih državljanov« v gejevski in lezbični manjšini. Istospolne družine, ki v prvih letih 21. stoletja resda niso bile tako vidne in številčne kot danes – to pa ne more biti razlog za drugorazredno obravnavo – so bile tako še dodatno marginalizirane. Še več: predlog zakona jih je postavil v položaj »daritvene žrtve«, ki naj bi bila potrebna, da bi lahko spoštovali in pravno zaščitili človekove pravice drugih – v tem primeru istospolnih parov. Družine istospolnih družin naj torej »še malo počakajo«, saj družba še ni pripravljena nanje (čeprav so tu!). Hkrati motijo interpretacijo o naravnih razlikah med različnospolnimi in istospolnimi pari; prav istospolne družine so namreč kronski dokaz, da argument o »naravni drugačnosti« istospolnih partnerskih zvez (omenjena drugačnost se namreč navezuje na vprašanje reprodukcije) pravzaprav ne zdrži.

Načrtovana politična pragmatičnost ni obrodila sadov. Ne samo, da »politična taktika« ni delovala v smislu odsotnosti razprave o posvojitvah in istospolnih družinah v javni razpravi o predlogu zakona, pač pa ni delovala tudi v tem smislu, da bi bila zakonodajna vsebina »bolj sprejemljiva« za večino poslancev. Tako kot se kaže v aktualni razpravi o novem predlogu

Družinskega zakonika, je možno tudi za čas razprave o predlogu Zakona o istospolnih partnerskih zvezah trditi, da v ozadju še vedno ostaja ključen problem temeljnega nerazumevanja homoseksualnosti kot take.

Javna razprava in parlamentarne razprave namreč še vedno postavljajo homoseksualnost v kontekst medicinskega in psihiatričnega problema, v kontekst odstopanja od norme (heteroseksualnost kot norma je samoumevna in »naravna«, homoseksualnost pa, po logiki odmika od norme, »nenaravna« in zato potrebna popravila) in v kontekst, ki homoseksualnost reducira zgolj na vprašanje seksualnosti oziroma, konkretnije, analnega spolnega odnosa in fantazem, ki so s tem povezane. Politična korektnost je sicer plašč, ki v politični razpravi pogosto prekrije omenjene elemente in zato niso nujno eksplicitno izrečeni, vendar jih ne more popolnoma ukiniti oziroma prekriti.⁶

Predlog Zakona o istospolnih partnerskih zvezah je bil v parlamentarni postopek vložen konec leta 2003. Ko bi moral v prvo branje, je parlamentarni postopek ustavila Slovenska ljudska stranka, ki je bila takrat del vladne koalicije. V stranki so trdili, da

sklenitev istospolnega partnerstva ni človekova pravica. Človekove pravice ščitijo vrednote, za katere si moramo prizadevati. Istospolna partnerstva niso med njimi.⁷

⁶ Naj za ilustracijo spomnimo na dva taka primera. Psihiater dr. Janez Rugelj je v intervjuju za *Sodobnost* (št. 9, 2001) dejal: »Homoseksualci so marginalci, zato ne morejo imeti pravice do uveljavitve s svojo neproduktivnostjo, pa tudi ne s svojo spolno nagnusnostjo: oralni seks ali vzajemno masturbiranje ali vtikanje penisa v smrdljivo rit med dvema moškima, to je vendar nagnusno.« Podobno je ob aktualni razpravi o Družinskem zakoniku (19. seja Odbora za delo, družino, socialne zadeve in invalide, 29. junij 2010) razmišljal tudi poslanec SDS Marijan Pobjbič: »Zame istospolna partnerska zveza nikoli ni bila naravna družina in nikoli ne bo. Če mi kdo lahko zatrdi tukaj, pa se opravičujem naslednjem izrazu, ki ga bom uporabil, če je analni seks naravna zgodba, mi odrgajte glavo, odrežite glavo, pa pred slovensko javnostjo to poveste, da je to Marijan Pobjbič povedal, če je analni seks naravna stvar, potem mi je zelo žal ...«

⁷ Dopis SLS vodjem poslanskih skupin LDS, ZLSD, Desus in Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, 20. januar 2004.

⁵ Predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi (71. redna seja Vlade RS, 22. april 2004).

Stranka je menila, da predlog zakona spodbuja nastanek novih istospolnih partnerskih zvez in s tem »poslabšuje generacijsko sliko slovenskega naroda«, hkrati pa so menili, da (*ibid.*)

istospolna partnerstva družba [sicer] lahko tolerira, nikakor pa jih ne more (sic!) spodbujati tako kot heteroseksualna. To bi bila suicidalna politika.

Slovenska ljudska stranka je nato izstopila iz koalicije – vendar ne zaradi omenjenega predloga zakona – in predlog zakona je bil aprila 2004 vložen v parlamentarni postopek, obravnavan pa na junijski seji parlamenta. Predlog zakona je bil na prvem branju potrjen, drugega branja pa ni doživel, saj je na jesenskih volitvah tega leta zmagala nova, desnosredinska koalicija Janeza Janše. Ta je predlog zakona umaknila iz nadaljnjega postopka. Predlog zakon so nato opozicijski poslanci v nekoliko spremenjeni obliki znova poskušali vložiti v parlamentarni postopek na začetku leta 2005, vendar je bil predlog zakona spet zavržen.

Vstop rimskokatoliške cerkve v javno razpravo o predlogu zakonu

Rimskokatoliška cerkev v Sloveniji (RKC) se do leta 2003 ni veliko ukvarjala z vprašanjem homoseksualnosti. Sredi devetdesetih je cerkev sicer pretresel škandal, povezan s štirimi duhovniki, ki so spolno občevali z nekim fantom; z video posnetki njihovih spolnih dejanj jih je izsiljeval za denar, a je cerkev zgodbo poskušala pomesti pod preprogo; v javnosti so se odzvali le s sklicevanjem na civilno zakonodajo in poudarili, da homoseksualnost v Sloveniji ni kaznivo dejanje in da bo omenjene duhovnike znotraj cerkve doletela moralna kazen.

Po letu 2000 se je cerkev s homoseksualnostjo spopadala veliko glasneje, ne nazadnje tudi zato, ker se je v tem času v Sloveniji razprava o istospolnih partnerstvih iz nevladnih in vladnih institucij preselila v državni zbor. K večji angažiranosti RKC je pripomogel tudi zdajšnji papež, ki je bil pred tem vodja Kongregacije za verski nauk. Ta je leta 2003 pozvala vse katoliške parlamentarce v EU, naj ne podprejo

predlogov zakonov, ki pravno urejajo istospolna partnerska razmerja oziroma naj naredijo vse za odpravo takšne zakonodaje, če je bila že sprejeta. Poleg tega se je pedofilskih škandalov v lastnih vrstah lotila tako, da je homoseksualcem prepovedala opravljanje duhovniške službe. Homoseksualnost je bila torej tema, s katero se je RKC po letu 2000 pogosto ukvarjala, in v tej luči so nastali tudi odzivi slovenske RKC na predlog Zakona o istospolnih partnerskih zvezah.

Okvir razprave je določil Jože Kurinčič, eden od prvih komentatorjev predlaganega zakona v tedniku *Družina* (10. avgust 2003). V članku »Potiho in brez hrupa« je izrazil zaskrbljenost zaradi odnosa do spolnosti v Sloveniji, za katero je menil, da se izrablja v napačne namene. Prvotni namen spolnosti ali, kot piše, erotične energije, je »ohranjanje človeških skupnosti«. Zaskrbljenost nad demografsko podobo Slovenije

[...] slovenski mladeniči in mladenke [se] nočejo poročati [...] okoli 30 % zakonov razpade [...] namesto 30.000 (število, ki bi zagotavljalo narodni obstoj) [se] rodi le 17.000 otrok na leto

je uporabil za obsodbo prizadevanj države za pravno ureditev istospolnih partnerstev. S tem bi, meni,

sredstva, ki so namenjena podpori zakona in družine, namenila brezplodni deviantni spolnosti. Koliko erotične energije je neizrabljene za njen prvotni namen!

Čeprav je bil pomemben del cerkvenega diskurza proti predlogu zakona umeščen v kontekst demografske skrbi za slovenski narod – podobno kot to velja tudi za večino desnih političnih strank, ki so se v to razpravo vključile – pa je vendarle treba poudariti, da RKC na tej točki razprave v precejšnji meri še upošteva načelo *sola scriptura* – sklicuje se na zapise v Svetem pismu – kar v aktualni razpravi o Družinskem zakoniku ni več značilno. Ivan Štuhec tako v intervjuju za *Ono* homoseksualnost pojasnjuje z defekti v naravi:

Bog ni homoseksualcev ustvaril, ampak so nastali zaradi takšnih in drugačnih kombinacij,

ki se zgodijo v naravi. Le-ta ni popolna. Ima tudi svoje defekte. [...] Teološko bi temu [homoseksualnosti] rekel, da je posledica izvirnega greha. Ko človek poseže v naravo proti volji Boga, se seveda začnejo dogajati protinaravne stvari. (Horvat 2002.)

V času razprave o predlogu zakona o istospolnih partnerskih zvezah je poleg omenjene razlage homoseksualnosti odmevala predvsem Rodetova izjava v televizijskem intervjuju v oddaji Aktualno (TVS, 19. avgust 2003). V njej je homoseksualnost označil za »gnusobo«. Ob tem je pojasnil, da je to »tako zapisano v Svetem pismu«, nato pa dodal, da je

homoseksualnost kot zasebna zadeva, ki je seveda proti naravnemu redu, ki je tudi nemoralna, [...] nekaj drugega kot priznanje homoseksualnih zvez, kakor da so to zakonske zveze.

Svoje stališče je dodatno pojasnil v intervjuju za *Mag* (št. 39, 2003). Izjavil je, da mora

država, ki skrbi za javno dobro, [...] varovati in spodbujati zakonsko zvezo, saj se v zvezi med moškim in žensko rojevajo otroci. Od istospolnih partnerjev pa otrok ne bo.

Iz teh odzivov je jasno, da je bila »pragmatična odločitev« ministristva, da izključi vprašanje razmerij istospolnih partnerjev do otrok, brezplodna. Ker je tema v populističnem pogledu najučinkovitejša – moralno paniko je namreč treba utemeljiti na domnevni ogroženosti najšibkejših članov določene skupnosti, torej otrok – je postala del javne razprave ne glede na dejansko vsebino predlaganega zakona.

Cerkvena intervencija v razpravo o istospolnih partnerskih zvezah je torej trojna. Prvič, krši načelo ločitve države od cerkve, saj predstavniki cerkve izražajo pričakovanje, da se bo omenjeno vprašanje urejalo v skladu s cerkvenimi in ne državnimi dokumenti (Sveto pismo homoseksualnost opiše kot gnusobo, ustava pa prepoveduje diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti – dokumenta sta torej v popolnem nasprotju), hkrati pa definicijo »javnega dobrega« interpretirajo v luči krščanskega razumevanja dobrega, kar je v

javno razpravo interpelirano kot konsenzualno splošno dobro slovenske družbe.

To je povezano tudi s tretjim vidikom cerkvene intervencije v razpravo: potiskanje homoseksualnosti v kontekst zasebnosti. Rode namreč večkrat poudarja, da je homoseksualnost stvar posameznikove zasebnosti, v kar naj se država ne vmešava. V omenjenem intervjuju za *Mag* pojasni:

Ne vtikamo se v zasebno življenje, vendar gre tu za javno dobro. Država mora spodbujati vse, kar zagotavlja prihodnost družbi in narodu, in ne postavljati stvari povsem zasebne narave na isto raven s tistimi, ki so v prid skupnosti.

Podobno je v svoji izjavi zapisal tudi Tiškovni urad Slovenske škofovske konference, ki pravi, da istospolne skupnosti »zaradi svoje zasebnosti nimajo javnega in nacionalnega pomena«.⁸ Cerkev torej poskuša homoseksualnost preinterpretirati v povsem zasebno vprašanje posameznika in s tem temo depolitizirati (Kuhar 2004).

Tudi v parlamentarni razpravi o predlogu zakona so se pogosto reproducirali podobni ali enaki argumenti. Izhodišče za takšno obravnavo je ne nazadnje ponudilo že samo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, ki je predlog zakona utemeljilo na naravni distinktivnosti istospolne partnerske skupnosti. Kombinacija spola obeh partnerjev je tako postala izhodišče za diskriminatorsko obravnavo takšnih partnerskih zvez, utemeljeno v razumevanju, da osebi istega spola ne moreta poskrbeti za reprodukcijo. Ob tem je bilo, tako kot že pri prejšnjih predlogih, popolnoma spregledano, da reprodukcija ni pogoj za sklenitev zveze partnerjev različnega spola in da ta ni izključno vezana na partnersko razmerje. Še več – naravna reprodukcija je bila izenačena s skrbstvenim razmerjem do otrok (še to razmerje je namreč tisto, ki ga zakon oprede-

⁸ Gre za odziv na protest Foruma za levico, ki se je odzval na Rodetovo pridigo ob praznovanju Marijinega vnebovzetja na Brezjah avgusta 2003. Ta ga je namreč obtožil, da je Rode izrabil svoj javni položaj in o družini, splavu, spolnosti in istospolni usmerjenosti govoril na žaljiv način.

ljuje); vprašanje socialnega starševstva je bilo tako iz javne razprave povsem izključeno in neprepoznano.

Politično pragmatična poteza o »naravni drugačnosti« istospolne partnerske zveze je v parlamentarni razpravi postala izhodišče za še dodatno kleščanje pravic in obveznosti istospolnih partnerjev. Franc Capuder je na primer v imenu Nove Slovenije pojasnil, da so istospolna partnerstva specifično razmerje, ki mu je treba specifični primerno določiti obseg pravic in dolžnosti partnerjev. »Zakon namreč ne more izenačiti nečesa, kar se ne da izenačiti,«⁹ je poudaril in pojasnil, da istospolne partnerske zveze ne morejo izpolnjevati naloge, ki je zaupana heteroseksualnim zvezam – to je reprodukcije naroda. Prav zaradi tega bi, po njegovem mnenju, država morala pozitivno diskriminirati takšne zveze in družine.

Čeprav je bila torej distinktivnost istospolnih partnerskih zvez utemeljena predvsem na vprašanju reprodukcije, pa se je pozneje vendarle pokazalo, da je reprodukcija le »racionalna maska«, za katero se skriva več kot le skrb za prihodnost naroda. Pri tem namreč ni pomembno samo to, da tudi družine istospolnih partnerjev »prispevajo« k demografski podobi naroda – morda pa so eni otroci bolj zaželeni od drugih? – pač pa predvsem to, da pozneje sprejeti Zakon o registraciji istospolnih partnerskih zvez (2005) istospolnim parom ne odtuja zgolj tistih pravic, ki so neposredno vezane na vprašanje reprodukcije, pač pa še vrsto drugih pravic in obveznosti, ki z reprodukcijo kot tako nimajo nobene zveze. Zakon namreč ne priznava socialnih, zdravstvenih in podobnih pravic, ki so različnospolnim parom priznane ne glede na to, ali »se reproducirajo« ali ne. Argument distinktivnosti, utemeljen v »nezmožnosti reprodukcije«, se je torej pokazal kot skrajno ideološki.

Kontekst nastanka in sprejetja Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti

Po zmagi desnosredinske koalicije na parlamentarnih volitvah jeseni 2004 je bil predlog Zakona o istospolnih partnerskih zvezah umaknjen iz nadaljnjega postopka. A ker je vendarle julija 2004 doživel prvo branje in bil potrjen za nadaljnjo obravnavo, je bila nova koalicija ob umiku zakona zavezana k pripravi nadomestnega predloga zakona. Čeprav urejanje istospolnih partnerskih zvez ni bil del koalicijske zaveze, so desnosredinske stranke po hitrem postopku – brez civilnega dialoga z nevladnimi lgbt organizacijami – pripravile nov predlog zakona: Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (ZRIPS).

Nevladne organizacije so resda dobile možnost podati pripombe na predlog zakona, a, kot je ob tem dejal v. d. direktorja Direktorata za družino MDDSZ Jožef Tivadar, pripomb ne bodo nujno upoštevali. Nobena od podanih pripomb ni bila upoštevana, le v času drugega branja zakona je bila z amandmajem na predlog Mitje Blažiča kot predstavnika lgbt skupnosti v zakon vključena pravica do odločanja o zdravljenju partnerja, če ta ne more odločati o lastnem zdravljenju. S tem je bila odpravljena nevzdržna situacija, po kateri je glede na predlog zakona istospolni partner lahko obiskal svojega partnerja v bolnišnici, o njegovem zdravljenju pa so lahko odločali le partnerjevi starši kot najbližji sorodniki.

Vendar pa je v zakonu ostala še vrsta nedoslednosti in pomanjkljivosti; zakon na primer ureja dolžnost partnerja, da skrbi za svojega partnerja, vendar mu ne podeljuje pravice do dopusta za skrb in nego. Zakon hkrati ureja dedovanjska razmerja, vendar ne tako kot pri parih moškega in ženske.¹⁰ Zakon ne ureja socialnih, zdravstvenih, pokojninskih in podobnih vprašanj, hkrati pa tudi ne podeljuje statusa svojca (registracija med partnerjema ne ustvari sorodstvenega razmerja), to pa je

⁹ Ustavno sodišče je leta 2009 potrdilo, da je 22. člen ZRIPS neustaven. <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/5EC66748A09C70A4C12575EF002111D8> (7. 2010).

¹⁰ Pripombe in predlogi k osnutku Zakona o registraciji istospolne skupnosti, Legebitra, društvo DIH in Mirovni inštitut, 2005.

ključni problem zakona, saj so s statusom svojca povezane številne pravice in obveznosti, ki so za poročene heteroseksualne pare tako rekoč samoumevne. Država je s sprejetjem tega zakona, kot ugotavlja Viktorija Žnidaršič Skubic (2006: 224),

poskrbela predvsem za to, da je del bremena, ki bi sicer padel nanjo, prešel na partnerje. Ali povedano drugače, zakonodajalec je predvsem poskrbel za to, da je dosežena izenačitev s heteroseksualnimi partnerji na področju vzajemnih dolžnosti, ne pa tudi pravic.

Zakon je problematičen tudi na simbolni ravni. Zakonodajalec je postopek sklenitve partnerske zveze poimenoval »registracija« in tega naziva ni želel spremeniti kljub predlogom, naj se zakon imenuje »sklenitev istospolne partnerske zveze«. Nevladne lgbt organizacije so namreč poudarjale, da je izraz »registracija« žaljiv in da

registracijo v slovenski zakonodaji uporabljamo za podjetja, društva, avtomobile ... pri istospolni skupnosti pa gre za razmerje, za partnerstvo dveh ljudi, ki se svobodno odločata, da bosta živela skupaj.¹¹

Zakonodajalec je hkrati iz postopka registracije izključil navzočnost dveh prič in na sploh slovesne elemente. To pomeni, da je bila registracija istospolne partnerske zveze omejena na administrativni postopek pred ustreznim organom. Eden od predstavnikov takratne vlade je pojasnil, da so ob pripravi zakona v mislih imeli tudi homoseksualce na podeželju, kjer bi bila zaradi homofobije slovesna sklenitev partnerske zveze tako rekoč nemogoča. Prav zaradi tega naj bi omogočili registracijo, ki torej poteka na skorajda skriven in nevpadljiv način. Omenjeni predlagatelj je sicer pravilno zaznal problem slovenske družbe – homofobijo – vendar kot rešitev ponudil možnost ohranjanja homofobije. Namesto da bi se spopadli s problemom, so kot rešitev predlagali, da »moteč element«, torej homoseksualnost, v simbolnem smislu naredijo

za še bolj nevidnega, vendar pa je to povzročilo tudi večjo vidnost neenakosti (Kuhar 2006).

Pri tem je seveda pomembno tudi to, da je razkritje istospolne usmerjenosti inherentno politično dejanje, ki vpliva tudi na to, kako družba vidi in razume samo sebe. Če bi bila torej omogočena slovesna sklenitev istospolne partnerske zveze v prostorih, kjer sicer potekajo poročne ceremonije (npr. na Ljubljanskem gradu), bi to zagotovo vplivalo na to, da bi bili istospolni pari bolj »vidni« in v simbolnem smislu postavljeni ob bok parom moškega in ženske, tega pa predlagatelj zakona ni želel. Zakon o registraciji je torej tudi na simbolni ravni okrepil neenakopraven položaj istospolnih in različnospolnih parov.

Po sprejetju zakona so lgbt nevladne organizacije geje in lezbijke pozvale, naj zakona – razen če ga resnično ne potrebujejo – ne uporabljajo, saj bi s tem soglašali z diskriminacijo. Od sprejetja zakona (zakon je bil sprejet junija 2005, veljati pa je začel 23. julija 2006) pa do danes (8. julij 2010) se je registriralo 32 istospolnih parov. V sedmih primerih je istospolna partnerska skupnost prenehala (pet z odločbo, dve zaradi smrti partnerja).

Utemeljitev Zakona o registraciji istospolne partnerski skupnosti

Tako kot predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi je bil tudi Zakon o registraciji istospolnih partnerskih skupnosti utemeljen na distinktivnosti istospolnih partnerskih zvez. Pravice, ki jih zakon zagotavlja, naj bi odgovarjale posebnostim istospolnih partnerskih zvez. Čeprav bi bilo na podlagi razprave o zakonu v parlamentu moč sklepati, da je ključna posebnost istospolnih partnerskih zvez »nereproduktivna narava«, nabora pravic in obveznostih, ki jih Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti vključuje (ali še bolje: izključuje), ni možno utemeljiti zgolj na vprašanju reprodukcije, saj bi zakon sicer moral priznati tudi socialne in druge pravice, ki so vezane zgolj na razmerje med osebama v partnerski vezi in se ne dotikajo tretjih oseb.

Predlagatelj se je zato skliceval tudi na javno mnenje. V koalicijski Slovenski ljudski

¹¹ Zapisnik druge obravnave predloga Zakona o registraciji istospolnih partnerskih skupnosti (17. julij 2005).

stranki so pojasnili, da zakon priznava pravice, s katerimi se strinja tudi javno mnenje, in prav toliko pravic, kolikor je za družbo še sprejemljivo.

Tudi MDDSZ je ob razgrnitvi zakona predstavilo rezultate javnomnenjske raziskave, po kateri je 51 % vprašanih podpiralo njihov predlog pravne ureditve istospolnih partnerstev in se hkrati strinjalo, da istospolnih in različnospolnih partnerskih zvez v pravicah in dolžnostih ne smemo izenačiti. Ministrstvo sicer nikoli ni razkrilo, kdo je opravil to raziskavo in na kakšnem vzorcu, vendar je s podatki iz javnomnenjske raziskave opravičevalo in utemeljevalo svoj predlog zakona. Tako je vsaj posredno večina znova odločala o manjšini – praksa se je začela z referendumom o oploditvi z biomedicinsko pomočjo in nadaljevala z referendumom o izbrisanih – konkretni položaj manjšine, ki naj bi ji bil zakon namenjen, pa je za zakonodajalca tako rekoč nepomemben.

Razprava o Zakonu o registraciji istospolne partnerske skupnosti je potekala že v času po vstopu Slovenije v EU, zato je pritisk evropeizacije pojenjal. To sicer ne pomeni, da razprava ni bila umeščena tudi v kontekst priporočil EU in prenosa politik iz drugih evropskih držav, vendar je v razpravi prevladalo to, da na ravni EU ni zavezujoče direktive, ki bi zahtevala sprejetje takšne zakonodaje. Predlog zakonodajalca je bil tako interpretiran kot »dobra volja«, da se določeno področje uredi.

Hkrati so predlagatelji pojasnjevali, da Sloveniji ni treba v vsem slediti praksi EU – to stališče bi v času približevanja EU težko obveljalo. Poslanka Eva Irgl (SDS) je tako dejala:

Ne moremo nekritično sprejemati vseh zgledov in vzorcev z Nizozemske, ki jih opozicijske stranke ponujate kot idealen vzorec, pa čeprav se prav na Nizozemskem že kažejo negativni trendi včasih morda prevelike liberalnosti oziroma prehitrih odločitev. Pozabljate pa hkrati na to, da velike evropske države, kot so Grčija, Italija, Avstrija pa tudi Luksemburg, tega področja nimajo urejenega. (*Ibid.*)

Ob dejstvu, da lgbt skupnost predloga zakona ni podprla, se je seveda postavilo vprašanje,

zakaj vladna koalicija ta zakon želi sprejeti. Cveta Zalokar Oražem (LDS) je tako dejala, da sploh ne ve,

zakaj [ta zakon] sprejemamo. Očitno za tiste, ki si želijo olajšati vest ali pa morda Evropi pokazati, da je bilo tudi v Sloveniji nekaj narejeno. (*Ibid.*)

Kakšen je bil torej motiv desnosredinskih strank, da sprejmejo zakon na področju urejanja istospolnih partnerskih zvez, čeprav so temu načelno pred tem nasprotovali? Poleg formalno-pravnega razloga – umik predloga je bilo treba nadomestiti z drugim predlogom – je odločilni razlog to, da je vladajoča koalicija prepoznala pomembnost političnega trenutka, v katerem so lahko dosegli dva cilja: lgbt skupnosti so podelili omejen nabor pravic in jo s tem utišali (to jim je ne nazadnje omogočilo dejstvo, da levosredinske stranke takšnega zakona pred tem niso sprejele), hkrati pa so zagotovili pravno in predvsem simbolno razliko med različnospolnimi in istospolnimi partnerskimi zvezami, to pa so zagovarjali ves čas razprave o tem vprašanju.

Hkrati so s sprejetjem te zakonodaje Slovenijo postavili na zemljevid evropskih držav, ki pravno urejajo razmerja med istospolnimi pari, s tem pa so si pridobili tudi sloves strpne, napredne in po »evropskih standardih« ubrane desnosredinske koalicije. Stranke, ki so sprejele Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti, so se v naslednjih letih namreč večkrat pohvalile, da so sprejeli zakonodajo, ki jim je levosredinskim strankam v več kot dvanajstih letih ni uspelo sprejeti kljub deklarativni podpori lgbt skupnosti. Zakon je bil torej sprejet bolj zaradi političnih ciljev desnosredinske koalicije kot pa zaradi reševanja konkretnih težav, s katerimi se srečujejo istospolni pari.

Zakonu sta nasprotovali dve skupini poslancev: levosredinske stranke zato, ker je bil v primerjavi z njihovim predlogom pomanjkljiv in diskriminatorski, na desnici pa je zakonu nasprotovala predvsem Slovenska nacionalna stranka, ki je v enem delu prevzela argument rimskokatoliške cerkve o tem, da se vlada ukvarja z nepomembnimi stvarmi, namesto da bi zaščitila in okrepila položaj družine, ki edina

zagotavlja nadaljevanje slovenskega rodu, v drugem delu svoje argumentacije pa je k temu dodala še nacionalistični vidik. Ta se kaže v zaskrbljenosti, da bi sprejetje takšnega zakona Slovenijo naredilo za nekakšno gejevsko Meko, kamor bi prihajali geji in lezbijke s Hrvaške, iz Italije in drugih držav, ki tega področja pravno ne urejajo. Zaradi tega je Nacionalna stranka predlagala »dokončno rešitev«. Bogdan Barovič (SNS) je dejal:

[S]aj obstajajo v tujini države, ki omogočajo sklenitev istospolne skupnosti in naj gredo ti gospodje na Švedsko, ali pa gospe na Norveško, na Dansko, tako kot slovenski delavci hodijo na delo v Avstrijo, Italijo in Švedsko [ker] ga nimajo doma.

SKLEP

Zgodovina bojev za enako obravnavanje gejev in lezbijk ter njihovih partnerskih zvez in družin ni zgodba o linearnem napredovanju. Je mozaik kompromisov, ki so jih izsilila nelagodja, in kompromisov, ki so povzročala oziroma povzročajo nelagodja predvsem zagovornicam in zagovornikom enake obravnave.

Med temeljne dileme vsekakor sodijo vprašanja, do kod je popuščanje pri zahtevah sploh še kompromis; kakšen odnos vzpostaviti z institucionalno politiko, da bo produktiven za diskriminirane in ne v vlogi ohranjanja lepe podobe političnih elit, ki deklarativno zagovarjajo enakost; kakšno je razmerje med enako zakonsko obravnavo in »normalizacijo« gejev in lezbijk v pomenu, kot ga definira Foucault (2004), tj. kot vsiljevanje norm, v našem primeru heteronormativnosti.

Z morebitnim sprejemom predlaganega Družinskega zakonika bi vsaj na področju družinske zakonodaje odgovorili na prvi dve vprašanji. Tretje dileme ne bi razrešili. S tem, ko bi predlagani zakon odpravil zakonsko razlikovanje med različnospolnimi in istospolnimi zvezami, bi samo razširil legalizacijo na istospolne dvopartnerske zveze, za vse druge oblike, različnospolne ali istospolne, se ne bi spremenilo nič.

Predlog Družinskega zakonika tudi na področju skrbi za otroke prinaša manj sprememb, kot bi sodili na podlagi burnih razprav in odzivov; največja sprememba je možnost obojestranske posvojitve in posvojitve partnerjevega/partneričinega otroka. Niti njegovi nasprotniki si ne prizadevajo za odvzem starševskih pravic staršem ali skrbnikom, ki živijo v partnerskem razmerju z osebo istega spola – torej škodljivost takega razmerja za otrokov čustveni in socialni razvoj celo po njihovem mnenju le ni tako velika, da bi bilo otroke treba zaščititi pred njim. Res pa je, da novi Družinski zakonik predstavlja grožnjo – grožnjo vladajočim seksualnim normam. In kaže, da je pglavilni cilj njegovih nasprotnikov prav obvarovati te norme in ne blaginja otrok.

VIRI

- BAKŠE, I. (1989), Represija, nova družbena gibanja in iniciative. V: Leskover, B. (ur.), *Kompndij za bivše in bodoče politike ali popotovanje od Krškega do Portoroža*. Ljubljana: RK ZSMS (9–16).
- CERAR, M. (2004), *Temelji ustavne ureditve, človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna razmerja: Učno gradivo za udeležence seminarja*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, RS Direktorat za javno upravo, Upravna akademija.
- Dokumenti 12. kongresa ZSMS (1986). Ljubljana: RK ZSMS.
- Družinski zakonik. Predlog (2009). <http://alturl.com/7frur> (4. 6. 2010).
- FOUCAULT, M. (2004), *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Krtina.
- Gradivo za slovensko ustavo* (1988). Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- HORVAT, T. (2002), Ne, Bog ni ustvaril homoseksualcev, intervju s prof. dr. Ivanom Štuhcem, moralnim teologom. *Ona*, 7. maj 2002, str. 9–12.
- HOWELL, K. E. (2004). Developing Conceptualisations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches. *Queen's Papers on Europeanization*, 3/2004.
- HRIBAR, T. (2009), Dvajset let slovenske ustavnosti. V: Hribar, T. (ur.), *Izvori slovenske ustave*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije (17–55).

- Kazenski zakonik (1994), *Ur. l. RS*, 63/1994. [Http://alturl.com/d29hm](http://alturl.com/d29hm) (11. 5. 2010).
- KRISTAN, I. (1987), Zvezna zakonodaja in republike v luči predlaganih amandmajev. V: *Združeno delo*, 13, 6 (Dnevi slovenskih pravnikov 87 od 15. do 17. oktobra 1987 v Portorožu): 579–583.
- KUHAR, R. (2004), Pravična in nepravična diskriminacija: Odnos Rimskokatoliške cerkve do homoseksualnosti. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 3: 28–55.
- (2006), Hoč'va ohcet: O nezadostnosti registriranega partnerstva. V: Kobe, Z., Pribac, I. (ur.), *Prava poroka? Dvanajst razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Krtina (107–134).
- LEŠNIK, B. (2006), Melting the iron curtain: The beginnings of the LGBT movement in Slovenia. V: Chateaufort, M. (ur.), *New social movements and sexuality*. Sofija: Bilitis Resource Center (86–96).
- Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (2007). [Http://alturl.com/x9466](http://alturl.com/x9466) (16. 6. 2010).
- MASTNAK, T. (1992), *Vzhodno od raja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MENCIN ČEPLAK, M. (2001), Boj za zakonsko zvezo. *4000*, december 2001: 34–35.
- (2005), Začaran krog diskriminacije: Od moralne diskreditacije homoseksualnosti do neenakosti gejev in lezbijk pred zakonom – in nazaj. *Družboslovne razprave*, 21, 49–50: 175–186.
- Mnenje Sekretariata Državnega zbora za zakonodajo in pravne zadeve (1993), Mnenje glede pobude za oceno ustavnosti 3., 4., 12., 16. in 32. člena Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1993). Sekretariat Državnega zbora za zakonodajo in pravne zadeve, dokument št. 542-08-1/7, 542-08-1/6 (8. 6. 1993).
- Mnenje vlade (1993), Mnenje glede pobude za oceno ustavnosti 3., 4., 12., 16. in 32. člena Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1993). Vlada Republike Slovenije, dokument št. 730-02/93-3/8-8 (14. 5. 1993).
- OLSEN, J. P. (2002), The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*, 40, 5: 921–52.
- Osnutek Ustave Skupščine Republike Slovenije (1990), *Poročevalec Skupščine RS*, 17/1990.
- PAVLOVIČ, V. (2006), *Društveni pokreti i promene*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pobuda za spremembe in dopolnitve zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1994). Dokument št. 950/6-TL (28. 10. 1994). Ljubljana: Arhiv Urada Vlade RS za enake možnosti.
- POTRČ, M. (2010), Politične okoliščine in pravne podlage za »prepoved mitinga resnice« 1. 12. 1989 v Ljubljani. *Varstvoslovje*, 12, 1: 100–115.
- Predlog pobude za spremembe in dopolnitve zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1994). Dokument št. 1117/7-TL (25. 11. 1994). Ljubljana: Arhiv Urada Vlade RS za enake možnosti.
- Predlog zakona o registriranem partnerstvu (1998). Maribor: Inštitut za civilno, primerjalno in mednarodno zasebno pravo pri Pravni fakulteti v Mariboru.
- RADAELLI, C. M. (2000), Whiter Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change. *European Integration Online Papers*, 4, 8: 1–25.
- RENER, T. (2008), O življenju med filozofi in plemenskim govedom. *Narobe*, 2, 7: 24–25.
- REPE, B. (2000), Slovenci v osemdesetih letih (drugi del). *Zgodovinski časopis*, 54, 2: 233–262.
- Stališče Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve v zvezi s pobudo za spremembe in dopolnitve zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1994). Dokument št. 588-012/94 TP (4. 11. 1994). Ljubljana: Arhiv Urada Vlade RS za enake možnosti.
- VELIKONJA, N. (ur.) (2004), *20 let gejevskega in lezbičnega gibanja*. Ljubljana: ŠKUC. [Http://alturl.com/vk4ui](http://alturl.com/vk4ui) (7. 6. 2010).
- VURNIK, B. (2005), *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)*. Ljubljana: Modrijan.
- Zakon o delovnih razmerjih (2002), *Ur. l. RS*, 42/2002. [Http://alturl.com/2rc7y](http://alturl.com/2rc7y) (28. 5. 2010).
- Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (2005), *Ur. l. RS*, 65/2005. [Http://alturl.com/tctej](http://alturl.com/tctej) (20. 5. 2010).
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976). *Ur. l. SRS*, 15/76, 69/2004. [Http://alturl.com/wbx4j](http://alturl.com/wbx4j) (17. 6. 2010).
- ŽERDIN, A. (1997), *Generalni brez kape. Čas Odbora za varstvo človekovih pravic*. Ljubljana: Krtina.
- ŽNIDARŠIČ SKUBIC, V. (2006), Pravna narava zakonske zveze. V: Kobe, Z., Pribac, I. (ur.), *Prava poroka? Dvanajst razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Krtina (211–236).

Bogdan Lešnik

SOVRAŽNI GOVOR V PSIHOANALITIČNI PERSPEKTIVI

Sovražni govor je najprej in predvsem orožje množičnega uničenja. Je kot uvertura v genociden projekt, ki je lahko potem pripeljan do finala ali pa ne. Sovražnemu govoru ni mogoče razumno ugovarjati in včasih prevzame množice. Od kod črpa to moč? Kako pridobi ljudi, da sprejmejo njegove premise in se potem generacije znanstvenikov, politikov in birokratov posvetijo njihovem uresničevanju, podkrepljevanju, »izboljšavam«? To je presenetljivo, saj sovražnega govora ne punktuirajo argumenti, temveč eksklamacije. Sklepati moramo, da vnaša nekaj, kar deluje povsem drugače kakor običajna argumentacija, čeprav deluje »v govoru«.

V nadaljevanju si bomo ogledali, kako na ta vprašanja odgovarja teorija libidinalne ekonomije, ki jo je razvil Freud. Pri tem se bomo omejili na zelo specifično »gonsko teorijo«, malce neugledno starejšo sorodnico bolj dostojanstvenih teorij o konstrukciji identitet, ki izhajajo iz koncepta »drugega« (npr. Sémelin 2009). Perspektivno gledano, bomo stopili korak nazaj, a le zato, ker mislimo, da naprednejšim teorijam brez te osvetlitve umanjka nekaj temeljnega. Zato bo naša teorija (in terminologija, za katero cf. Lešnik 2009) videti bolj odmaknjena od socialnega dela kakor običajne sociološke izpeljave. Vnaprej bi se radi opravičili tudi zaradi fragmentarnosti, saj ne moremo adekvatno predstaviti celotne podlage svojih izvajanj; ponekod mogoče ne bomo presegli ravni teoretskih namigov. Vseskozi pa nas vodi vprašanje, ki je v samem jedru socialnega dela: kaj napraviti.

Vsak sovražni govor ima poleg ciljev, ki jih moramo opisati kot destruktivne, tudi

libidinalne cilje, ki jih izdaja žar, s katerim je govorjen. Ti cilji so v temelju perversije; prepletenost destruktivnih in seksualnih vzgibov poznamo kot sadizem. Spomnimo se napada na poslanki v državnem zboru, ki si ga je privoščil njun kolega poslanec leta 2005 (cf. Antić 2006) in pri tem vidno užival. S tem je torej doživel nekakšno zadovoljitev. Zlahka opazimo tudi udeležbo otroških seksualnih teorij. Ko je rekel, da bi ju bilo treba preiskati, da bi videli, ali sta »sploh ženski«, je izrazil skrb za svoj lastni status, lahko rečemo kar dvom o sebi. Če onidve nista ženski, kaj je potem on?

Zgled dobro pokaže dinamiko sovražnega govora. Prinese zadovoljitev, ki je sicer nadomestna (ne vključuje seksualnih aktivnosti), še vedno pa je sadistična. Ni redko v slovenskem političnem prostoru, da je političarka javno ocenjevana »kot ženska«, na seksualiziran, ponižujoč in nasilen način. Govorec doživi zadovoljitev, analogno posilstvu, žrtev pa poškodbe, ki jo lahko tudi uničijo. Pred silo se umakne, prevlada sram, medtem ko govorec pridobi podporo ljudi, ki v prizoru najdejo kakšno zadovoljitev zase (tako je bilo tudi v državnem zboru).

Čeprav sovražni govor nima vedno političnega konteksta, je vedno politično delo v tem smislu, da se nanaša na razmerja moči ali oblasti – tako po vsebini, ko udriha po kakšnem objektu, kakor s tem, da ustvarja politično skupino, ki v njem po poti identifikacije »najde kakšno zadovoljitev zase«. Moč ali oblast je tu dosežek že sama po sebi, ker prinese sadistično zadovoljitev. Ni pa sovražni govor politično delo po nekem drugem kriteriju: posega namreč

po takojšnji zadovoljitvi. Politika na sploh je temeljni zgled prevlade tega, čemur je Freud rekel načelo realnosti (odrekanje takojšnji zadovoljitvi z obljubo večje poznejše zadovoljitve), sovražni govor pa je docela v oblasti načela ugodja: subjekt doživi zadovoljitev (»se izprazni«) prav v njegovem izrekanju.

Zgled, s katerim smo začeli to razpravo, bi uvrstili v razred seksističnega govora, ki izhaja iz predpostavke o absolutni in ireduktibilni razliki med spoloma in na to predpostavko obesi svoje fantazije. V seksističnem govoru je spol subjekta definiran izključno na podlagi vprašanja, ali ima penis, v skladu z otroško seksualno teorijo, da je ženska kastriran moški. Z zahtevo po »preiskavi« naš subjekt tako rekoč trdi, da sta ženski nedopustno prestopili spolno mejo (kakor da nista ženski, tj., kastrirani) in da je on sam še vedno moški (tj. nekastriran). To je zanj, kakor smo rekli že uvodoma, v enaki meri kakor vprašanje o »ženski« tudi vprašanje o sebi. Nemudoma pa moramo dodati, da se subjektov »dvom o sebi« tu ne manifestira – kakor po navadi – v obliki tesnobe negotovosti. Prav narobe, tak subjekt je manično vznesen in grandiozno samovšečen, s čimer zanika svojo negotovost in se zavaruje pred občutenjem tesnobe. Tako odvrta kastracijski strah, ki je močan antiafrodiziak, najmočnejši, kar jih poznamo. Na kratko rečeno, tak moški beži pred grožnjo, da se bo znašel na moškega nevrednem podrejenem položaju. Da ni impotenten, mu omogoči samo prevlada nad objektom – simbolični položaj »zgoraj« (cf. Freud 2006 b).

Toda v tem opisu procesa nekaj manjka, da bi lahko pojasnili učinek, s katerim imamo opraviti pri sovražnem govoru. Boj, v katerega se tukaj podaja subjekt, ni navaden upor zoper dominacijo. To je pokazal Freud (2005) v svoji kritiki Adlerjevega koncepta »moškega protesta«, ki bi ga sicer lahko skoraj do črke uporabili za pojasnitev seksističnega govora: subjekt zavrača pasivno, »žensko« držo, ki je po njegovi predstavi manjvredna, in jo nadkompenzira z dominantno, poudarjeno aktivno, »moško« držo. Če bi šlo zgolj za to, bi bila rekonstrukcija takega subjekta precej

lažja naloga, ki bi jo opravila že sprememba vrednostnega sistema. Vendar zgodovinska izkušnja pokaže, da ne gre tako. Stvari se zapletejo, ker podrejena, pasivna, »manjvredna« »ženska« drži *vzburja* svoj subjekt. Grozi mu njegovo lastno (zavrženo, nesprejemljivo) pasivno uživanje; grožnja je notranja, ne zunanja. Šele to daje pravi razlog njegovi sovražni drži.

Motili bi se, če bi te opombe vzeli kot spekulativno teorijo, ki poskuša pojasniti sovražni govor s psihološkimi procesi. Teorija že, toda taka, ki izhaja iz kliničnih opažanj (seveda ne samo avtorjevih). Poimenovanja in predstavitve so žal kdaj tudi ohlapni in približni, to pa zaradi težavne konceptualizacije teh opažanj, ki vsebujejo analogije in tudi stičišča tako s somatskim kakor z družbenim poljem. Drugič, tu se ne ukvarjamo s psihološkimi procesi (kognitivnimi, afektivnimi ipd.), temveč s procesi, ki proizvajajo subjekte kot mesta v strukturi, ki jim je v temelju zunanja. Tudi gon, tako Freud (1987 b), poznamo le po njegovih zastopnikih – predstavah, ki nas preganjajo. Gre torej, z Lacanovim najnatančnejšim izrazom rečeno, za označevalne procese. Želja se orientira po »znakih«, pomenskih tvorbah, in je tudi sestavljena iz njih (Freud 2001 a). To se v perspektivi gona ne spremeni: »gonski vzgib« ni nič drugega kot fantazija, ki uprizori doživetje zadovoljitve, h kateremu napoti (ga »obljubi«) priložnostni objekt. Izraz »gon« zgolj poudari avtonomijo te fantazije, še več, njeno oblast nad subjektom (»nekaj ga žene«).

Ali moramo pripisati uničevalni vzgib posebnemu gonu (gonu smrti), kakor postulira Freud (1987 c) v svoji drugi gonski teoriji? Vprašanje je v našem kontekstu videti bolj akademsko. Uničevalni vzgib je tukaj *reakcija* na prepovedani seksualni vzgib; prav slednji ga zahteva in priključuje. V konfliktu ima torej obrambno funkcijo, sovražni govor pa status simptoma. Vendar sam ta simptom ni nič drugega kakor oblika zadovoljitve, iz klinike pa vemo, da je najtežje razrešiti simptomatsko tvorbo, ki zadovolji seksualni vzgib.

Poleg seksističnega sta najopaznejša rasistični in homofobični govor. Te tri vrste sovražnega govora se razlikujejo po objektu

sovrážnosti, ne pa po svojem cilju. To je povsem v skladu s Freudovim opažanjem, da je objekt gona »kontingenten«, pač nekaj, kar pride subjektu na pot in ga vzburi. Pomemben je cilj, ki ga ima gon z objektom in ki ga psihoanaliza definira kot aktivnost, ki pripelje k zadovoljitvi (Freud 1995). Cilj sovražnega govora je vedno isti: ponižati in uničiti. Seksualni sadizem je opazen takrat, kadar cilj vključuje ponižanje; prav težnja k poniževanju izdaja seksualni motiv. Kadar umanjka, kadar imamo opraviti z golo uničevalno težnjo, pa njeno uresničevanje še vedno vsebuje sledove libidinalne, namreč narcistične zadovoljitve (otroške fantazije o vsemogočnosti) (cf. Freud 2001 b). Za Freuda je vzgib k izkazovanju moči (ali oblasti) nad objektom (kakor otrok, ki puli žuželki noge) primarni sadizem; sprva ga je imenoval »obvladovalni gon« (Bemächtigungstrieb, Freud 1995), pozneje pa ga je pripojil narcizmu.

Težnjo k poniževanju objekta pri moškem je Freud (2006 a) povezal z njenim nasprotjem, idealizacijo. V določenih okoliščinah (ki jih zaznamuje nasprotje med nežnostjo in nasiljem) se »ženska« v subjektovih predstavah razcepi na objekt čaščenja (mater) in vulgarni seksualni objekt, ki mora imeti poudarjeno nizek družbeni status, da se razlikuje od prvega. Freud je s tem implicitno že vpeljal razcep objekta, koncept, ki ga je pozneje razvila Melanie Klein (v sicer bolj manihejskem pomenu »dobrega« in »slabega« objekta). Tako se oblikujejo moralne vrednosti (»vrednote«), ki se jih oprijema zadovoljitev gona: subjekt lahko odslej seksualno uživa s prostitutkami (ali ekvivalenti), z drugimi pa ne.

Vendar iz te dispozicije ne moremo neposredno izpeljati sadizma, ki poganja sovražni govor. »Nizek družbeni status« je najprej kazen za subjekt, ki se predaja aktivnostim, deležnim vsaj moralnih, če že ne kazenskih sankcij; nanj samega leti ponižanje zaradi statusa izbrane objekta. Če doživetje ponižanja zadovolji seksualne vzgibe, je izid mazohizem. Proces lahko okvirno razčlenimo takole: (1) pasivni seksualni vzgib zaradi prepovedi postane jedro konflikta, (2) v obrambni formaciji dobi prevlado kaznovalni nadjaz, (3) subjekt lahko uživa

le tako, da integrira prepoved, in to napravi tako, da (4) doživi zadovoljitev ob kazni (mazohizem). Tako hkrati ustreže občutkom krivde in jih celo vpreže v uživanje. S premestitvijo (projekcijo) pa se lahko proces nadaljuje: (5) subjekt prepiše krivdo za svoj vzgib na objekt, ki sproža vzburljajoče predstave, in (6) doseže zadovoljitev s kaznovanjem objekta (sekundarni, seksualni sadizem). Pot k seksualnemu sadizmu, kakor pogosto in v različnih kontekstih poudari Freud, pelje čez mazohizem, v izbranem objektu pa odkrijemo identifikacijo, zaradi katere subjekt doseže tako rekoč trojno zadovoljitev: ko izvrši kazen nad objektom, s tem simbolično kaznuje samega sebe, hkrati pa se kazni dejansko izogne. Izbira objekta je v takih primerih narcističnega tipa (cf. Freud 1987 č), saj objekt zastopa nekaj, kar v izhodišču pripada subjektu; kolikor bolj se ta trudi zabrisati sledove identifikacije, toliko agresivnejši je njegov nastop. Izvirni cilj, pasivno zadovoljitev, zamenja aktivna (sadistična) zadovoljitev, ki si vzame za objekt nekaj, kar upodablja (in tako zastopa) subjektovo pasivno uživanje. Ta podoba je lahko povsem fragmentarna, oblikovana zgolj na podlagi otroških seksualnih teorij, lahko pa s pomočjo pozneje pridobljene vednosti postane tudi bolj koherentna. Sovražni govor se razvije, če se preobrat iz pasivnosti v aktivnost zgodi v govoru; v seksualnem življenju njegovega subjekta pa zadovoljitev navadno ostane pasivna, tj. mazohistična.¹

Poniževanje objekta je nezgrešljiv cilj rasiističnega govora in pokaže, da imamo pri rasizmu opraviti z iste vrste seksualno zadovoljitvijo. Rasizem seksualizira raso (ena odmevnejših razprav na to temo je Gilmanova iz l. 1993); objekt, s katerim je doživeta sadistična zadovoljitev, je tu formuliran v idiomu za raso. Seksiistični govor praviloma vsebuje rasiistične postavke (zlasti o »ženski naravi«) in narobe,

¹ Za pravilno branje teh vrstic moramo dodati, da ne mislimo, da so procesi, o katerih pišemo, neizogibni in invariantni. V psihoanalitični perspektivi gre za nekaj drugega – za strukturno določene procese ali, natančneje, za strukturna izhodišča procesov, ki so le do neke mere predvidljivi. Ni naloga psihoanalize, da napoveduje te procese, temveč to, da jim sledi.

grožnja, ki jo rasistu predstavlja »druga rasa«, je vedno v določeni točki seksualna grožnja.

Če dodamo temu paru še homofobični govor, je slika konflikta izpopolnjena. Tudi homofobični govor žene nekaj, kar je tesno povezano s seksizmom in dopolni fantazijsko enačbo uživanja: žensko = pasivno = homoseksualno (pri moškem)². »Pasivni seksualni vzgib« iz točke 1 zdaj dobi ime. Šele to da smisel Adlerjevi formuli »moškega protesta«: subjekt nastopa dominantno, da bi prikril, da ga predstava homoseksualnega uživanja vzburja. Ne drži torej, da ljudem, ki na tak način (agresivno) zavračajo homoseksualnost, te seksualne aktivnosti pač »niso všeč«, niso njihov *cup of tea*. Narobe, preveč so jim všeč. »Homoseksualnost«, ki jo zavračajo, sestavlja jo njihovi lastni, a nesprejemljivi pasivni vzgibi. Ker pa so izrazi kakor »subjekt prikriva« dvoumni, moramo dodati (če to ni jasno), da so ključne predstave in fantazije, ki oblikujejo ta proces, nezavedne, niso pa nezavedni vsi postopki, v katerih poteka. Opraviti imamo s pravo paleto dejanj, od navadne disimulacije prek reakcijskih ukrepov do psihotične zavrnitve ali »zavržbe« (Lacanova *forclusion*), ki se med seboj ne izključujejo.

Če naše izpeljave držijo, je neizogibni, torej stalni pogoj sovražnega govora zavrnitev nesprejemljivih predstav, ki konstituira, rečeno z izrazom Melanie Klein (1998), njegovo psihotično jedro. Temu lahko rečemo »psihotični moralizem«, saj subjekt ravna tako, kakor da so te predstave (njegove fantazije) realnost, ki jo zastopa objekt. A po drugi strani tudi disimulacija najpreprostejše vrste, ki ji rečemo »dvojna morala« in jo lahko v govornem kontekstu opišemo tako, da subjekt glasno nasprotuje nečemu, čemur se potihem vdaja, implicira vrednostni razcep objekta; tovrstni »nemoralni moralizem« je po naravi stvari najpogostejši v institucijah in pri subjektih, ki

upravljajo z moralo in si pripisujejo moralno avtoriteto. In konec koncev je zavrnitev nesprejemljivih predstav tudi podlaga obrambnega ali nevrotičnega moralizma, ki z reakcijskimi tvorbami (fobijami, prisilnimi dejanji, prisilnimi mislimi) gradi jezove pred navali nedopustnega vzburjenja, ki mu jih povzročajo. Vendar nevrotični moralist *ne bo* razvil sovražnega govora, ker ga od tega odvrača nevarna bližina vzburjenja, v nasprotju z nemoralnim moralistom, ki bo lahko že iz oportunizma posegel po njem, tudi če v njem ne bo doživel kakšne posebne zadovoljitve.

Ali to pomeni, da je subjekt sovražnega govora nujno psihotičen? Kje so tu meje zlasti med psihozo in perversijo? Na to ne moremo dati preprostega odgovora. Upoštevati moramo namreč, da nimamo opraviti s preprosto perversijo, čeprav govorimo o »sadiščni zadovoljitvi«. Ta perversija je sublimirana, njen cilj je nadomeščen – subjekt ne seksa, temveč govori. To je, mimogrede rečeno, bistveni pomen psihoanalitičnega koncepta sublimacije: subjekt doseže zadovoljitev z aktivnostjo, o kateri velja *vrednostna sodba*, da je bolj »sublimna«, bolj »vzvišena« od vulgarnega seksa. Tudi mehanizem sublimacije se potemtakem po ovinku navezuje na razcep objekta, ki je v strogi teoretski perspektivi psihotični proces, tudi če v klinični sliki ni opaziti manifestne psihoze (dovolj pogosto pa jo vendarle je opaziti v kakšni obliki, npr. omenjeno »manično vznosenost«).

Seksistične, rasistične in homofobične³ predpostavke sovražnega govora se praviloma pojavljajo skupaj, v svežnju, in se opirajo druga na drugo (cf. Mosse 2005). Kadar katera izmed teh predpostavk izostane, je bolj »v oklepaju« kakor zares odsotna, in narobe, kadar se pojavi katerakoli izmed njih, preostale navadno niso daleč. Njihov temeljni vzorec je seksualizacija družbenih (statusnih) razlik in po tem vzorcu

² Če je v središču sovražnega govora grožnja kastracije, je njegov subjekt po definiciji »moški« (po temeljni seksistični predpostavki je ženska že kastrirana), se pravi, da tudi ženske, ki se vključijo v sovražni govor (ženski sadizem nikakor ni redek), po poti identifikacije zastopajo in branijo pozicijo »ogroženih moških«.

³ Izraz »homofobija«, ki ga uporabljamo v pomanjkanju boljšega, ne implicira klasične fobije, kakor bi sklepali iz sestave te besede (ni primerljiva z agorafobijo, klavstrofobijo ipd.), temveč ima ohlapen pomen sovražne drže do istospolne seksualnosti in istospolno usmerjenih ljudi. Vendar poimenovanje kljub temu ni neupravičeno, saj je taka drža vedno izraz kastracijskega strahu (φόβος).

dopolnjujejo druga drugo. Območje sadistične zadovoljitve, ki jo omogoči sovražni govor, je tako kar sam družbeni red (družbena hierarhija). Pri tem pa lahko opazimo, da pojem sovražnega govora nima posebnega pomena, dokler so te predpostavke splošno sprejete in samoumevne, kakor so še vedno v velikem delu sveta. Tam gre pač za »čisto normalen« diskurz. Sovražni govor prepoznamo kot tak šele, ko se te predpostavke zamajejo, ko doživijo »epistemološko krizo« ali »problematizacijo«, kakor reče Foucault (2009), oziroma, preprosto rečeno, ko prenehajo biti samoumevne. Kjer je homoseksualnost zločin ali duševna bolezen, je povsem normalno, da je nekaj zavrženega, kar prisluži subjektu kazen in česar se moramo varovati (zavrnitev je zagotovljena). Ko pa začnemo pričakovati od ljudi, prav narobe, da vzamejo *homoseksualnost* kot nekaj normalnega, nastane grožnja, ki priključuje sovražnost (zavrnitev ni več zagotovljena).

Ustaljena predpostavka (v kateri nam zdaj ne bo težko prepoznati projekcije) je tudi ta, da se sadizem subjekta samoumevno in nujno dopolnjuje z mazohizmom objekta. V resnici gre seveda zgolj za to, da je mazohizem v tem razmerju zahtevana (in zato dokaj pogosto uresničena) drža objekta – da je objektu tako rekoč naložen; tako razumemo Freudove opombe o »ženskem mazohizmu« (Freud 1987 a). Odličen zgled s področja razizma ponudi film Normana Jewisona *V vročici noči* (1967). Temnopolti policist iz Filadelfije, igra ga Sidney Poitiers, se znajde sredi segregirane ameriškega Juga, kjer so razmerja med rasami povsem jasna, in lokalni mogotec mu zaradi nespoštljive pripombe prisoli zaušnico – povsem »normalna kazen« (a tudi aluzija na sadomazohistično razmerje), ki bi jo moral pripadnik podrejene rase (enako kakor ženska) ponižno sprejeti. Naš junak pa ni prav nič ponižen in belega mogotca v trenutku mahne nazaj; s tem podre vse take predpostavke, zato mu zdaj grozi linč.⁴

Temeljna teza, ki jo razvijamo v tem spisu, je, da subjekt s sovražnim govorom zadovolji svoje sadistične vzgibe. Seveda nimamo niti najmanjšega razloga za olajšanje, češ, vsaj ne uničuje »zares«. Prav narobe, sovražnemu govoru, ki se »prime« (tj., v katerem veliko ljudi najde zadovoljitev zase), sledijo dejanja uničenja v veliko večjih razsežnostih, kakor jih je zmožen uresničiti najbolj neutrujen serijski morilec. Prav govor je medij, ki poveže male, neuresničene serijske morilce v veliko morilsko silo. Lovi nas na naše lastne sovražne vzgibe, ki jih nikoli ne zmanjka, in nam sugerira, da »mogoče pa je kaj na tem«. V situaciji, ki vsebuje vidik zadovoljitve, kritičnost odpove. Nazoren zgled je razprava o novem družinskem zakoniku. Če ta nazadnje ne bo pripojil istospolnih zvez različnospolnim, se bo to zgodilo zaradi »kompromisa« s homofobičnim govorom, ki seveda ne bo kompromis v pravem pomenu besede, saj bo onemogočil izhodiščno zamisel vključevanja in nediskriminacije. Da bi si bolje predstavljali absurdno naravo takega kompromisa, ga lahko primerjamo s situacijo, v kateri bi ženske sicer imele volilno pravico, a bi lahko dale svoj glas samo kandidatkam ali bi smele uveljavljati to pravico samo na nekaterih voliščih in podobno.

Ne bomo spregledali, da smo nazadnje zdrsnili iz teoretskega, eksplikativnega diskurza v normativnega in pragmatičnega. To je konec koncev inherentna dilema naše teme, pri kateri so normativni in pragmatični vidiki videti veliko pomembnejši, celo usodnejši od teoretskih in eksplikativnih. Vendar se nam šele zdaj, ko bolje razumemo sovražni govor in kaj ga žene, pokaže, kakšna sila je to. Kako se ji je mogoče upreti? Očitno moramo najprej identificirati sovražni govor, kar ni vedno lahko. Ponižati in uničiti je pač mogoče na veliko načinov. Najprej torej potrebujemo primerno analitično orodje, kakršno je analiza govornih dejanj (cf. Austin 1990), s katero lahko prepoznamo sovražni govor tako v njegovih eksplicitnih kakor implicitnih oblikah (groženje, zmerjanje, ščuvanje ipd.). Drugič, za sugestije sovražnega govora se sploh ne bomo zmenili, kaj šele da bi z njim sklepali kakšne kompromise, in sicer ne

⁴ Kakor da realna grožnja linča, naslovljena na objekt, odvrta simbolno grožnjo kastracije, ki ji je podvržen subjekt.

glede na to, kaj si kdo, *tudi mi sami*, »misli« o obravnavani temi, kaj ob njej »občuti«, kaj se mu »zdi« ipd. Tako kakor znanost sledi logiki svojega predmeta in pravo logiki procesa, ne pa predsodkom svojih protagonistov, bo prizadevanje za vključevanje in nediskriminacijo upoštevalo logiko teh načel, v nasprotju s prizadevanjem, ki zamegljuje to logiko s predpostavkami samega sovražnega govora, kakršna je, na primer, da bodo s pripojitvijo istospolnih zvez različnospolne kaj izgubile.

VIRI

- ANTIĆ, M. G. (2006), Gospod predsednik, ali sem jaz slišal iste besede kot vi? *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 5: 136–146.
- AUSTIN, J. L. (1990), *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- FOUCAULT, M. (2009), *Neustrašni govor*. Ljubljana: Založba Sophia.
- FREUD, S. (1987 a), Ekonomski problem mazohizma. *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (373–388).
- (1987 b), Nagoni in njihove usode. V: Freud, S., *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (71–100).
- (1987 c), Onstran načela ugodja. V: Freud, S., *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (239–300).
- (1987 č), Vpeljava narcizma. V: Freud, S., *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (31–63).
- (1995), *Tri razprave o teoriji seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- (2000), Spomin iz otroštva Leonarda da Vinci. V: Freud, S., *Spisi o umetnosti*. Ljubljana: Založba / *cf. (107–190).
- (2001 a), *Interpretacija sanj*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- (2001 b), *Nelagodje v kulturi*. Ljubljana: Gyrus.
- (2005), Končna in neskončna analiza. V: Freud, S., *Spisi o psihoanalitični tehniki*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (289–332).
- (2006 a), O posebnem tipu izbire objekta pri moškem. V: Freud, S., *Spisi o seksualnosti*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (47–57).
- (2006 b), O vsesplošni težnji po ponižanju v ljubezenskem življenju. V: Freud, S., *Spisi o seksualnosti*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (59–71).
- GILMAN, S. L. (1993), *Freud, Race, and Gender*. Princeton: Princeton University Press.
- KLEIN, M. (1998), *The Psycho-Analysis of Children*. London: Karnac Books.
- LEŠNIK, B. (2009), *Temelji psihoanalize: Opombe h konceptom*. Ljubljana: Založba / *cf.
- MOSSE, G. L. (2005), *Nacionalizem in seksualnost: Morala srednjih razredov in seksualne norme v moderni Evropi*. Ljubljana: Založba / *cf.
- SÉMELIN, J. (2009), *Očistiti in uničiti: Politične rabe množičnih pobojev in genocidov*. Ljubljana: Modrijan.

Barbara Rajgelj

RAZMERJA V ISTOSPOLNIH DRUŽINAH – KJE SMO IN KAM LAHKO GREMO?

UVOD

Pravno priznana razmerja v družini niso pomembna le za uveljavljanje pravic in dolžnosti na področju družinskega prava, ampak vplivajo tudi na številne pravice in dolžnosti posameznikov¹ na drugih področjih pravnega življenja, od dednega, odškodninskega in kazenskega do delovnega in davčnega prava ter prava socialne varnosti.

Istospolne družine so v Sloveniji v primerjavi z družinami partnerjev različnega spola diskriminirane, ker istospolna partnerstva ne uživajo enakega zakonskega varstva kot različnospolna, poleg tega pa doslej zaradi nejasnosti in različnih strokovnih razlag določb obstoječe zakonodaje v istospolnih družinah ni bila izvedena še nobena posvojitev.

To negotovost je pred kratkim odpravilo Vrhovno sodišče RS, ki je v enem od svojih sklepov jasno zapisalo, da že po zdaj veljavni zakonodaji obstaja pravica do enostranske posvojitve tudi v istospolnih družinah.² S to in nekaterimi drugimi odločitvami je sodna praksa tlakovala pot novemu Družinskemu zakoniku, v katerem zakonodajalec nima veliko

maneverskega prostora za drugačno ureditev, kot je predlagana, torej za popolno izenačitev istospolnih družin z družinami partnerjev različnega spola.

V prispevku bodo najprej predstavljeni temeljni pravni viri veljavnega družinskega prava v RS, nato bo analizirana sedanja ureditev istospolnih družin, pri čemer bosta v ločenih poglavjih obravnavani pravna ureditev istospolnih partnerstev in pravna ureditev starševstva v istospolnih družinah. V sklepnem poglavju bodo predstavljeni argumenti v prid ureditvi celotne materije na način, kot je predlagan z Družinskim zakonikom, ter nekateri pomisleki, ki se v zvezi s predlagano zakonodajo pojavljajo v strokovni javnosti.

TEMELJNI PRAVNI VIRI SLOVENSKEGA DRUŽINSKEGA PRAVA

Ustava RS

Ustava RS in partnerska razmerja. Temeljna izhodišča slovenskega družinskega prava vsebuje že Ustava Republike Slovenije (URS). Glede zakonske zveze določa, da temelji na enakopravnosti zakoncev, sklene pa se pred pristojnim državnim organom (prvi odstavek 53. člena URS). Zakonsko zvezo in pravna razmerja v njej, v družini in v zunajzakonski skupnosti ureja zakon (drugi odstavek 53. člena URS). To pomeni, da ustava opredelitev zakonske zveze prepušča presoji zakonodajalca.

Za urejanje družinskih razmerij je izjemnega pomena tudi načelo enakosti, po katerem so v Sloveniji vsakomur zagotovljene

¹ V tem prispevku so izrazi, kot so posameznik in posameznica, partner in partnerka, delavec in delavka, delodajalec in delodajalka, sorodnik in sorodnica, dedič in dedinja, zapustnik in zapustnica, darovalec in darovalka, zavarovanec in zavarovanka, obdarjenec in obdarjenka, družinski član in družinska članica, posvojenec in posvojenka, posvojitelj in posvojiteljica, upokojenec in upokojenka, zapisani v moški slovnični obliki in so mišljeni kot nevtralni za ženske in moške.

² Točka 15 sklepa Vrhovnega sodišča II lps 462/2009 z dne 28. 1. 2010.

enake človekove pravice in temeljne svobojčine ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino (14. člen URS). Ustavno sodišče je leta 2009 spolno usmerjenost izrecno opredelilo kot osebno okoliščino, na podlagi katere je neupravičena neenaka obravnava prepovedana:

Glede na vse te, v bistvenem enake dejanske in pravne podlage življenjskih skupnosti – tako registrirane istospolne skupnosti kot skupnosti med žensko in moškim, se pokaže, da razlikovanje v ureditvi dedovanja ne temelji na neki stvarni, neosebni razlikovalni okoliščini, temveč na spolni usmerjenosti. Spolna usmerjenost pa je, čeprav ni izrecno navedena, nedvomno ena izmed osebnih okoliščin iz prvega odstavka 14. člena Ustave.³

Ustava RS in starševska razmerja. Država tudi varuje družino, materinstvo, očetovstvo, otroke in mladino ter ustvarja za to varstvo potrebne razmere (tretji odstavek 53. člen URS). Starši imajo pravico in dolžnost vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke, poleg tega je vzpostavljena popolna enakopravnost otrok, rojenih v zakonski zvezi in zunaj nje (drugi odstavek 54. člena URS). Sprejem določb o enakem dostopu do postopka posvojitve v družinah partnerjev istega in različnega spola ne temelji na pravici staršev do otroka, ampak na pravici otroka do staršev. Zakonska ureditev, ki otrokom v obstoječih istospolnih družinah ne bi zagotavljala pravice do vzpostavitve pravno priznane starševske vezi z enim ali obema socialnima staršema, bi bila v nasprotju z ustavnimi določami, ki otroku zagotavljajo posebno varstvo države (53. člen URS), njegovim staršem pa določajo pravice in dolžnosti vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke (prvi odstavek 54. člena URS).

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih

Poglavitni zakonski vir družinskega prava, ki konkretizira ustavne določbe, je Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (ZZZDR). V njem so urejena razmerja med starši ter njihovimi biološkimi in posvojenimi otroki v vseh oblikah družinskih skupnosti, poleg tega pa ta zakon vsebuje še določbe o zakonski zvezi, zunajzakonski skupnosti, rejništvu in skrbništvu. Čeprav v javnosti prevladuje prepričanje, da ZZZDR ureja le družine partnerjev različnega spola, to ne drži, saj v okviru starševskih razmerij ureja tudi razmerja v istospolnih družinah, saj omogoča posvojitve v družinah, v katerih je eden od staršev biološki starš otroka (t. i. enostranska posvojitev).

Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti

Razmerja med partnerjema v istospolni partnerski skupnosti ureja Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (ZRIPS), ki se uporablja od julija 2006 in določa pogoje in postopek za registracijo istospolne partnerske skupnosti, pravne posledice registracije, način prenehanja registrirane skupnosti in razmerja med partnerjema po prenehanju skupnosti, ne dotika pa se razmerij partnerjev do otrok, zato tudi za posvojitve v istospolnih družinah, kot rečeno, veljajo splošna pravila ZZZDR.

Ugotovitve – nujnost prihodnjega urejanja z enim zakonom

Pregled temeljnih pravnih virov družinskega prava kaže, da so razmerja v istospolnih družinah urejena v dveh različnih zakonih: partnerska razmerja v ZRIPS, razmerja med starši in otroki pa v ZZZDR. V prihodnje bi bilo treba vsa družinskopravna razmerja v istospolnih družinah urediti v enem zakonu. Ob predpostavki, da ureditev posvojitve v novem družinskem pravu za istospolne družine ostane vsaj enako ugodna kot trenutna ureditev, bi vztrajanje pri različnih zakonih pomenilo, da je razmerje med istospolnima

³ Točka 13 odločbe Ustavnega sodišča RS U-I-425/06-10 z dne 2. 7. 2009.

partnerjema urejeno v enem zakonu, razmerje med partnerji in otroki pa v drugem.

Pri tem bi se v družinah, v katerih je eden od staršev biološki starš, pojavila nenavadna situacija, saj bi zakon o družinskih razmerjih urejal starševsko razmerje med otrokom in partnerjem otrokovega biološkega starša, samo razmerje med partnerjema pa bi bilo urejeno zunaj tega zakona. S tem bi se mu posredno odreklo status družinskopravne materije. Poenostavljeno, v družini lezbičnih partnerk, v kateri je ena od njih rodila otroka, bi bilo razmerje med drugo partnerko in otrokom urejeno z družinskim zakonom, razmerje med partnerkama pa v nekem drugem, »nedružinskem« zakonu.

PРАВNA UREDITEV ISTOSPOLNIH PARTNERSTEV V OBSTOJEČI SLOVENSKI ZAKONODAJI

Tri oblike partnerskih skupnosti

Trenutno v slovenski zakonodaji obstajajo tri različne oblike pravno urejenih partnerskih skupnosti: zakonska zveza, zunajzakonska skupnost in registrirana istospolna partnerska skupnost. Prvi dve lahko obstajata le med partnerjema različnega spola in na družinskopравnem področju (praviloma pa tudi na vseh drugih pravnih področjih) partnerjema dajeta enake pravice. Skupnost med partnerjema istega spola je priznana le, če je formalno registrirana, partnerjema pa v primerjavi s prvima dvema ne daje enakih pravic.

V nadaljevanju so na kratko predstavljene najpomembnejše značilnosti in pogoji za veljaven obstoj posamezne skupnosti. Iz njih je očitno, da so, tako kot je to ugotovilo tudi Ustavno sodišče,⁴

dejanske in pravne podlage življenjskih skupnosti – tako registrirane skupnosti dveh moških oziroma dveh žensk kot skupnosti med žensko in moškim – pravzaprav enake.

Zakonska zveza. Zakonska zveza je z zakonom urejena življenjska skupnost moža in žene, ki se sklene pred pristojnim organom (3. člen ZZZDR). Čeprav zakon določa, da je pomen zakonske zveze v zasnovanju družine, rojstvo otrok ni pogoj za sklenitev in obstoj zakonske zveze. Zakonska zveza temelji na svobodni odločitvi skleniti zakonsko zvezo, na obojestranski čustveni navezanosti, vzajemnem spoštovanju, razumevanju, zaupanju in medsebojni pomoči (13. člen ZZZDR). Zakonsko zvezo lahko veljavno skleneta praviloma le polnoletni osebi različnega spola, ki z namenom ustvariti življenjsko skupnost svobodno oblikujeta svojo voljo in jo izjavita na zakonsko predviden način. Ne morejo je skleniti sorodniki v ravni vrsti in stranski črti, tudi bratranci in sestrične, pa tudi ne osebe, ki so huje duševno prizadete ali nerazsodne ali so v drugi zakonski zvezi.

Zunajzakonska skupnost. Zunajzakonska skupnost je dalj časa trajajoča življenjska skupnost moškega in ženske, ki nista sklenila zakonske zveze. S tem pravo določenemu dejanskemu razmerju priznava pravne posledice. Na družinskopравnem področju ima zunajzakonska skupnost enake pravne posledice kot sklenitev zakonske zveze, na drugih področjih pa ima posledice, če zakon tako določa (12. člen ZZZDR).

Registrirana istospolna partnerska skupnost. Registrirana istospolna partnerska skupnost je s tem zakonom urejena skupnost dveh žensk ali dveh moških, ki pred pristojnim organom registrirata svojo skupnost na način, določen s tem zakonom (2. člen ZRIPS). Registracije istospolne skupnosti ne moreta opraviti osebi pred polnoletnostjo, dokler sta obe ali ena v veljavni zakonski zvezi ali registrirani istospolni partnerski skupnosti, ali če sta v določenem sorodstvenem razmerju, če sta obe ali ena huje

⁴ Za presojo utemeljenosti očitka o neenakem, diskriminatorskem obravnavanju Ustavno sodišče presoja vprašanja: 1) ali se zadrževanje različno obravnavanje nanaša na zagotavljanje oziroma uresničevanje človekove pravice oziroma temeljne svobode, 2) če se, ali obstaja različno obravnavanje pobudnika in tistega, s katerim se pobudnik primerja, 3) ali sta dejanska položaja, ki ju pobudnika primerjata, v bistvenem enaka in torej razlikovanje temelji na okoliščini iz prvega odstavka 14. člena Ustave ter 4) če gre za razlikovanje na podlagi okoliščine iz prvega odstavka 14. člena Ustave in torej za poseg v pravico do nediskriminatorskega obravnavanja, ali je ta poseg ustavno

dopusten. Če je odgovor na prva tri vprašanja pritrdilen in poseg ne prestopi t. i. strogega testa sorazmernosti, potem gre za neustavno diskriminacijo. (Točka 7 odločbe Ustavnega sodišča RS U-I-425/06-10 z dne 2. 7. 2009.)

duševno prizadeta ali nerazsodna ali če vsaj ena od njiju nima slovenskega državljanstva (3. člen ZRIPS).

Vpliv diskriminatorne partnerske zakonodaje na pravno varnost posameznikov

Čeprav je bila doslej neustavnost zakonske ureditve istospolnih partnerjev pred Ustavnim sodiščem RS presojana samo enkrat, in sicer z vidika neenake ureditve dedovanja, bodo v nadaljevanju predstavljeni še nekateri drugi primeri neenake obravnave, za katere je glede na pravzaprav enake dejanske in pravne podlage življenjskih skupnosti mogoče trditi, da pomenijo vsaj nedosledno in nesistematično zakonsko ureditev, če ne celo neustavno diskriminacijo, pri kateri razlikovanje v ureditvi ne temelji na neki stvarni, neosebni razlikovalni okoliščini, temveč na spolni usmerjenosti.⁵

Družinsko pravo. Med ureditvijo registriranih istospolnih partnerskih skupnosti in ureditvijo zakonske zveze obstajajo številne neutemljene razlike tako pri sklepanju skupnosti kot tudi v zvezi s pravicami in dolžnostmi v času trajanja skupnosti. Istospolna partnerja morata prijaviti namen, da želita registrirati skupnost vsaj 30 dni pred nameravano registracijo. To naj bi pripomoglo k njenemu dodatnemu premisleku o sklenitvi skupnosti, tega pa bodočima zakoncema ni treba. Postopek registracije istospolne skupnosti se opravi v času, ki ga določi načelnik upravne enote, zakonci pa izbirajo datum in uro obreda med prostimi termini sami. Registracija se opravi samo v za to določenih uradnih prostorih, sklenitev zakonske zveze pa se na željo bodočih zakoncev lahko opravi tudi drugje. Pri registraciji morata biti partnerja osebno navzoča, pri sklepanju zakonske zveze pa enega od zakoncev lahko zastopa pooblaščenec. Partnerja ob registraciji ne moreta izbrati skupnega priimka na preprost način z obvestilom ob registraciji, temveč jima je na voljo le splošni postopek

za spremembo osebnega imena, ki je dražji, dolgotrajneši in njegov izid bolj negotov. Na področju družinskega prava registracija vzpostavi pravico partnerjev do preživljanja, do skupnega premoženja in urejanja premoženjskih razmerij v okviru skupnosti, do stanovanjskega varstva, do dedovanja na deležu skupnega premoženja po umrlem partnerju in pravico do pridobivanja informacij o zdravstvenem stanju obolelega partnerja in do obiskov v zdravstvenih ustanovah (8. člen ZRIPS).⁶ V medsebojnih razmerjih so istospolni partnerji v praksi najbolj prizadeti zaradi nepriznavanja istospolne zunajregistrirane partnerske skupnosti, saj ZRIPS dalj časa trajajoči življenjski skupnosti dveh oseb istega spola, ki nista registrirali partnerstva, ne priznava pravnih posledic.

Dedno pravo. Dedovanje ureja Zakon o dedovanju (ZD), ki med zakonske dediče prvega dednega reda poleg otrok prišteva zapustnikovega zakonskega oziroma zunajzakonskega partnerja. Ker po ZD istospolni partnerji niso obravnavani kot zakonski dediči, je to posebej uredil 22. člen ZRIPS, za katerega pa je Ustavno sodišče RS ugotovilo, da je v neskladju z načelom enakega obravnavanja po 14. členu Ustave, saj dedovanje v registriranih istospolnih partnerskih skupnostih ureja drugače kot v zakonski zvezi oziroma zunajzakonski skupnosti.⁷ Zakonodajalcu je naložilo, naj neskladje odpravi v roku šestih mesecev po objavi odločbe (torej do 17. januarja 2010), do takrat pa za dedovanje med partnerjema registrirane istospolne partnerske skupnosti veljajo enaka pravila, kot veljajo po splošnih pravilih za dedovanje med zakoncema. Na področju dedovanja je neenaka obravnava še vedno določena v Zakonu o dedovanju kmetijskih gospodarstev (ZDKG), ki istospolnih partnerjev ne uvršča v krog dedičev.

⁶ Odločba Ustavnega sodišča RS U-I-425/06-10 z dne 2. 7. 2009

⁷ Nemško zvezno ustavno sodišče je 7. julija 2009 odločilo, da je neenako obravnavanje registriranih istospolnih partnerjev v primerjavi z zakoncema na področju vdovske pokojnine, ki izvira iz poklicne pokojninske sheme za področje javnega sektorja, v nasprotju z ustavo (več o tem v Kogovšek 2009 b: 29).

⁵ Več o postopku in pogojih registracije ter njenih pravnih posledicah na razmerja med partnerjema Novak 2007: 316–328 in Zadravec 2010: 12.

Delovno pravo. Zakon o delovnih razmerjih (ZDR) določa, da mora delodajalec, ki zaposluje nove delavce, prosta delovna mesta javno objaviti (23. člen). Določene pa so tudi izjeme od te obveznosti. Ena od njih je zaposlitev družinskega člana delodajalca, ki je fizična oseba (9. alineja prvega odstavka 24. člena ZDR), kot družinski član pa se za ta namen obravnava tudi partner v registrirani istospolni skupnosti (1. alineja drugega odstavka 24. člena). Registriranega istospolnega partnerja pa ZDR ne upošteva pri plačani odsotnosti zaradi osebnih okoliščin, saj plačana odsotnost delavcu med drugim pripade tudi ob smrti zakonca ali zunajzakonskega partnerja, ob smrti registriranega istospolnega partnerja pa ne (2. alineja prvega odstavka 167. člena).

Odškodninsko pravo. Obligacijski zakonik (OZ) med osebe, ki imajo v primeru smrti ali hude invalidnosti bližnjega pravico do denarne odškodnine, prišteva ožje družinske člane, med katerimi so naštet tudi zakonci, ob pogoju trajnejše življenjske skupnosti imajo to pravico tudi zunajzakonski partnerji (četrti odstavek 180. člena OZ). Med osebami, ki imajo pravico do pravične denarne odškodnine za njihove duševne bolečine, registrirani istospolni partnerji niso navedeni.

Zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje. Po Zakonu o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ) so skupaj z zavarovancem, ki plačuje prispevke za zdravstveno zavarovanje, zavarovani tudi njegovi ožji, pod dodatnimi pogoji pa tudi širši družinski člani. Ker registriranemu istospolnemu partnerju ni priznan status družinskega člana zavarovanca, ne more biti zavarovan po zavarovancu in tako denimo v primeru brezposelnosti ostaja brez osnovnega zdravstvenega zavarovanja in s tem brez osnovnih zdravstvenih storitev.

Pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Vdovska pokojnina je po Zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1) pokojninski prejemek, ki pripada preživelemu zakoncu oziroma zunajzakonskemu partnerju umrlega zavarovanca ali uživalca pokojnine. Zakon registriranih istospolnih partnerjev ne

obrnava kot upravičencev do vdovske pokojnine, to pa pomeni, da ne obstaja pravica do vdovske pokojnine po umrlem partnerju.⁸

Starševsko zavarovanje in družinski prejemki. Po Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ZSDP) so istospolne družine zaradi diskriminacijske obravnave istospolnih partnerstev izključene od enake obravnave glede družinskih prejemkov, zlasti to velja za otroški dodatek, na višino katerega vpliva število družinskih članov. Ker istospolni partner v odnosu do vlagatelja zahtevka za otroški dodatek (najpogostejše je to biološki starš otroka) ni priznan kot družinski član, se družina obravnava kot enostarševska družina, to pa pomeni, da se družinski dohodek v družini z enim otrokom deli na dva in ne na tri družinske člane.

Kazensko pravo. Družinska razmerja ščiti tudi Kazenski zakonik (KZ-1). Ta registrirano istospolno skupnost omenja le v zvezi s pregonom določenih kaznivih dejanj, ko je za pregon potreben predlog (npr. po četrtem odstavku 170. člena KZ-1 pri posilstvu, če je dejanje storjeno proti osebi, s katero storilec živi v registrirani istospolni skupnosti), v zvezi s pregonom na podlagi zasebne tožbe (npr. po 244. členu KZ-1 pri nekaterih kaznivih dejanjih zoper premoženje, ki so bila storjena proti partnerju iz registrirane istospolne partnerske skupnosti), v zvezi z opustitvijo ovadbe, da se pripravlja kaznivo dejanje (280. člen KZ-1), v zvezi z opustitvijo ovadbe o kaznivem dejanju in storilcu (281. člen KZ-1), v zvezi s pomočjo storilcu po storitvi kaznivega dejanja (282. člen KZ-1). Na mestih, na katerih kazensko pravo ščiti družino in partnerska razmerja, izrecne omembe istospolnih partnerjev ne najdemo, kljub temu pa nekatera kazniva dejanja lahko storijo tudi partnerji v registrirani istospolni skupnosti. Prvič, kaznivo dejanje je kršitev družinskih obveznosti: kaznuje se, kdor hudo zanemara družinske obveznosti in pusti v težavnem položaju družinskega člana, ki ne more sam skrbeti zase (193.

⁸ Takšno formulacijo je mogoče opaziti tudi v drugih zakonih, ki so bili novelirani po sprejemu ZRIPS, npr. v Zakonu o finančnem poslovanju, postopkih zaradi insolventnosti in prisilnem prenehanju (ZFPPIPP).

člen KZ-1). Drugič, zakon kot kaznivo dejanje določa tudi neplačevanje preživnine (194. člen KZ-1), vendar ga – drugače kot kaznivo dejanje kršitve družinskih obveznosti – lahko storijo tudi istospolni partnerji, saj se kaznuje tisti, ki ne daje preživnine za osebo, ki jo po zakonu mora preživljati, čeprav bi to zmozel. Partner v istospolni registrirani skupnosti je po ZRIPS dolžan dajati preživnino svojemu partnerju, zato pride v poštev kot potencialni storilec kaznivega dejanja neplačevanja preživnine. Tretjič, ker pojem registrirane istospolne skupnosti ni izenačen s pojmom zakonske zveze, v istospolnih razmerjih ne pride v poštev kaznivo dejanje dvojne zakonske zveze, saj to stori le, kdor sklene novo zakonsko zvezo, čeprav je že poročen, ali kdor sklene zakonsko zvezo z osebo, za katero ve, da je poročena (188. člen KZ-1). Čeprav tudi ZRIPS enako kot ZZZDR temelji na načelu monogamije, sklenitev nove registrirane istospolne skupnosti – ob že eni prej veljavni skupnosti – ni kaznivo dejanje. Tovrstne kršitve bi bile v praksi mogoče le v razmerjih, kjer je bila prejšnja skupnost sklenjena v tujini, saj se pri nas registracije istospolne skupnosti ne more opraviti, dokler sta obe ali ena v veljavni registrirani istospolni partnerski skupnosti ali v zakonski zvezi.

Družinska razmerja so pomembna tudi za uveljavljanje določenih pravic v kazenskem postopku. Tako Zakon o kazenskem postopku (ZKP) vse do leta 2009 registriranih istospolnih partnerskih skupnosti ni upošteval (npr. v zvezi z možnostjo podaje predloga v primeru oškodovančeve smrti, vložitev zasebne tožbe oziroma izjave o nadaljevanju postopka, oprostite dolžnosti pričevanja itd.). Z zadnjo novelo iz leta 2009 je zakonodajalec dopolnil 144. člen ZKP z drugim odstavkom:

Določbe tega zakona o zunajzakonski skupnosti veljajo tudi za registrirane istospolne partnerske skupnosti po zakonu, ki ureja registracijo istospolne partnerske skupnosti.

Zakonodajalec namesto logične navezave na zakonsko zvezo veljavnost določb ZKP za registrirane istospolne partnerje veže na določbe o zunajzakonski skupnosti. To ima

sicer enake pravne posledice, a je v skladu s stalno težnjo zakonodajalca po konceptualnem in terminološkem razlikovanju med institutoma istospolne skupnosti in zakonske zveze.

Davčno pravo. Zakon o davku na dediščine in darila (ZDDD) predvideva davčno oprostitev za dediča ali obdarjenca, ki je živel z zapustnikom ali darovalcem v registrirani istospolni partnerski skupnosti, saj ga izenačuje z dediči oziroma obdarjenci prvega dednega reda. Pri tem ni jasno, zakaj zakon v tej določbi, drugače kot pri preostalih kategorijah (npr. zet, snaha, pastorek), ne vsebuje kar formulacije »registrirani istospolni partner«, ampak »dedič ali obdarjenec, ki je živel z zapustnikom ali darovalcem v registrirani istospolni partnerski skupnosti« (drugi odstavek 9. člena ZDDD). Upati je, da praksa dejanskega skupnega življenja partnerjev ne bo razumela kot pogoj za priznanje oprostite, saj bi bilo to v primerjavi z ureditvijo, ki velja za zakonce, neutemeljeno. Tudi po Zakonu o dohodnini (ZDoh-2) se pri opredelitvi družinskih članov, pomembnih za določanje povezanih oseb z vidika uporabe primerljivih tržnih cen, za družinskega člana šteje tudi partner, s katerim zavezanec živi v registrirani istospolni partnerski skupnosti, po zakonu, ki ureja registracijo istospolne partnerske skupnosti, pri čemer zakon izrecno pove, da v nadaljevanju za to razmerje uporablja pojem partner v istospolni skupnosti (tretji odstavek 16. člena ZDoh-2).

Ugotovitve glede neenake obravnave istospolnih partnerstev v obstoječi slovenski zakonodaji

Pregled zakonodaje kaže, da je med različnospolnimi in istospolnimi partnerstvi veliko razlik na tako rekoč vseh pravnih področjih. Na področju družinskega prava so razlike številne, a ne tako zelo bistvene kot na drugih področjih. Zdi se, da je takratni zakonodajalec želel za registrirane istospolne partnerske skupnosti zagotoviti podoben način sklepanja, pogojev in medsebojnih pravic in dolžnosti med partnerjema, nikakor pa ni želel priznati, da gre za skupnosti, enokovrstne različnospolnim,

zato se v skoraj vseh določbah izraža želja po snovanju drugačnih institutov in uporabi drugačne terminologije, kot velja za zakonske zveze. To v ureditev vnaša negotovost pri razlagi in uporabi prava.

Na posameznih pravnih področjih, ki so po sprejemu ZRIPS doživela novelizacijo, se registrirana istospolna partnerska skupnost pri določenih vprašanih postopoma že vključuje v zakonodajo in se njene pravne posledice izenčujejo z zakonsko zvezo oziroma tako kot pri kazenskem postopku z zunajzakonsko skupnostjo. Za to vključevanje sta značilni dve nedoslednosti.

Prvič, vključevanje je veliko bolj intenzivno na področjih, na katerih priznanje registriranega istospolnega partnerstva obremeni premoženjskopравни položaj partnerjev, tako kot to načeloma velja v davčnem pravu,⁹ po drugi strani pa na področjih, ki posameznikom zagotavljajo osnovno socialno varnost, registrirana istospolna partnerska skupnost ni vključena še v noben podsistem (pokojninski, zdravstveni, starševski, družinski prejemki). Drugo nedoslednost je mogoče zaznati v zakonih, v katere je pojem registriranega istospolnega partnerstva že vključen, a to zakonodajalec ni storil z zadostno skrbnostjo, npr. v delovnem in kazenskem pravu.

Ureditev istospolnih partnerstev v predlogu Družinskega zakonika

V predlogu novega Družinskega zakonika so istospolna partnerstva urejena popolnoma enakopravno z različnospolnimi. To velja tako za zakonsko zvezo kot za zunajzakonsko skupnost. Zakonska zveza je po novem določena kot življenjska skupnost dveh oseb, katere sklenitev, pravne posledice in prenehanje ureja ta zakon (3. člen predloga DruZ). Enaka obravnava velja tudi za zunajzakonsko skupnost. Zunajzakonska skupnost je priznana tudi življenjski skupnosti dveh oseb istega spola, ki nista sklenili zakonske zveze, vendar ni razlogov, zaradi katerih bi bila zakonska

zveza med njima neveljavna. Zakonodajalec je pri oblikovanju nove ureditve ocenil (Vodičar 2009), da

ni ustavno dopustnega razloga, zaradi katerega dve življenjski skupnosti hetero- in istospolno usmerjenih parov ne bi bili pravno izenačeni.

Skoraj z gotovostjo je mogoče trditi, da zakonodajalec nima ustavno dopustne možnosti za sprejem ureditve, ki istospolnim partnerskim skupnostim ne bi priznavala enakih pravic in obveznosti kot različnospolnim. Edino vprašanje, ki ostaja odprto, je ne/možnost različnega poimenovanja obeh skupnosti. S podobno dilemo se ukvarjajo tudi evropska in ameriška sodišča. Teršek (2010: 33) navaja, da nekatera vrhovna sodišča zveznih držav v ZDA

[p]rokreacije niso štela za konstitutivni element zakonske zveze, drugačno poimenovanje življenjske skupnosti istospolnih parov pa so razumela kot neupravičeno razlikovanje in institucionalno podreditev. Nekatera druga sodišča in pravniki pa so menili, da vprašanje poimenovanja življenjske skupnosti ni pravno, ampak politično vprašanje, ki je v domeni zakonodajalca. Zato pri tem vprašanju ne gre vnaprej in povsem izključiti možnosti, da bi se Ustavno sodišče izognilo kategorični opredelitvi do tega vprašanja in ga tudi samo označilo za politično vprašanje.

Pred enako dilemo je bilo Evropsko sodišče za človekove pravice v primeru Schalk in Kopf proti Avstriji,¹⁰ v katerem je odločilo, da ob trenutnem stanju stvari 12. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah od držav članic ne zahteva, da istospolnim partnerjem omogočijo sklenitev zakonske zveze. Ta odločitev pa seveda v ničemer ne preprečuje, da takšne ureditve ne sprejme nacionalna zakonodaja.

⁹ ESČP, tožba št. 30141/04, sodba z dne 24. 6. 2010.

¹⁰ Del pravne teorije se s to odločitvijo sicer ne strinja in dvomi o pravni pravilnosti in zakonitosti te odločitve (Avbelj 2009: 15, Avbelj 2010: 6–9). Teoretiki, ki se ukvarjajo s področjem družinskega prava, ne dvomijo niti o možnosti enostranskih posvojitvev (Novak 2007), prav tako del teorije s področja mednarodnega zasebnega prava ne dvomi o tem, da priznanje tuje posvojitve ni v nasprotju z javnim redom RS (Kogovšek 2009 a: 13).

PРАВNA UREDITEV STARŠEVSTVA V ISTOSPOLNIH DRUŽINAH V SLOVENSKI ZAKONODAJI

Nastanek starševskega razmerja v slovenski zakonodaji

Razmerje med staršem in otrokom lahko nastane z otrokovim rojstvom, pri tem pa se kot mati otroka šteje ženska, ki ga je rodila, za očeta otroka, rojenega v zakonski zvezi ali 300 dni po njenem prenehanju, se šteje materin mož (86. člen ZZZDR), v zunajzakonski skupnosti pa tisti, ki ob materinem soglasju prizna očetovstvo ali čigar očetovstvo se ugotovi s sodno odločbo (87. člen ZZZDR). Enakopravna oblika nastanka starševske vezi je po našem pravu tudi posvojitev. Vsa razmerja med straši in otroki so obravnavana enakopravno: pravni položaj staršev in otrok je enak ne glede na to, ali je razmerje posledica posvojitve ali rojstva v zakonski zvezi ali zunaj nje.

Čeprav se na prvi pogled zdi, da so razmerja med starši in otroki naravno opredeljena, globlja analiza pravne ureditve pokaže, da so vse oblike starševstva pravno konstituirane, pri tem pa pravni red lahko nastanek pravno priznane starševske vezi veže na različne podlage. Biološka vez med otrokom in staršem, ki je v praksi sicer prevladujoča in z družinskopravnimi pravili do določene mere privilegirana, je samo ena od teh podlag. V nadaljevanju so predstavljene temeljne pravne značilnosti posvojitve v slovenski zakonodaji ter pravne možnosti za posvojitev v istospolnih družinah.

Posvojitev v slovenski zakonodaji

Slovensko pravo pozna popolno posvojitev, s katero se med posvojiteljem in posvojencem oblikuje popolnoma enako razmerje kot med biološkim staršem in njegovim otrokom. Tega razmerja ni mogoče razvezati. Z izločitvijo posvojenca iz družine bioloških staršev preneha starševska pravica bioloških staršev, sočasno pa s prehodom v družino posvojitelja nastane starševska pravica posvojitelja.

Pogoji za posvojitev. Za veljavno posvojitev morajo biti izpolnjeni pogoji pri posvojencu

in posvojitelju. Posvojitelj ne more posvojiti sorodnika v ravni črti ali brata ali sestre (136. člen ZZZDR). Posvojitelj je lahko le polnoletna oseba, ki je načeloma vsaj osemnajst let starejša od posvojenca (prvi odstavek 137. člena ZZZDR). Poleg tega mora imeti določene moralne in vzgojne lastnosti (139. člen ZZZDR). Posvojenec je lahko le mladoletna oseba, ki zaradi mladoletnosti še potrebuje skrb staršev. Za posvojitev otroka, starejšega od deset let, je potrebno njegovo soglasje (drugi odstavek 137. člena ZZZDR). V posvojitev se da otroka, pri katerem ni možnosti, da bo lahko živel s staršem/a (prvi odstavek 141. člena ZZZDR).

Skupna in enostranska posvojitev. Po splošnih pravilih o posvojitvah nikogar ne more posvojiti več oseb, razen če sta posvojitelja zakonca (135. člen ZZZDR). To pomeni, da dve odrasli osebi lahko skupaj posvojita otroka (skupna posvojitev) le, če imata sklenjeno zakonsko zvezo, to pa lahko skleneta le partnerja različnega spola, saj je zakonska zveza z zakonom urejena življenjska skupnost moškega in ženske (3. člen ZZZDR). V primeru zakoncev velja, da zakonca lahko samo skupaj posvojita otroka, razen če eden od njiju posvoji otroka svojega zakonca (138. člen ZZZDR). V drugih primerih lahko vsaka oseba le sama posvoji otroka (enostranska posvojitev). To velja tako za partnerje v zunajzakonski skupnosti, registrirane in neregistrirane istospolne partnerje ter za samske osebe.

Dopustnost enostranske posvojitve pri istospolnih partnerjih

Na podlagi zgornjih utemeljitev ima vsak od istospolnih partnerjev (ne glede na to, ali je njegova skupnost registrirana ali ne) ob izpolnjevanju splošnih posvojitvenih pogojev pravico, da ob soglasju partnerja posvoji partnerjevega biološkega otroka. Dopustnost enostranske posvojitve v istospolnih družinah po trenutno veljavnem ZZZDR, pri kateri eden od partnerjev posvoji biološkega otroka drugega partnerja, je izrecno potrjeno tudi Vrhovno sodišče RS v sklepu II Ips 462/2009 z dne

28. 1. 2010 o priznanja tuje sodne odločbe o posvojitvi.¹¹ V točki 15 je zapisalo:

V Sloveniji je poglavitni vir družinskega prava ZZZDR. Ta v 135. členu predpisuje, da nihče ne more biti posvojen od več oseb, razen če sta posvojitelja zakonca. Skladno z navedenim sme vsak od partnerjev v istospolni partnerski skupnosti pod splošnimi pogoji posvojiti biološkega otroka svojega partnerja, ne moreta pa istospolna partnerja skupaj posvojiti otroka, ki ni biološki potomec nobenega od njiju.

Nedopustnost skupne posvojitve pri istospolnih partnerjih

Po zdaj veljavnem ZZZDR istospolni partnerji ne morejo skupaj posvojiti otroka. Sklep Vrhovnega sodišča dvomi o ustavnosti takšne ureditve, saj pravi:

Vprašljivo je sicer, ali je [določba 135. člena ZZZDR, ki registriranim in neregistriranim istospolnim partnerjem onemogoča skupno posvojitvev otroka v Sloveniji] skladna z Ustavo oziroma ali ne krši splošne prepovedi diskriminacije (prvi odstavek 14. člena) pri zagotavljanju in uresničevanju človekovih pravic in temeljnih svobčin glede na osebne okoliščine posameznika (istospolno usmerjenost posvojiteljev).

Na to vprašanje sodišče v tem primeru ni odgovorilo, saj odločanje o tem vprašanju ni bilo predmet zadeve v tem postopku, za presojo ustavnosti pa tudi ni pristojno. Onemogočanje istospolnih partnerjev pri tem, da bi sočasno skupaj posvojila otroka, je še dodatno prav-

no nevzdržno, ker je po zdajšnji zakonodaji onemogočena le sočasna skupna posvojitvev, mogoče pa je, da istospolna partnerja posvojita otroka zaporedno, najprej eden in nato drugi.¹² Poleg tega se pri nas priznavajo tudi skupne posvojitve, izvedene v tujini, in sicer po postopku priznanja tuje sodne odločbe.

Nenavadnost zdajšnje ureditve je mogoče ponazoriti s primerom lezbičnega para, v katerem oseba lahko posvoji biološkega otroka svoje partnerke, skupaj pa ne moreta hkrati posvojiti otroka, ki ni biološki potomec ene od njiju, lahko pa se zakonskim omejitvam izogneta tako, da najprej otroka posvoji ena oseba, nato pa še druga. V praksi bo to sicer zelo redko, saj samske osebe izjemno redko dobijo otroka v posvojitvev.

Vpliv diskriminatorne starševske zakonodaje na pravno varnost otrok

Ureditev, ki v istospolnih družinah ne bi omogočala posvojitvev socialnih staršev, bi kršila temeljne človekove pravice otrok, ki v teh družinah živijo. Glede na to, da je enostranska posvojitvev v istospolnih družinah v slovenskem pravu že mogoča, se vsem zadregam v zvezi s pravicami otrok v takih skupnostih starši lahko izognejo s posvojitvijo. V nadaljevanju bo prikazan pregled pravnih področij, na katerih bi bili otroci diskriminirani, če država v istospolnih družinah ne bi omogočala vsaj enostranske posvojitve, in ki torej ponazarjajo situacijo, ko tovrstna posvojitvev po volji zakonodajalca ne bi bila več mogoča.

Družinsko pravo. Starši so dolžni svoje otroke preživljati, skrbeti za njihovo življenje in zdravje in jih vzgajati (103. člen ZZZDR). V istospolnih družinah, v katerih med socialnimi straši in otroki ne bi bilo mogoče vzpostaviti pravno priznane starševske vezi, med otrokom

¹¹ »Postavlja pa se vprašanje, ali sme registrirani partner posvojiti otroka, ki ga je drugi partner sam posvojil pred registracijo istospolne partnerske skupnosti. Posledica pritrdilnega odgovora je, da je otrok na koncu res posvojen od več oseb, kar je v nasprotju s 135. členom ZZZDR-UPB1. Negativen odgovor pa vodi do razlikovanja otrok glede na njihov izvor (oziroma glede na način vzpostavitve razmerja do svojih staršev). Otrokova korist (večja zavarovanost pravic, če zanj skrbita dve osebi kot pa samo ena) in načelo prepovedi diskriminacije na temelju otrokovega izvora narekujeta, da posvojitvev v takem primeru omogočimo.« (Novak 2007: 329).

¹² Tako na primer kot dohodek iz delovnega razmerja zavezanca šteje tudi boniteta, ki jo delodajalec zagotovi v korist delojemalca ali njegovega družinskega člana (četrti točka prvega odstavka 37. člena Zdoh-2), pri tem pa se kot družinski član šteje tudi otrok partnerja v istospolni skupnosti (sedmi odstavek 16. člena Zdoh-2).

in enim oziroma obema staršema ne bi obstajalo starševsko razmerje in na njem temelječe pravice in dolžnosti.

Dedno pravo. V primeru nepriznavanja pravne vezi med otrokom in socialnim staršem v istospolni družini bi bili otroci v celoti prikrasani za zakonsko dedovanje po socialnem staršu, saj takšnega dedovanja ne predvidevata niti ZD niti ZRIPS. Hkrati ne bi bili priznani kot nujni dediči. Takšno pravno vez in možnost dedovanja otrok po obeh istospolnih starših lahko vzpostavi le posvojitev.

Delovno pravo. Če med socialnim staršem in otrokom ne bi bilo priznано starševsko razmerje, delavec/starš do delodajalca ne bi mogel uveljavljati številnih pravic, ki bi mu sicer pripadale po ZDR pri izjemi od obveznosti javne objave prostega delovnega mesta (24. člen ZDR), kriterijih za določitev presežnih delavcev (100. člen), posebnem varstvu staršev pred odpovedjo (115. člen ZDR), trajanju letnega dopusta (159. člen ZDR), načinu izrabe letnega dopusta (165. člen ZDR), varstvu v času nosečnosti in starševstva v zvezi z nočnim in nadurnim delom (190. člen ZDR), starševskem dopustu (191. člen ZDR), pravici do odklonitve napotitve v tujino (211. člen ZDR).

Odškodninsko pravo. Odškodninsko pravo med osebe, ki imajo v primeru smrti ali hude invalidnosti bližnjega pravico do denarne odškodnine, prišteva le ožje družinske člane, med katerimi so naštet tudi otroci in starši (prvi odstavek 180. člena OZ). Te osebe imajo pravico do pravične denarne odškodnine za njihove duševne bolečine. Takšno odškodnino je mogoče prisoditi tudi bratom in sestram, če je med njimi in umrlim oziroma poškodovanim obstajala trajnejša življenjska skupnost (tretji odstavek 180. člena OZ). V družinah, v katerih starševska razmerja ne bi bila priznana, teh pravic ne bi bilo.

Zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje. V primeru nepriznavanja starševske vezi med socialnim staršem in otrokom otrok po ZZVZZ ne bi imel pravice do osnovnega zdravstvenega zavarovanja in s tem do osnovnih zdravstvenih storitev, ki bi mu sicer pripadle kot družinskemu članu zavarovanca.

Kot ožji družinski člani zavarovanca so namreč poleg zavarovanca zavarovani tudi zavarovančevi otroci (prvi odstavek 20. člena ZZVZZ).

Pokojninsko in invalisko zavarovanje. V istospolnih družinah, v katerih socialni starš ne bi imel pravice do posvojitve, otroci ne bi imeli pravice do družinske pokojnine po njem. Družinska pokojnina je pokojninski prejemek, *pravica do rednih mesečnih denarnih prejemkov*, ki pripada *družinskim članom umrlega upokojenca ali zavarovanca*, zlasti njegovim otrokom, pod določenimi dodatnimi pogoji pa tudi nekaterim drugim družinskim članom (115. člen ZPIZ-1).

Starševsko zavarovanje in družinski prejemki. Po ZSDP staršem na temelju zavarovanja za starševsko varstvo, za katerega vsi zaposleni v RS plačujejo prispevke od svojih plač, pripadejo štiri vrste starševskega dopusta (porodniški dopust, očetovski dopust, dopust za nego in varstvo otroka ter posvojiteljski dopust) in s tem povezana starševska nadomestila. V družinah, v katerih je eden od staršev biološki, socialni starš brez možnosti enostranske posvojitve nima pravice do koriščenja očetovskega dopusta, dopusta za nego in varstvo otroka ter pravice do krajšega delovnega časa. Očetovski dopust je opredeljen kot neprenosljiva pravica očeta do 90-dnevnega dopusta ob rojstvu otroka (23. člen ZSDP). Ker se pravica izrecno in neprenosljivo veže samo na očeta, bo v primeru sprejema novega Družinskega zakonika o koncepciji te vrste dopusta potreben nov razmislek. Pri skupni posvojitvi, ki je za zdaj mogoča le na podlagi priznanja posvojitve v tujini, pride v poštev posvojiteljski dopust, ki ga lahko izkoristi eden od staršev ali oba hkrati, pri tem pa skupno trajanje dopusta ne sme presegati 150 za otroka, starega od 1 do 4 let, oziroma 120 dni za otroka, starega od 4 do 10 let (35. člen ZSDP).

Predšolska vzgoja. Plačila staršev za programe v vrtcih ureja Pravilnik o plačilih staršev za programe v vrtcih. Če je v vrtec vključen več kot en otrok iz družine, starši za starejšega otroka plačujejo za en razred nižjo ceno, za mlajše otroke pa so plačila oproščeni (prvi odstavek 4. člena). V Sloveniji obstajajo

zlasti družine lezbičnih partnerk z dvema ali več otroki, v katerih zaradi nejasne ureditve enostranskih posvojitve vse doslej ni bilo mogoče vzpostaviti starševskega razmerja med nebiološko materjo in otrokom ter torej sorodstvenega razmerja med brati in sestrami. V družini, v kateri je biološka mati enega otroka ena partnerka, drugega pa druga, med otrokoma sploh ni priznana sorodstvena vez. Zato taka družina ni bila deležna ugodnosti, po kateri starši za starejšega otroka plačujejo za en razred nižjo ceno, za mlajšega otroka pa so plačila oproščeni.

Kazensko pravo. V kazenskem pravu so v okviru določb o družinskih razmerjih zaščitene tudi pravice in dolžnosti v razmerju med staršem in otrokom. Poleg kaznivega dejanja kršitev družinskih obveznosti (193. člen KZ-1) je kaznivo dejanje tudi neplačevanje preživnine, saj se tisti, ki ne daje preživnine za osebo, ki jo po zakonu mora preživljati, čeprav bi to zmožel, kaznuje z zaporom do enega leta (194. člen KZ-1). Torej pri pravno neurejenem odnosu med socialnim staršem in otrokom dolžnost preživljanja ne obstja, zato tudi ni kazenskopravno varovana. Podobno kazenskopravno ni varovano razmerje med staršem in otrokom z vidika delovnih razmerij, saj delodajalca kljub zavestni kršitvi predpisov o varstvu delavcev zaradi starševstva v primeru pravno nepriznanega razmerja med socialnim staršem in otrokom ne bo mogoče spoznati za krivega kaznivega dejanja kršitve temeljnih pravic delavcev (196. člen KZ-1). Ker družinska razmerja v istospolni družini niso pravno priznana, šibkejši člani družine niso deležni zaščite kazenskega prava, hkrati pa država s tem, ker teh dejanj ne šteje za kazniva, pripomore k njihovi legitimizaciji. Razmerja med straši in otroci so pomembna tudi za uresničevanje določenih pravic v kazenskem postopku po ZKP.

Davčno pravo. Čeprav je registrirani istospolni partner oproščen davka enako kot drugi dediči prvega dednega reda (9. člen ZDDD), pa ugodnejše davčne stopnje in davčne oprostitve v primeru, ko ne bi bila mogoča posvojitve, ne bi veljale za razmerja med otrokom in socialnim staršem, torej partnerjem otrokovega

biološkega starša. Po drugi strani pa v posameznih davčnih zakonih že najdemo opredelitev, ki za posamezne vidike davčne obravnave za družinskega člana šteje tudi otroka partnerja v istospolni skupnosti, npr. sedmi odstavek 16. člena ZDoh-2¹³ in drugi odstavek 16. člena Zakona o davku od dohodkov pravnih oseb (ZDDPO-2). Pravnosistemske je nevzdržna ureditev, ki določeno vrsto razmerij priznava le pri javnofinančnih obremenitvah posameznikov (in še to le, ko jim je to v škodo), pri socialnovarstvenih pravicah pa ne.

Ureditev starševskih razmerij v istospolnih družinah v predlogu Družinskega zakonika

Predlog zakonika namesto pojma roditeljska pravica uvaja pojem starševska skrb, ki je celota obveznosti in pravic staršev, da v skladu s svojimi zmožnostmi ustvarijo razmere, v katerih bo zagotovljen celovit otrokov razvoj (6. člen predloga DružZ). Istospolnim partnerjem je po novem omogočena tako enostranska kot skupna posvojitve pod enakimi pogoji, kot to velja za partnerstvo moškega in ženske.

SKLEP – PROBLEM SIMBOLNE RAZLIKE

Zadnje odločitve slovenskih sodišč kažejo, da sodna praksa postopno odpravlja diskriminacijo istospolnih partnerjev in njihovih družin, zaradi zmanjšanja negotovosti pa je nujna tudi celovita zakonska ureditev, saj so zakoni tisti splošni in abstraktni pravni akti, s katerimi slovenski pravni red zagotavlja sistematično in pravno varno ureditev človekovih pravic in svoboščin. Zaradi sodne prakse Ustavnega in Vrhovnega sodišča zakonodajalcu pri urejanju družinskih razmerij ne ostaja veliko prostora za sprejem ureditve, ki bi pravice in dolžnosti med istospolnimi pari ter njihova razmerja do

¹³ Opredelitve povezanih oseb in družinskih članov po Zakonu o davku na dodano vrednost (ZDDV-1) se sklicujejo na zakone, ki urejajo obdavčitev dohodkov pravnih in fizičnih oseb, torej ZDDPO-2 in ZDoh-2.

otrok obravnavala drugače kot pri različnospolnih parih. Nova ureditev, ki v celoti izenačuje pravice partnerjev in otrok v istospolnih družinah, za pravna razmerja v takšnih družinah ne prinaša tako korenitih sprememb, kot se zdi na prvi pogled. V nasprotju s splošnim prepričanjem prinaša več novosti na področju partnerskih kot starševskih razmerij.

Glede na to, da so v Sloveniji v istospolnih družinah mogoče enostranske posvojitve – s tem je starševska skrb kot osrednji institut družinskega prava pravno priznana tudi v istospolnih družinah – družinskih partnerskih in starševskih razmerij ni mogoče izključiti iz Družinskega zakonika. Neprimerno bi bilo urejati razmerja v isti družini z dvema zakonoma: pravnosistemsko je nemogoče upravičiti ureditev, ki bi razmerja med istospolnima parterjema obravnavala v ZRIPS, razmerja teh dveh staršev do otroka pa v Družinskem zakoniku. Hkrati bi bilo lahko ustavno sporno, če bi skupne posvojitve izključili iz Družinskega zakonika, saj za to v primerjavi z enostranskimi posvojitvami ni nobenega stvarno utemeljenega razloga.

Na področju partnerskega prava sta se v slovenskem prostoru poleg teoretsko manj pomembnih prispevkov pojavili dve zanimivi utemeljitvi sicer enakopravne, a simbolno različne obravnave različnospolnih in istospolnih partnerstev. Predlagata bodisi obravnavo partnerstev v različnih zakonih ali obravnavo znotraje istega zakona, a v obliki različnih členov in institutov.

Konzervativni zagovor simbolno različne obravnave ponuja tezo, ki ne nasprotuje izenačitvi pravic v istospolnih in različnospolnih partnerstvih, prav tako ne nasprotuje vključitvi zakonske zveze med istospolnimi partnerji v zakonik, sporno je le

da je urejena v (istem) členu, ki zakonsko zvezo določa tako, da vsebuje tako njeno tradicionalno kot istospolno obliko. (Svetlič 2010: 5.)

Zavzema se za to, da se materija uredi v dveh ločenih členih s popolnoma istimi pravnimi posledicami, saj naj predlagana rešitev tistim, ki sklepajo tradicionalno zakonsko zvezo, ne bi

omogočala take oblike instituta zakonske zveze, ki je v skladu z njihovo vrednostno orientacijo (*ibid.*). Avtor torej predlaga dva različna instituta z enakimi pravnimi posledicami.

Takšna rešitev je morda (tudi) politično sprejemljiva, je pa pravnosistemsko vprašljiva. Smisel oblikovanja različnih pravnih institutov je v oblikovanju različnih pravnih posledic, ki se nanje vežejo, in ne v vzpostavljanju simbolnih razlik. V konsistentnem pravnem redu je pravni institut pravzaprav skupek pravnih norm, ki na enak način ureja določeno vrsto družbenih razmerij. Če iz družbenih razmerij izhajajo popolnoma enake pravne posledice, ni potrebe po oblikovanju različnih pravnih institutov.

Postopek tvorjenja in poimenovanja pravnih institutov ne more biti mehanizem simbolnega razlikovanja za primere, ko za ohranjanje družbene norme ni več dopustno oziroma ni več mogoče uporabljati neenake pravne obravnave. Nevdržnost utemeljitve o nujnosti simbolnega razlikovanja, ker popolna izenačitev tistim, ki sklepajo tradicionalno zakonsko zvezo, ne omogoča take oblike tega instituta, ki je v skladu z njihovo vrednostno orientacijo, kaže tudi na nerazumevanje razmejitev med pravnim institutom zakonske zveze, katerega pomen je v nastanku osebno- in premoženjskopravnih posledic med partnerjema – ta pravni institut definira država – in med različnimi obrednimi dejanji, katerih namen je izražanje vrednostnih, verskih, kulturnih in drugih prepričanj na področju družinskega življenja.¹⁴

Liberalna utemeljitev privolitve v ureditev partnerstev v dveh zakonih poleg bojazni o naivnosti in zavajajoči naravi pričakovanj o sprejemu družinskega zakonika delno temelji na bojazni pred izgubo ciljev seksualnih in spolnoidentitetnih manjšin ter produkcijo istosti.

Asimilacija in apolitizacija seksualnih in spolnoidentitetnih manjšin se manifestirata zlasti v obsedeni fiksaciji na eno samo in

¹⁴ Več o različnih pojmovanjih poroke v različnih verskih skupnostih, o zgodovinskem izvoru in povezanosti instituta zakonske zveze z judovsko-krščanskimi temelji in razcepitvi zakonske zveze od verskega pojmovanja skupnosti v modernem času v Kindregan (2004).

edino temo – legalizacijo istospolnih družin. Nagib v zmerno, do večine obzirno in prijazno konservativnost ni nenevaren. Dogaja se boj za legalizacijo »porok in otrok« ter lahkoten prevzem matrice heteronormativnosti po sistemu copy-paste, favoriziranje tradicionalnih (krščanskih) družinskih vrednot kot vodilnega aduta v zavzemanju za civilno enakopravnost homoseksualcev. To so zahteve po inkorporaciji homoseksualnosti in lezbištva v večinski družbeni režim. Taista strategija na drugi strani vodi v izgubo lastne identitete, suverenosti in avtonomije seksualnih in spolnoidentitetnih manjšin, saj deluje skozi brisanje razlik, skozi spenjanje v patriarhalni red, skozi odrekanje tistim manjšinjskim specifikam, tisti »homo-drugečnosti«, ki je vitalnega pomena za ohranitev in preživetje manjšine. Desničarske programske platforme, produkcija istosti namesto raznolikosti, lahko pripeljejo do izgube emancipatornih ciljev. (Greif 2010).

Avtorica v nadaljevanju zagovarja tezo, da bi bilo pričakovati, da se obstoječi zakon, torej ZRIPS,

odpre za izboljšave in dopolnila ter tako postopoma izboljša, zlasti na temeljnem področju dostopa do socialne varnosti. Ravno tako bi pričakovali, da se sčasoma odpre tudi razprava o nadaljnji dimenziji istospolnih partnerskih razmerij, tj. o zaščiti otrok v istospolnih družinah. Logično bi smatrali, da je ZRIPS lahko solidna zakonska osnova za nadaljnje korake in nadgradnjo. (*Ibid.*)

Ta pomembna sociološka analiza zagotovo odpira številna pravnoteoretska vprašanja, med drugimi tudi, ali je funkcija pravnega reda v zagotavljanju raznovrstnosti življenjskih slogov in identitet, ali simbolno različna pravna obravnava sploh lahko pripomore k raznovrstnosti in, obrnjeno, ali je raznovrstnost mogoče vzpostaviti tudi znotraj popolnoma enake pravne obravnave.

VIRI

- AVBELJ, M. (2009), družinski zakonik, moralne ekster-nalije in pravni voluntarizem. *Pravna praksa*, 42: 15.
- (2010), Razdržavljenje, pravne avtoritete in pozitivizem. *Pravna praksa*, 20: 6–9.
- GREIF, T. (2010), Plamenska skupnost. *Dnevnik*, 8. maj 2010. [Http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042357779](http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042357779) (20. 8. 2010)
- Kazenski zakonik (KZ-1), *Ur. l. RS*, št. 55/2008, 39/2009.
- KINDREGAN, C. P. (2004), Same-sex Marriage: The Cultural Wars and the Lessons of Legal History. *Family Law Quarterly*, 38: 427.
- KOGOVIŠEK, N. (2009 a), Je posvojitev, izvedena v tujini, lahko v nasprotju z javnim redom RS?. *Pravna praksa*, 42: 13.
- (2009 b), Registrirani istospolni pari imajo enako pravico do vdovske poklicne pokojnine kot zakonci. *Pravna praksa*, 43: 29.
- NOVAK, B. (2007), Pravna ureditev istospolne partnerske skupnosti – nova slovenska pravna ureditev. *Pravnik*, 6/8: 313–341.
- Obligacijski zakonik (OZ), *Ur. l. RS*, št. 83/2001, 32/2004, 40/2007.
- Pravilnik o plačilih staršev za programe v vrtcih, *Ur. l. RS*, št. 129/2006, 79/2008, 119/2008, 102/2009.
- SVETLIČ, R. (2010), Pomanjkljivosti novega družinskega zakonika. *Delo*, 10. marec 2010.
- TERŠEK, A. (2010), (Ustavno)pravno puhličarstvo. *Pravna praksa*, 11: 33.
- Ustava Republike Slovenije (URS), *Ur. l. RS*, št. 33/1991, 42/1997, 66/2000, 24/2003, 69/2004, 69/2004, 69/2004, 68/2006.
- VODIČAR, A. (2009), Osnutek predloga družinskega zakonika. *Pravna praksa*, 39: 22.
- ZADRAVEC, B. (2010), Življenjske skupnosti v Sloveniji in tujini. *Pravna praksa*, 10: 12.
- Zakon o davku na dediščine in darila (ZDDD), *Ur. l. RS*, št. 117/2006.
- Zakon o davku na dodano vrednost (ZDDV-1), *Ur. l. RS*, št. 117/2006, 33/2009, 85/2009.
- Zakon o davku od dohodkov pravnih oseb (ZDDPO-2), *Ur. l. RS*, št. 117/2006, 90/2007, 56/2008, 76/2008, 92/2008, 5/2009, 96/2009, 43/2010)
- Zakon o dedovanju (ZD), *Ur. l. SRS*, št. 15/76, 23/78, RS, št. 17/91-I, 13/94, 40/94, 82/94, 117/00, 67/01, 83/01.

Zakon o dedovanju kmetijskih gospodarstev (ZDKG),
Ur. l. RS, št. 70/95.

Zakon o delovnih razmerjih (ZDR), *Ur. l. RS*, št.
42/2002, 103/2007.

Zakon o dohodnini (Zdoh-2), *Ur. l. RS*, št. 117/2006,
90/2007, 10/2008, 78/2008, 92/2008,
125/2008, 20/2009, 10/2010, 13/2010,
43/2010.

Zakon o finančnem poslovanju, postopkih zaradi
insolventnosti in prisilnem prenehanju (ZFPPIPP),
Ur. l. RS, št. 126/2007, 40/2009, 59/2009,
52/2010.

Zakon o kazenskem postopku (ZKP), *Ur. l. RS*,
št. 63/1994, 72/1998, 6/1999, 66/2000,
111/2001, 56/2003, 43/2004, 101/2005,
14/2007, 68/2008, 77/2009.

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju
(ZPIZ-1), *Ur. l. RS*, št. 106/1999, 124/2000,
109/2001, 108/2002, 63/2003, 135/2003,
72/2005, 69/2006.

Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti
(ZRIPS), *Ur. l. RS*, št. 65/2005.

Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih
(ZSDP), *Ur. l. RS*, št. 97/2001, 76/2003,
47/2006, 10/2008.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih
(ZZZDR), *Ur. l. SRS*, št. 15/76, 1/89, 64/01,
16/04.

Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem
zavarovanju (ZZVZZ), *Ur. l. RS*, št. 13/1993,
9/1996, 29/1998, 6/1999, 99/2001, 60/2002,
126/2003, 76/2005, 38/2006, 91/2007,
76/2008.

Neža Kogovšek

ISKANJE PRAVNIH RAZLOGOV ZA PRIZNANJE ENAKIH PRAVIC ISTOSPOLNIM PARTNERJEM IN NJIHOVIM DRUŽINAM

UVOD

V postopku sprejemanja Družinskega zakonika¹ se pojavljajo različni pravni ali s pravom povezani argumenti tako v prid kot proti popolni izenačitvi istospolnih partnerjev – in njihovih družin – z različnospolnimi. Ob tem se zastavlja temeljno vprašanje, ali pravo zapoveduje popolno izenačitev obeh vrst partnerstev.

Odgovor na to vprašanje zahteva iskanje, ki presega notranje kogentne pravne norme. Potreben je vpogled v mednarodno pravo in predvsem v sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice, ki določa pomen Evropske konvencije o človekovih pravicah.

Nekatere odgovore na zastavljeno vprašanje pa je mogoče najti tudi v notranjem slovenskem pravu in sodni praksi, ki ga razlaga. Notranje pravo ne vsebuje izrecne obveznosti popolne izenačitve obeh vrst partnerstev in družin – to si prizadeva doseči prav Družinski zakonik – vsebuje pa nekatere neposredne ustavne obveznosti, kot so spoštovanja pravice do enakosti pred zakonom (14. člen ustave), varstva družine, materinstva, očetovstva, otrok in mladine (53. člen ustave) ter pravice in dolžnosti staršev vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke (54.

člen ustave). V luči navedenih ustavnih določb analiza pokaže, da je trenutna neenakopravnost istospolnih partnerjev in njihovih družin pravno in sistemsko nevzdržna.

PRAVO EVROPSKE UNIJE IN SVETA EVROPE O PRAVICAH ISTOSPOLNIH PARTNERJEV NA PODROČJU DRUŽINSKIH RAZMERIJ

Diskriminacija na področju družinskega prava ter iz njega izhajajočih socialnih in ekonomskih pravic je z obstoječo ureditvijo zakonsko dovoljena, zato se postavlja vprašanje, ali je z vidika prava EU in Sveta Evrope takšna diskriminacija upravičena.

Pregled protidiskriminacijske zakonodaje Evropske unije (EU) pokaže, da so države članice vzpostavile zaščito pred diskriminacijo zaradi šestih taksativno naštetih osebnih okoliščin – spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, starosti, invalidnosti in spolne usmerjenosti.

Navedene so v 10. členu Pogodbe o delovanju Evropske unije (2010), ki govori o splošni prepovedi diskriminacije, v 21. členu Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (2010), ki med zaščitnimi osebnimi okoliščinami zajema spolno usmerjenost in seznamu dodaja še nekatere druge, ter v Direktivi Sveta (2000), ki prepoveduje diskriminacijo pri zaposlovanju. Navedene določbe ne ponujajo preprostega odgovora na vprašanje o upravičenosti takšne diskriminacije, saj Pogodba o delovanju EU (2010) in Listina EU o temeljnih pravicah diskriminacijo prepovedujeta na splošno, brez

¹ Gl. predlog Družinskega zakonika z dne 17. 12. 2009. Predlog Družinskega zakonika uvaža popolno izenačitev istospolnih partnerjev z različnospolnimi. To pomeni, da redefinira pojem družine kot skupnosti enega ali več odraslih (ne glede na spol) in otrok ter omogoča sklepanje istospolne zakonske zveze in skupne posvojitve. Registrirana partnerja se bosta morala z dnem veljavnosti Družinskega zakonika odločiti, ali želita skleniti zakonsko zvezo, sicer bo njuno registrirano partnerstvo prenehalo. O problemu odprave registriranega partnerstva kot dodatne možnosti za partnerje gl. Zadravec (2010).

izrecne omembe družinskih razmerij, direktiva pa jo prepoveduje samo na področju zaposlovanja, ki na družinska razmerja ne posega.

Del odgovora na vprašanje o upravičenosti diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti na področju sklenitve zakonske zveze ponudi določba 9. člena Listine EU o temeljnih pravicah, ki določa, da sta pravica sklepanja zakonske zveze in pravica ustvarjanja družine zagotovljeni v skladu z nacionalnimi zakoni, ki urejajo uresničevanje teh pravic. Listina torej urejanje dostopa do teh pravic prepušča nacionalnim zakonodajam držav članic EU in torej niti ne zapoveduje niti ne prepoveduje omogočanja sklenitve zakonske zveze istospolnim parom.

Trend, ki kaže, da EU ne bo utrla poti za uveljavitev obveznosti, naj države članice omogočijo sklenitev zakonske zveze istospolnim parom, se kaže tudi v Predlogu Direktive o enakem obravnavanju oseb ne glede na vero ali prepričanje, invalidnost, starost in spolno usmerjenost (2009)(t. i. horizontalne direktive), ki naj bi uvedla prepoved diskriminacije tudi na druga področja zunaj zaposlovanja, kot so šolanje, dobrine in storitve ter socialna zaščita. Predlog direktive v 3. členu, v katerem so določena področja zaščite, navaja izjeme, med katerimi je tudi družinsko pravo. Zakonski stan, posvojitve, pravice, ki izhajajo iz njiju, in dostop do reproduktivnih pravic torej ostajajo zunaj pravnega urejanja EU in bodo še naprej v pristojnosti držav članic.

S tem se ujema tudi sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice, iz katere izhaja, da Evropska konvencija o človekovih pravicah ne prepoveduje niti ne zapoveduje omogočanja sklepanja istospolnih zakonskih zvez. Sprva je bilo Evropsko sodišče za človekove pravice zadržano; v osemdesetih letih je večkrat odločilo, da je pravica sklenitve zakonske zveze zagotovljena moškemu in ženski, ki s tem lahko oblikujeta pravno zavezujočo življenjsko skupnost dveh odraslih oseb.²

Zadnjih deset let pa sodišče v odločanje prejema primere, v katerih posamezniki zahtevajo enako obravnavo pri dostopu do posameznih pravic iz družinskih razmerij ne glede na svojo spolno usmerjenost. Da spolna usmerjenost ne more biti razlog za različno obravnavanje staršev v njihovih pravnih razmerjih do otrok, je Evropsko sodišče za človekove pravice potrdilo v sodbi *Salgueiro da Silva Monta proti Portugalski*.³ Z njo je zaradi kršitve prepovedi diskriminacije, opredeljene v 14. členu Evropske konvencije o človekovih pravicah, obsodilo ravnanje portugalskih sodišč, ki so pritožnikovo zahtevo za dodelitev otroka v varstvo in vzgojo zavrnila zaradi njegove spolne usmerjenosti.

Evropsko sodišče je tudi že zavzelo stališče, da posameznikom samo zaradi njihove spolne usmerjenosti ni dovoljeno odreči možnosti posvojitve in s tem tudi pravice družinskega življenja, zaščitene v 8. členu Evropske konvencije. V primeru *E. B. proti Franciji*⁴ je šlo za pritožnico, ki je v skladu s francosko zakonodajo (ta omogoča posvojitve samskim osebam) želela posvojiti otroka, vendar je bila njena prošnja zavrnjena. Sodišče je ugotovilo, da so francoska sodišča kršila 14. člen Evropske konvencije v zvezi z 8. členom te konvencije. Med razlogi za zavrnitev posvojitve istospolna usmerjenost pritožnice sicer ni bila izrecno omenjena – kot razloga sta bila navedena odsotnost očetovske figure in njen življenjski slog – je bila pa njena spolna usmerjenost večkrat omenjena v obrazložitvi zavrnilne odločbe. Prav zato je Evropsko sodišče sklepalo, da je bila spolna usmerjenost resnični razlog za zavrnitev.

proti Združenemu kraljestvu (tožba št. 10843/84), *McMichael proti Združenemu kraljestvu* (1995: 20 EHRR 205) in *Sheffield in Horsham proti Združenemu kraljestvu* (tožba št. 23390/94). Gl. tudi Stališče akademskega društva Pravniki k predlogu Družinskega zakonika v javni obravnavi. [Http://www.24kul.si/?id=98](http://www.24kul.si/?id=98) (23. 6. 2010).

² Gl. denimo primere *Draper proti Združenemu kraljestvu* (1980: 24 DR 72), *Rees proti Združenemu kraljestvu* (tožba št. 9532/81), *Lindsay proti Združenemu kraljestvu* (tožba št. 11089/84), *Cossey*

³ Evropsko sodišče za človekove pravice, tožba št. 33290/96, sodba z dne 21. 12. 1999.

⁴ Evropsko sodišče za človekove pravice, tožba št. 43546/02, sodba z dne 22. 1. 2008.

Evropsko sodišče je že odločalo tudi o socialnih in ekonomskih pravicah, ki izhajajo iz partnerske zveze. Primer takšne odločitve je *Karner proti Avstriji*,⁵ v katerem je sodišče odločilo, da ima pritožnik po smrti partnerja, ki je imel sklenjeno najemno pogodbo, pravico ostati v stanovanju kot najemnik ter da avstrijski organi besede »življenjski sopotnik« ne smejo razlagati diskriminatorsko glede na spolno usmerjenost najemnikov.⁶

Iz navedenih primerov izhaja, da je v primeru zahtevanja enakih pravic, ki izhajajo iz partnerske skupnosti ali iz razmerja do otroka, ne glede na njihovo spolno usmerjenost, Evropsko sodišče za človekove pravice pritožnikom vedno ugodilo. To pomeni, da je obveznost držav zagotoviti enake pravice na teh področjih nesporna. Evropsko sodišče namreč spolno usmerjenost uvršča med sumljive (angl. *suspect*) okoliščine, pri katerih morajo obstajati zelo tehtni razlogi, da je različno obravnavanje pri uresničevanju človekovih pravic upravičeno.⁷

Pravici do sklenitve zakonske zveze in skupne posvojitve pa še nista med njimi. Evropsko sodišče za človekove pravice je namreč na področju posvojitve v povezavi s spolno usmerjenostjo odločalo samo v omenjenem primeru posvojiteljice v kontekstu države, ki takšno posvojitve že omogoča, ne pa tudi o skupni posvojitvi dveh partnerjev. Argumentacije v podporo skupni posvojitvi v sodni praksi tega sodišča ne najdemo.

O pravici do sklenitve zakonske zveze za istospolne partnerje je sodišče nazadnje odločalo v nedavnem primeru *Schalk in Kopf proti Avstriji*.⁸ S sodbo je sodišče potrdilo svojo dosedanjo sodno prakso, da Evropska konvencija

ne prepoveduje niti ne zapoveduje državam članicam Sveta Evrope, da bi morale istospolnim partnerjem omogočiti sklepanje zakonske zveze. Je pa sodišče ugotovilo, da ni mogoče prezreti vse večjega konsenza v Evropi, da je treba istospolna partnerstva tudi pravno priznati in da je bil ta razvoj v zadnjih letih izrazito hiter.

Hkrati pa so države, ki pravno priznavajo istospolne pare, še vedno v manjšini, zato gre za pravico, ki jo je treba razumeti kot nastajajočo pravico (angl. *emerging right*), glede katere še ni soglasja, da obstaja in da je nesporno treba zagotavljati njeno uresničevanje. To pa je tudi razlog, da države članice Sveta Evrope tu še uživajo diskrecijsko pravico (angl. *margin of appreciation*), torej pravico, da to področje uredijo, kot same želijo (Reid 1998: 33, Leach 2001: 175).

Takšna interpretacija Evropske konvencije o človekovih pravicah nikakor ni samoumevna in je svojevrsten dosežek, saj 12. člen konvencije, ki opredeljuje pravico do sklenitve zakonske zveze, to pravico ne nazadnje izrecno priznava samo moškim in ženskam, s tem pa poudarja biološki pomen in reproduktivno funkcijo zakonske zveze, res pa je, da interpretacijo pušča odprto, saj ne poudarja izrecno, da zakonsko zvezo lahko skleneta samo osebi nasprotnega spola.

Stališče, da je urejanje zakonske zveze v pristojnosti držav članic, ki lahko dostop do nje razširijo tudi na istospolne pare, tako pomeni odmik od prvotnega razumevanja zakonske zveze. Ključen razlog za ta odmik gre pripisati določbi 9. člena Listine EU o temeljnih pravicah, ki kot upravičencev do sklenitve zakonske zveze ne omenja več moških in žensk.⁹ To pomeni, da je imela listina posreden učinek na sodno prakso Evropskega sodišča (McGlynn 2003: 231). V sodbi sodišče namreč izrecno zapiše, da

[g]lede na 9. člen Listine o temeljnih pravicah sodišče nič več ne meni, da mora biti pravica do poroke, ki jo varuje 12. člen, v vsakem

⁵ Evropsko sodišče za človekove pravice, tožba št. 40016/98, sodba z dne 24. 7. 2003.

⁶ Gl. tudi Intervencijo tretje stranke (*amicus curiae*) z dne 15. 9. 2008, ki jo je vložil Mirovni inštitut v primeru presoje ustavnosti in zakonitosti 22. člena Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti. <http://alturl.com/fpngx> (28. 6. 2010).

⁷ *Karner proti Avstriji*, Evropsko sodišče za človekove pravice, tožba št. 40016/98, sodba z dne 24. 7. 2003.

⁸ Evropsko sodišče za človekove pravice, tožba št. 30141/04, sodba z dne 24. 6. 2010 (še ni pravomočna).

⁹ Na določbo 9. člena Listine o temeljnih pravicah se je Evropsko sodišče prvič sklicevalo leta 2002 v primeru *Goodwin proti Združenemu kraljestvu* (tožba št. 28957/95, sodba z dne 11. 7. 2002).

primeru omejena na poroko med dvema osebama nasprotnega spola.¹⁰

Brez pomena tudi ni dejstvo, da je sodba rezultat preglasovanja, saj so zanjo glasovali štirje sodniki, trije pa so bili proti. Iz vsega navedenega je moč sklepati, da je odločitev za priznanje pravice do poroke istospolnim partnerjem samo še vprašanje časa.

Evropsko sodišče je v primeru *Schalk in Kopf proti Avstriji* poleg uresničevanja pravice do sklenitve zakonske zveze presoјalo tudi, ali je zaradi odsotnosti možnosti sklenitve zakonske zveze istospolnima partnerjema kršena prepoved diskriminacije (14. člen) v povezavi s pravico do zasebnega in družinskega življenja (8. člen), vendar kršitev teh dveh pravic ni ugotovilo. Za sodišče je nesporno, da so istospolni pari na enak način kot različnospolni zmožni ustvariti življenjsko skupnost ter da zato uživajo pravico do družinskega življenja, ki je zavarovana s konvencijo.

Ugotovitev, da istospolni pari uživajo pravico do varstva družinskega življenja, je svojevrsten mejnik in potrjuje, da se tudi sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice lahko spreminja. Ko je leta 2001 sodišče nazadnje odločalo o vprašanju, ali istospolni partnerji uživajo pravico do varstva družinskega življenja, je sodišče namreč podalo negativen odgovor in odločilo, da uživajo samo pravico do varstva zasebnega življenja. S sodbo v primeru *Schalk in Kopf proti Avstriji* pa je svoje stališče spremenilo.

Vendar pa za uživanje te pravice država ni dolžna omogočiti sklenitve zakonske zveze ter glede na Evropsko konvencijo o človekovih pravicah in prevladujočo prakso držav članic Sveta Evrope tudi ni dolžna omogočiti pravne statusa, ki bi v vsem ustrezal zakonski zvezi. Avstrija je namreč z uvedbo registriranega partnerstva, ki se v določenih pravicah razlikuje od zakonske zveze, sledila prevladujočemu trendu v drugih državah, to pa je bilo ključno za tako odločitev sodišča.

Sodba izraža načelo, da je interpretacija Evropske konvencije o človekovih pravicah kot živega instrumenta (angl. *living instrument*) odvisna od okoliščin v sedanosti (Reid 1998: 38). S tega stališča nikakor ni brez pomena, ali in na kakšen način posamezne države urejajo istospolna partnerstva; vsaka nova ureditev v vsaki posamezni državi v prid izenačevanju pravic istospolnih partnerjev z različnospolnimi pomeni korak bliže k prevladujočemu evropskemu konsenzu o tej temi. Sodba pa spodbuja tudi k razmisleku, ali bi bila odločitev enaka, če bi bila tožba pred Evropskim sodiščem za človekove pravice vložena proti državi, ki istospolnih partnerstev pravno sploh ne priznava. Glede na to, da je Evropsko sodišče glede dostopa do pravic, ki izhajajo iz partnerstva, že odločilo v prid istospolnim partnerjem in s tem priznalo potrebo po pravni zaščiti teh partnerstev, se tu odpira prostor za nove primere proti državam, ki takšne pravne zaščite ne zagotavljajo.

POLOŽAJ ISTOSPOLNIH PARTNERJEV IN NJIHOVIH DRUŽIN V SLOVENIJI

Na potrebo po nadaljnjem urejanju pravnega položaja istospolnih partnerjev tako zaradi njihovih medsebojnih razmerij kot tudi zaradi njihovih razmerij do otrok, s katerimi živijo v družini, je mogoče pogledati tudi z vidika notranjega pravnega sistema.

Veljavni Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (2005) sicer ureja možnost sklenitve registrirane partnerske skupnosti, njene posledice, pravna razmerja med partnerjema in prenehanje, vendar pa je zanimivejši zaradi področij, ki jih ne ureja in s tem povzroča nastanek pravnih praznin in sistemskopravnih neskladnosti. Pravice in obveznosti partnerjev namreč našteva taksativno, zato številne manj očitne izpušča (Novak 2007: 329). V nadaljevanju predstavljam nekatere nedoslednosti, ki bi jih z vidika vzpostavljanja celovitih pravnih rešitev veljalo odpraviti.

¹⁰ Evropsko sodišče za človekove pravice, tožba št. 30141/04, sodba z dne 24. 6. 2010, odstavek 61 (še ni pravnomočna).

Pomanjkljivosti v pravnih razmerjih med socialnim staršem in otrokom ne glede na spolno usmerjenost staršev

V primeru otrok in socialnih staršev (ne glede na to, ali ge za istospolne ali različnospolne pare), ki jim pravo starševskega razmerja do otroka formalno ne priznava, prihaja do vrste negativnih dejanskih in pravnih zapletov z vidika varovanja koristi otroka. Socialni starš, ki biološkega otroka svojega partnerja ni posvojil, zanj ne more opravljati dejanj, ki so jih sicer za otroka upravičeni opravljati njegovi starši ali skrbniki, čeprav zanj čustveno in ekonomsko skrbi ter ga vzgaja in varuje. To pomeni, da, denimo, ne more iti ponj v vrtec, se podpisati pod dovolilnico, da gre otrok na šolski izlet, urejati različnih upravnih razmerij za otroka, kot je vpis v šolo, za otroka dvigovati osebnih dokumentov, ga obiskati v bolnišnici itd.

Otrok po socialnem staršu tudi ne more biti zdravstveno zavarovan v skladu z 20. členom Zakonom o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (2006), če otrokov biološki roditelj nima ali ne more imeti urejenega zdravstvenega zavarovanja. Socialni starš (denimo partnerica biološke matere) tudi nima pravice do obiska porodnice v porodnišnici. Zaradi pravne neurejenosti takih razmerij je socialni starš iz istospolnega para v svojih vsakodnevni pravnih razmerjih do otroka odvisen od dobre volje osebja v institucijah, kot so vrtci, šole in bolnišnice, v uradnih postopkih v razmerju do otroka pa ne more uveljaviti ničesar.

V primeru prenehanja istospolnega partnerstva (registriranega ali zunajzakonskega) po 105. a členu Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (2004) od socialnih staršev ni mogoče zahtevati prežिवnine za otroka. Če biološki starš umre, njegov istospolni partner kot socialni starš nima pravno priznane pravice zahtevati, da bi otrok še naprej živel pri njem. Čeprav v takih primerih možnost posvojitve otroka za preživelega partnerja obstaja, bi se teoretično lahko zgodilo, da bi center za socialno delo otrokom za skrbnike določil njegove krvne sorodnike (denimo njegove stare starše, ki so starši umrlega partnerja), ali pa bi ga celo

dal v posvojitev komu tretjemu, čeprav je otrok pred smrtjo svojega biološkega starša živel z njegovim partnerjem.

Socialni starš, ki živi v družini s svojim istospolnim partnerjem in njegovim biološkim otrokom, je prikrajšan tudi za ugodnosti, priznane zaposlenim po Zakonu o delovnih razmerjih (2007), kot so zaščita pred diskriminacijo zaradi starševstva (4. odstavek 6. člena), pravica do začasne odsotnosti z dela zaradi nege družinskega člana (89. člen), pravica izrabe vsaj tedna dni dopusta v času šolskih počitnic (165. člen), pravica do posebnega varstva staršev (187. člen), obvezno soglasje starša otroka v starosti do treh let za naložitev nadurnega dela ali dela ponoči (190. člen), pravica do starševskega dopusta (191. člen), ki jo ureja tudi Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (2006), dodatni dan dopusta za vsakega otroka, ki še ni dopolnil 15. leta starosti (3. odstavek 159. člena); pravica do dodatnih treh dni dopusta, če varuje in neguje otroka s telesno ali duševno prizadetostjo (2. odstavek 159. člena); posebno varstvo v programu odpuščanja presežnih delavcev, kjer so starši treh ali več mladoletnih otrok in starši, ki so edini hranitelji družine z mladoletnimi otroki, nekoliko zavarovani (100. člen).

Za pravice je istospolna družina, v kateri enostranska posvojitev ni bila izvedena, prikrajšana tudi po Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (2006). To denimo pomeni, da za otroka po 65. členu tega zakona ni mogoče dobiti otroškega dodatka, če je otrokov biološki starš oseba brez urejenega pravnega statusa v Republiki Sloveniji, socialni starš pa status ima (dovoljenje za začasno ali stalno prebivanje v Sloveniji ali slovensko državljanstvo in v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče).

Problem bi se pojavil tudi, če bi po 19. členu Zakona o socialnem varstvu (1992) za socialno pomoč zaprosil socialni starš, ki bi zatrjeval, da skrbi za otroka, center za socialno delo pa otroka ne bi štel kot njegovega družinskega člana.

V praksi se istospolne družine pri uveljavljanju socialnih pravic srečujejo z nedoslednostmi, saj se v nekaterih postopkih socialnega

starša upošteva kot družinskega člana, v drugih pa ne. Upošteva se ga zlasti takrat, ko gre to družini v škodo (na primer, če ima socialni starš dohodke, ki se jih prišteva med dohodke družine, ker to skupne dohodke poveča in zmanjša možnosti za pridobitev polne socialne pomoči), ne upošteva pa se, ko bi bilo to družini v korist (denimo pri upoštevanju socialnega starša kot dodatnega družinskega člana pri obračunavanju socialne denarne pomoči, ki se z vsakim dodatnim družinskim članom poveča).

Zanimiva je primerjava z družinami, v katerih je bil eden od staršev leta 1992 nezakonito izbrisan iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije.¹¹ Tudi v tem primeru je bil en družinski član »neviden«, pravno ni obstajal in se ni štel kot del družine, podobno kakor ne obstaja socialni starš. Tudi v primeru izbrisanih so se pojavljale podobne nedosledne prakse, po katerih izbrisanega člana formalno niso upoštevali kot družinskega člana, tako da je družina štela enega člana manj, to pa je negativno vplivalo na izračun socialne pomoči, centri za socialno delo pa so upoštevali njegove dohodke, to pa je izračun socialne pomoči še dodatno zmanjšalo (druge ugodnosti, na katere nedosledne prakse še lahko vplivajo in jih ureja Zakon o socialnem varstvu, so otroški dodatek, pravica do enkratne pomoči ob rojstvu otroka in dodatek za nego otroka). Takšne nedosledne prakse so diskriminatorske in rušijo načelo zaupanja v pravo kot enega od načel pravne države (Testen 2009: 161), saj za družino ustvarjajo nepredvidljive situacije, v katerih se na pravo ne morejo zanesti.

Do zapletov lahko zaradi neurejenih pravnih razmerij med starši in otroki v družinah istospolnih partnerjev prihaja tudi na področju dedovanja. Otrok po socialnem staršu namreč ne more dedovati po zakonu, mu pa lahko umrli zapusti imetje z oporoko.

Ob ovirah pri dostopanju do pravic zaradi neurejenih pravnih razmerij med socialnim staršem in otrokom pa obstajajo tudi ovire pri

dostopanju do pravic zaradi neurejenih pravnih razmerij med istospolnima partnerjema, ne glede na to, ali živita v registriranem partnerstvu ali zunajzakonski zvezi. Ker po 110. členu Zakona o pokojninskem in invalidskem in zavarovanju (2006) otrok ne more zahtevati pokojnine po umrlem socialnem staršu, preživeli partner ne more uveljavljati vdovske pokojnine. Glede na to, da naj bi bil glede na obrazložitev predloga Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti (2005) eden od njegovih osnovnih namenov zaščititi ekonomsko šibkejšega partnerja v primeru prenehanja istospolne skupnosti, to naj bi bilo doseženo z dolžnostjo preživljanja, ni razumljivo, zakaj ni v primeru prenehanja registriranega partnerstva zaradi smrti enega od partnerjev urejen dostop do vdovske pokojnine, saj ima ta isti namen – zaščititi ekonomsko šibkejšega partnerja.¹² V ideološkem ali moralnem pogledu med obema pravicama ni velike razlike. Prva pravica je zakonsko priznana, druga pa ne, čeprav za takšno razlikovanje ne obstaja nikakršen utemeljen razlog.

Pomanjkljiva je tudi zakonodaja na stanovanjskem področju. Če je bil najemnik neprofitnega stanovanja umrl partner, potem preživeli partner in biološki otrok umrlega partnerja nimata pravice ostati v tem stanovanju kot njegova pravna naslednika in ožja družinska člana. Taka ureditev od primera *Karner proti Avstriji* iz leta 2003 zaostaja tudi za evropsko sodno prakso, v kateri je izoblikovano stališče, da ima do tega pravico vsaj preživeli istospolni partner umrlega.

Vse navedeno velja za vse primere otroka, živečega z odraslimi, ki niso pravno priznani kot njegovi starši, ne glede na njihovo spolno usmerjenost. Velja tudi za primer otroka, ki živi s svojim biološkim roditeljem in njegovim istospolnim partnerjem.

¹¹ Za več informacij o nezakonitosti izbrisa iz registra stalnega prebivalstva gl. odločbo Ustavnega sodišča št. U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003.

¹² Tudi nemško zvezno Ustavno sodišče je 7. julija 2009 odločilo, da je neenako obravnavanje registriranih istospolnih partnerjev v primerjavi z zakoncema na področju vdovske pokojnine, ki izvira iz poklicne pokojninske sheme za področje javnega sektorja, v nasprotju z ustavo. Cf. Kogovšek (2009 b).

Enostranska posvojitve

Analiza položaja družin, v katerih živi otrok s partnerjema, od katerih je eden njegov biološki starš, drugi pa ne, torej pokaže, da v takih skupnostih nebiološki starš do otroka (kot tudi otrok do nebiološkega starša) nima nobenih pravic in obveznosti. Da bi bile vzpostavljene, bi moral nebiološki partner otroka enostransko posvojiti.

Po zakonu sicer možnost enostranske posvojitve (angl. second parent adoption) obstaja že zdaj, vendar je istospolni partnerji doslej še niso uresničili v praksi. Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (2004) v 135. členu določa, da nikogar ne sme posvojiti več oseb, razen če sta posvojitelja zakonca. Ker registrirana partnerja nista zakonca, jima postopek skupne posvojitve ni dostopen, imata pa vsak posebej možnost posvojiti otroka, ki ni otrok kateregakoli od njiju. Sme pa tudi vsak od registriranih partnerjev s soglasjem svojega partnerja posvojiti otroka svojega partnerja, saj je v tem primeru osnovno načelo, da nikogar ne sme posvojiti več oseb razen zakonca, še vedno upoštevano (Novak 2007: 329).¹³ Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih v 141. členu namreč določa, da se lahko v posvojitve da otrok, čigar starši so v to privolili pred pristojnim organom (prvi odstavek 141. člena Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih).

V tem primeru je posvojitve možna po enem letu od privolitve, izjemoma tudi prej, če center za socialno delo ugotovi, da je to v korist otroka (drugi odstavek 141. člena Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih). V praksi to pomeni, da morata, če ima denimo partnerica v istospolni skupnosti otroka, katerega oče je znan, oba (mati in oče) dati privolitev, da lahko partnerica matere enostransko posvoji otroka. Če oče ni znan, pa mora tako privolitev dati biološka mati otroka. V primeru dveh partnerjev morata privolitev, da drugi partner očeta posvoji otroka, dati tako mati kot oče, oče pa samo, če je mati umrla ali nima znanega bivališča.

Glede na splošno prepoved diskriminacije iz 14. člena ustave, ki zajema tudi prepoved diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti, ter glede na sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice (primer *E. B. proti Franciji*) državni organi ne bi smeli odreči posvojitve samo zato, ker je posvojitelj istospolno usmerjen. Vendar takšna možnost zavrnitve zaradi zakonske nejasnosti obstaja, poleg tega je enostranska posvojitve zlasti zaradi postavljenega enoletnega roka pravno zapletena, zato se nebiološki starši za posvojitve težko odločijo.¹⁴

Predlog Družinskega zakonika nekoliko spreminja trenutno ureditev tako, da posvojitve omogoča po šestih mesecih od podaje soglasja, druge pogoje pa ohranja. Pričakovati pa je, da bodo tudi istospolni partnerji institut enostranske posvojitve vzeli bolj za svojega, kot so ga do zdaj, če bodo lahko postali zakonci oziroma bodo priznani tudi kot zunajzakonski partnerji, pa čeprav tega pogoja za enostransko posvojitve že zdaj ni treba izpolnjevati.

Če bodo enostranske posvojitve priznane tudi v praksi, ostaja odprto vprašanje, ali bodo možne tudi enostranske posvojitve otroka, ki ga je prvi partner že posvojil. Gre za situacije, ko eden od istospolnih partnerjev postane posvojitelj otroka, nato pa ga s posvojiteljevim soglasjem želi posvojiti tudi drugi partner. V tem smislu prihaja do kolizije med določbo, ki prepoveduje, da bi otroka posvojilo več oseb, razen zakonci, in določbo, ki zapoveduje enakost vseh otrok, posvojenih in bioloških. Pravna teorija meni, da bi v tem primeru morala prevladati določba o enakosti posvojenih in neposvojenih otrok in da bi takšno posvojitve morali dovoliti (Novak 2007: 329).

¹³ Cf. Sklep Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. II lps 462/2009-9 z dne 28. 1. 2010 (točka 15).

¹⁴ V primeru poskusa enostranske posvojitve in zavrnitve s strani centra za socialno delo bi bila istospolnim partnerjem lahko v pomoč odločba nemškega Ustavnega sodišča št. BVerfG, 1 BvL 15/09 z dne 10. 8. 2009, s katero je odločilo, da je izenačevanje biološkega in socialnega starševstva treba priznati tudi v primeru istospolnih parov.

Istospolni partnerji v zakonski ureditvi na področju statusa tujcev in azila

Glede na živahne migracijske tokove prebivalstva je za položaj istospolnih partnerjev relevantna tudi zakonodaja s področja statusa tujcev in azila, ki pride v poštev predvsem v primeru uveljavljanja pravice do združitve družine. Prevladujoče evropsko pojmovanje »družine« kot skupnosti različnospolnih staršev in mladoletnih otrok namreč v številnih državah članicah (razen tistih, ki so že uvedle popolno izenačitev) istospolnim partnerjem preprečuje uveljavljanje te pravice.

Poleg tega, da je, kot je potrdilo Evropskega sodišča za človekove pravice, pravica do sklenitve zakonske zveze za istospolne partnerje »nastajajoča pravica« ter da države, ki jo priznavajo, še niso v večini, tudi Direktiva 2004/58/EC o svobodi gibanja¹⁵ v 2. členu določa, da se za družinskega člana državljan članice EU priznava tudi registriranega partnerja na podlagi zakonodaje države članice, če zakonodaja države gostiteljice obravnava registrirana partnerstva kot enakovredna zakonski zvezi. Direktiva Sveta (2003) o združevanju družine za državljane tretjih držav (tujce), ki prebivajo v državi članici EU, pa določa obveznost, da se omogoči združitev družine zakoncem in mladoletnim otrokom tujca, kot izbirno možnost pa državam članicam EU ponudi možnost, da omogočijo združitev družine tudi registriranim partnerjem tujca.

Gre za situacije, ki jih v Sloveniji urejata Zakon o tujcih (2008) in Zakon o mednarodni zaščiti (2007), po katerih je pravica združevanja družine priznana državljanom RS in EU, tujcem z dovoljenjem za stalno prebivanje v RS, tujcem z dovoljenjem za začasno prebivanje z veljavnostjo najmanj enega leta, ki že najmanj

eno leto zakonito prebivajo v RS, in prosilcem za mednarodno zaščito. Pravica do združitve z družino pomeni pravico, da družinski člani teh oseb, ki niso državljani RS, pridobijo dovoljenje za prebivanje na osnovi združevanja družine v RS, oziroma v primeru prosilcev za mednarodno zaščito, da prebivajo v Sloveniji s tistim družinskim članom, ki je zaprosil za zaščito.

Ključna je opredelitev, kdo je družinski član. Oba zakona med družinske člane uvrščata zakonce in mladoletne otroke, ne pa registriranih istospolnih partnerjev in njihovih otrok, saj se predlagatelji zakona in zakonodajalec niso odločili, da bi v slovensko zakonodajo prenesli tudi izbirno možnost priznanja te pravice tudi za registrirane partnerje. Kot razlog Ministrstvo za notranje zadeve navaja, da bi bilo treba v tem primeru registrirane partnerje tujce obravnavati enako kot zakonce, to pa bi bilo v neskladju s slovensko pravno ureditvijo, po kateri registrirani partnerji za zdaj še nimajo enakih pravic kot zakonci.

V tem primeru bi namreč imeli registrirani partnerji, ki so tujci, več pravic kot registrirani partnerji, ki so državljani EU ali RS.¹⁶ Če bo Družinski zakonik sprejet, bo odpravljena tudi ta dilema, saj bodo registrirani partnerji lahko postali zakonci, za registrirane partnerje pa bodo, če se bo zakonodajalec tako odločil, lahko začele veljati tudi določbe obeh direktiv.

Skupne posvojitve

Pri sprejemanju zakonodaje, ki zadeva istospolne partnerje, je zanimivo opazovati razliko med zdaj in letom 2005, ko se je sprejemal Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti, saj priznanje materialnih pravic, ki bi morale izhajati iz istospolnega partnerstva, zdaj očitno sploh ni več sporno. V razpravah ob obravnavi Družinskega zakonika se je izkristaliziral predvsem odpor do omogočanja dostopa do sklenitve zakonske zveze za istospolne partnerje, do redefinicije pojma družina in do instituta skupnih posvojitvev.

¹⁵ Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2004/38/ES z dne 29. 4. 2004 o pravici državljanov Unije in njihovih družinskih članov do prostega gibanja in prebivanja na ozemlju držav članic, ki spreminja uredbo (EGS) št. 1612/68 in razveljavlja direktive 64/221/EGS, 68/360/EGS, 72/194/EGS, 73/148/EGS, 75/34/EGS, 75/35/EGS, 90/364/EGS, 90/365/EGS in 93/96/EEC.

¹⁶ Obrazložitev izhaja iz dopisa Ministrstva za notranje zadeve št. 214-202/2009/2 (1211-07) z dne 10. 7. 2009.

Odpor je ob tem, da ni dokazov o škodljivosti življenja otroka z istospolnimi partnerji, nerazumen že zato, ker gre zgolj za vprašanje dovoljevanja dostopa do postopka posvojitve. Partnerjema bi bila s tem šele dana možnost, da se postavita v vrsto kandidatov za posvojitelje, v samem postopku pa bi pristojne službe enako kot pri različnospolnih parih preverjale ustreznost in primernost posvojiteljev. S tem bi bila za istospolne pare dosežena vsaj formalna enakost.

Prav tako tudi ni mogoče najti razumnega razloga za to, da zakonodajalec po eni strani ne bi dopustil skupnih posvojitvev, hkrati pa bi dopustil sklenitev zakonske zveze in enostranske posvojitve. Če bi obstajali znanstveni dokazi, da je življenje z istospolnima staršema za otroka manj ugodno kot z različnospolnima (pa doslej niso bili predstavljeni),¹⁷ potem tudi enostranske posvojitve ne bi smeli dovoliti. Še več, potem bi morali prepovedati tudi skupno življenje istospolnih partnerjev in otrok.

Izključevanje iz pravice do posvojitve istospolne partnerje potiska v iskanje alternativnih možnosti v tujini. Presenetljivo je, da je bilo nekaj takšnih poskusov uspešnih tudi v Sloveniji, saj obstajata že dva primera, v katerih je bila priznana tuja sodna odločba, s katero je gejevski par pridobil starševske pravice do otroka. V prvem primeru je Okrožno sodišče v Ljubljani¹⁸ priznalo sodbo o posvojitvi Višjega sodišča države New Jersey (ZDA), v drugem primeru pa je isto sodišče¹⁹ priznalo sodbo Višjega sodišča države Kalifornija, s katero sta partnerja postala »naravna, skupna, polnopravna pravna starša« deklacije, ki je bila rojena s pomočjo nadomestne matere. V obeh primerih sodišče ni ugotavljalo, ali je tak način pridobitve starševskih pravic po slovenskem pravu možen, temveč je v skladu s

stroko ugotavljalo, ali bi bili učinki priznanja take odločbe v nasprotju z javnim redom (cf. Kramberger Škerl 2008: 356, Ilešič *et al.* 1992: 25). Ob ugotovitvi, da ne bi bili, je sodišče obe sodbi priznalo, prvi sklep pa je potrdilo tudi Vrhovno sodišče.²⁰ S tem se je začela oblikovati tudi sodna praksa, s tem pa zaupanje, da bodo odločitve sodišča enake tudi v drugih primerljivih primerih.

V prid omogočanju dostopa do skupnih posvojitvev govori tudi že obravnavano dejstvo, da bi morali drugemu partnerju omogočiti tudi enostransko posvojitvev otroka, ki ni biološki, ampak posvojeni otrok prvega partnerja. V tem primeru se znova izkristalizira pravno-sistemska nevzdržnost onemogočanja skupnih posvojitvev za istospolne partnerje, če pa je mogoče do iste situacije priti z dvema posamičnima posvojitvama.

Vpliv odločbe Ustavnega sodišča št. U-I-425/06 na Družinski zakonik

Eden od navedenih pravnih argumentov za popolno izenačitev istospolnih partnerjev z različnospolnimi v Družinskem zakoniku je povezan z odločbo Ustavnega sodišča št. U-I-425/06, s katero je bil razveljavljen 22. člen Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti, ki je urejal dedni režim za registrirane istospolne partnerje. Čeprav je Ustavno sodišče odločalo zgolj o dedovanju, je v obrazložitvi kot ključno vprašanje poudarilo vprašanje primerljivosti istospolne partnerske skupnosti z različnospolno in ugotovilo, da je

registrirana partnerska skupnost razmerje, ki je po svoji vsebini podobno zakonski zvezi ali zunajzakonski zvezi – tudi za to skupnost je značilna stabilna povezanost dveh oseb, ki sta si blizu, si medsebojno pomagata in se podpirata.

¹⁷ Gl. rezultate študij, ki ugotavljajo nasprotno, npr. Stacey, Biblarz (2001).

¹⁸ Okrožno sodišče v Ljubljani, sklep št. I R 83/2006 z dne 2. 12. 2008.

¹⁹ Okrožno sodišče v Ljubljani, sklep št. I R 226/2010 z dne 26. 4. 2010.

²⁰ Sklep Vrhovnega sodišča Republike Slovenije št. II Ips 462/2009–9 z dne 28. 1. 2010 je posledica dejstva, da je Vrhovno državno tožilstvo Republike Slovenije zoper sklep o priznanju tuje sodne odločbe vložilo zahtevo za varstvo zakonitosti. O primeru, zahtevi in pojmu mednarodnega javnega reda gl. Kogovšek (2009 a).

To ugotovitev je za svoje izhodišče pri urejanju položaja istospolnih partnerjev vzel tudi predlagatelj Družinskega zakonika in menil, da je spoštovanje volje Ustavnega sodišča možno samo s popolno izenačitvijo (Vodičar 2009).

Nekateri avtorji pa opozarjajo, da ta argument nikakor ni neproblematičen, saj je Ustavno sodišče presojalo zgolj področje dedovanja, zato njegovih sklepov iz obravnavane zložitve ne bi smeli posploševati na celotno področje urejanja razmerij med istospolnima partnerjema in družinskih razmerij (Avbelj 2009).²¹ Opozorilo je utemeljeno v tej meri, da nikakor ni nujno, da bi bila odločitev Ustavnega sodišča enaka tudi v primeru presojanja drugih zahtev istospolnih partnerjev, kot je denimo pravica do sklenitve zakonske zveze ali pravica do skupne posvojitve. Sodna praksa Evropskega sodišča za človekove pravice temu za zdaj ne pritrjuje, to pa se, kot rečeno, utegne kmalu spremeniti.

Pomen odločbe Ustavnega sodišča pa je brez dvoma tudi simbol – gre namreč za prvo ustavnosodno odločbo v Republiki Sloveniji od osamosvojitve v zvezi s spolno usmerjenostjo. Z njo je Ustavno sodišče ugotovilo kršitev 14. člena ustave,²² v katerem je zajeta splošna prepoved diskriminacije, in potrdilo, da nabor osebnih okoliščin zajema tudi spolno usmerjenost, čeprav ta v določbi ni izrecno omenjena.

²¹ Avbelj sicer zavzema nekatera stališča, s katerimi se ne strinjam, kot je vprašljivost pravne pravilnosti priznavanja tujih sodnih odločb, s katerimi istospolni pari v tujini postanejo starši s posvojitvijo ali nadomestnim materinstvom (menim, da je pravilnost nesporna, kot je potrdilo tudi Vrhovno sodišče). Drugo stališče, s katerim se ne strinjam, je moralna spornost izenačitve istospolnih partnerjev z različnospolnimi zaradi nezmožnosti naravne prokreacije, čemur odgovarja že dr. Dragan Petrovec v *Pravni praksi* (Petrovec 2009).

²² Štirinajsti člen ustave se glasi: »V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino. Vsi so pred zakonom enaki.«

SKLEP

Predlog Družinskega zakonika zagotovo lahko razburja del slovenske družbe, ki je v veliki meri še vedno tradicionalna (ne nazadnje je bilo v razpravi slišati celo stališča, da bi morali odpraviti pravno priznano zunajzakonsko skupnost, saj naj bi že to spodkopavalo pomen zakonske zveze kot simbola tradicionalne skupnosti).²³

A Slovenija se ne more izogniti temu, da je geografsko in kulturno sredi Evrope ter del globalnega sveta, v katerem je razvoj na področju družinskega prava tako hiter, da ga je komaj mogoče dohajati. Samo v zadnjem mesecu pred oddajo tega prispevka (avgusta 2010) sta se dve evropski državi (Islandija in Portugalska) pridružili petim (Španija, Belgija, Nizozemska, Norveška in Švedska), ki omogočajo sklepanje istospolnih zakonskih zvez, enako število držav pa istospolnim partnerjem dovoljuje tudi skupne posvojitve (iste države skupaj z Združenim kraljestvom, z izjemo Portugalske). V svetu poroke istospolnih partnerjev dovoljujejo tudi Južnoafriška republika, Argentina, nekatere zvezne države ZDA in Kanada, številne druge, predvsem evropske, pa dovoljujejo različne oblike registriranega partnerstva in enostranske posvojitve.

Kot izhaja iz sodne prakse Evropskega sodišča za človekove pravice, je položaj v posameznih državah ključen za razvoj mednarodnega prava. To pomeni, da pravnega razvoja na mednarodni ravni ne bo, če ne bo lokalnih prizadevanj in sprememb znotraj držav članic. Na splošno sicer velja, da na področju človekovih pravic k reševanju pogosto pripomore pritisk iz tujine, vendar bo položaj na področju izenačevanja pravic istospolnih parov in njihovih družin še nekaj časa drugačen. Naprednejše države bodo spodbujale razvoj v državah svojega sosodstva in ko se bo njihov vpliv dovolj razširil, da bodo v določeni regiji dosegle večino, se bodo začeli pojavljati tudi znatnejši premiki na mednarodnopravni ravni.

²³ Magnetogram javne predstavitve mnenj o predlogu Družinskega zakonika z dne 12. 10. 2009.

V Sloveniji je na osnovno vprašanje, ali pravo zapoveduje popolno izenačitev obeh vrst partnerstev, mogoče odgovoriti pritrdilno. Poleg uvodno omenjenih določb ustave, ki prepovedujejo diskriminacijo zaradi spolne usmerjenosti, varujejo koristi otrok ter pravice in dolžnosti staršev vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke. Obveznost popolne izenačitve izhaja tudi iz opisane pravno-sistemske nevzdržnosti, ki se dogaja zaradi neenake obravnave.

Če iz razprav o ideji popolne izenačitve izhaja, da nihče več ne nasprotuje enakim pravicam, ki naj bodo priznane v primeru katerekoli partnerske zveze med dvema osebama, pravno ni mogoče utemeljiti različnega poimenovanja partnerstev, iz katerih bi te enake pravice izhajale; v tem pogledu tudi ni stvarno in razumno utemeljenega razloga za to, da bi se ena oblika partnerstva imenovala zakonska zveza, druga pa registrirano partnerstvo.

Če so priznane vse pravice, poleg tega ni vzdržno, da ni priznana tudi pravica do skupne posvojitve. Nepriznavanje pravice do dostopa do skupne posvojitve tudi ni vzdržno, če hkrati omogočimo pravico do enostranske posvojitve otroka, ki je že posvojen.

Nesmiselnost vztrajanja pri neenaki obravnavi obeh vrst partnerstva pa se ne nazadnje pokaže tudi ob tem, da ima v sekularni državi, kakršna je Slovenija, sklenitev zakonske zveze naravo upravnega postopka, ki se sklepa pred upravnim organom pred uradno osebo. Podobno je tudi postopek posvojitve upravni postopek (po uveljavitvi novele Družinskega zakonika pa bo to postal nepravdni sodni postopek), v katerem se šele ugotavlja primernost kandidatov za posvojitelje, da to tudi postanejo. Ker oba instituta uresničujeta vrednostno pomembne cilje (zakonska zveza, ljubezen, materialna varnost in osnivanje družine, posvojitev in varstvo koristi otrok), je dostop do teh dveh postopkov treba omogočiti brez vsakršne diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti.

VIRI

- AVBELJ, M. (2009), Družinski zakonik, moralne ekster-nalije in pravni voluntarizem. *Pravna praksa*, 42: 15.
- Direktiva Sveta (2000), št. 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu. [Http://alturl.com/gm9xn](http://alturl.com/gm9xn) (23. 6. 2010).
- (2003) Direktiva Sveta 2003/86/ES z dne 22. 7. 2003 o pravici do združitve družine.
- ILEŠIČ, M., POLAJNAR PAVČNIK, A., WEDAM LUKIČ, D. (1992), *Mednarodno zasebno pravo: Komentar zakona*, 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Uradni list RS (25).
- KOGOVŠEK, N. (2009 a), Je posvojitev, izvedena v tujini, lahko v nasprotju z javnim redom RS?. *Pravna praksa*, 42: 13.
- (2009 b), Registrirani istospolni pari imajo enako pravico do vdovske poklicne pokojnine kot zakonci. *Pravna praksa*, 43: 29.
- LEACH, P. (2001), *Taking a Case to the European Court of Human Rights*. London: Blackstone Press Limited.
- Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (2010), št. 2010/C 83/02). [Http://alturl.com/eap5o](http://alturl.com/eap5o) (23. 6. 2010).
- KRAMBERGER ŠKERL, J. (2008), Evropeizacija javnega reda v mednarodnem zasebnem pravu, Pravni letopis 2008. Ljubljana: Inštitut za primerjalno pravo (356).
- MCGLYNN, C. (2003), Challenging the European Harmonisation of Family Law: Perspectives on »The Family«. V: Katharina Boele-Woelki (ur.), *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*. Antwerpen, Oxford, New York: Intersenia (219–238).
- NOVAK, B. (2007), Pravna ureditev istospolne partnerske skupnosti – Nova slovenska pravna ureditev, *Pravnik*, 6–8: 313–341.
- PETROVEC, D. (2009), Istospolne družine, moralni rob in Halid-Velid Levstik, *Pravna praksa*, 43: 12.
- Pogodba o delovanju Evropske unije (2010), Prečiščena različica Pogodbe o delovanju Evropske unije. [Http://alturl.com/8my9j](http://alturl.com/8my9j) (23. 6. 2010).
- Predlog Direktive o enakem obravnavanju oseb ne glede na vero ali prepričanje, invalidnost, starost in spolno usmerjenost (2009), z dne 13. 01. 2009. [Http://alturl.com/9sinu](http://alturl.com/9sinu) (28. 6. 2010).
- REID, K. (1998), *A Practitioner's Guide to the European Convention of Human Rights*. London: Thomson, Sweet & Maxwell.

- STACEY, J., BIBLARZ, T. J. (2001), (How) Does Sexual Orientation of Parents Matter?. V: *American Sociological Review*, 66, 2: 159–183.
- TESTEN, F. (2009), Sodstvo in pravna država. V: Pavčnik, M. (ur.), *Pravna država*. Ljubljana: GV založba (161–184).
- VODIČAR, A. (2009), Osnutek predloga družinskega zakonika. *Pravna praksa*, 39: 22.
- ZADRAVEC, B. (2010), Življenjske skupnosti v Sloveniji in tujini. *Pravna praksa*, 10: 12.
- Zakon o delovnih razmerjih (2007), *Ur. l. RS*, št. 103/2007.
- Zakon o mednarodni zaščiti (2007), *Ur. l. RS*, št. 111/2007.
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (2006), *Ur. l. RS*, št. 109/2006.
- Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (2005), *Ur. l. RS*, št. 65/2005.
- Zakon o socialnem varstvu (1992), *Ur. l. RS*, št. 54/1992.
- Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (2006), *Ur. l. RS*, št. 110/2006.
- Zakon o tujcih (2008), *Ur. l. RS*, št. 71/2008.
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (2004), *Ur. l. RS*, št. 69/2004.
- Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (2006), *Ur. l. RS*, št. 72/2006.

Raquel (Lucas) Platero

ZAPROSITI ZA ROKO?

POLITIKA IN ISTOSPOLNE ZAKONSKE ZVEZE V ŠPANIJ

UVOD

Leta 2005, ko je bil španski Civilni zakonik spremenjen tako, da je omogočil istospolne poroke, so bila pričakovanja velika. Za mednarodno skupnost je bilo to presenečenje, saj je imela Španijo za konzervativno in staromodno državo. Podoba pa ni upoštevala vrste preobrazb te katoliške države, ki je potekala od diktature do kompleksne sekularizacije, individualizacije in razcveta družbenih gibanj. Od uveljavitve zakonodaje, ki legalizira sklenitev istospolne zakonske zveze, je preteklo že pet let, tako da je mogoče z določene razdalje že opazovati družbene spremembe, ki so jo tovrstne zakonske zveze omogočile.

Po podatkih španskega Nacionalnega inštituta za statistiko je pravico do poroke izkoristilo 16.060 gejevskih in lezbičnih parov (podatki za leta od 2005 do 2009). Podatek je treba razumeti v kontekstu. Kako to, da je sklenitev istospolne zakonske zveze v Španiji sploh mogoča? Argentina, Belgija, Kanada, Nizozemska, Islandija, Norveška, Portugalska, Južnoafriška republika in Švedska (ter posamezne ameriške zvezne države, kot so Connecticut, Iowa, Massachusetts, New Hampshire, Vermont in Washington, ter Ciudad de Mexico) sestavljajo okviren zemljevid pravic. Zato si ne morem kaj, da se ne bi spraševala, kako je možno, da je Španija postala članica tega ekskluzivnega kluba pravic za seksualne manjšine? V kakšnih razmerah se pojavi odobravanje istospolne poroke? In kako to vpliva na špansko družbo?

V članku preučim načrtovanje španske politike sklepanja zakonskih zvez, njen nastanek

in posledice. Poleg tega analiziram zbrane podatke, še posebej pozornost razlike med spoloma in druga interseksijska vprašanja, ki so vredna pozornosti. Sama zagovarjam potrebo po globljem premisleku o neželenih učinkih načrtovanja politike, še posebej kadar so te politike utemeljene na nevtralni perspektivi, ne da bi upoštevale resnične posledice, ki jih imajo za življenje ljudi. Takšen premislek je lahko uporaben za nadaljnje načrtovanje politik enakosti pa tudi za seksualne manjšine.

ZAKAJ V ŠPANIJ?

Kaj povzroči, da ultrakatoliška in konzervativna država, kot je Španija, sprejme zakon, ki legalizira sklenitev istospolnih porok? Raziskovalci po navadi vidijo dve resničnosti: tradicionalno Španijo, povezano s Francovo diktaturo, in sodobno, spreminjajočo se državo – kakor da v naši zgodovini in kulturni evoluciji ne bi bilo nobene povezave med njima. Današnji položaj je posledica postopnih sprememb, zgodovine, na katero so vplivale želje ljudi po modernosti, in potrebe, da bi bili prepoznani kot napredna država, s čimer bi nadomestili toliko izgubljenih let.

V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja so španski filmi prikazovali spremembe, ki so bile posledice ruralnega eksodusa, postopne urbanizacije in turizma: podobe čudovitih Švedinj in majhnih, poraščenih latino ljubimcev so potrjevale percepcijo Španije kot – v primerjavi z drugimi – zaostale države z velikim odporom proti neustavljivim spremembam. Socialni konflikti so postajali vse vidnejši in

so bili povezani z vključevanjem žensk na trg delovne sile ter s cikli gospodarskega razvoja in kriz. Poleg tega je širši dostop do izobrazbe povzročil socialno mobilnost. V družbi sta se uveljavljali še sekularizacija in spreminjanje tradicionalnih družbenih vrednot.

Skratka, Španija je doživela vrsto sprememb, ki so vplivale na delovanje države in gospodarstva, pa tudi na organiziranost civilne družbe. Španci so bili torej katoličani iz dolžnosti, javno so izražali podporo političnemu režimu, a so hkrati imeli dvojna merila. S pojavom demokracije verska morala ni bila več del delovanja države in nastal je prostor za določeno življenjsko etiko in osebno svobodo. Vse to je sprožilo hitro sekularizacijo.

Prehod v demokracijo po Francovem režimu je bil odskočna deska za dostop do pravic, kot so svoboda govora, svoboda zbiranja in združevanja, svobodne volitve parlamenta, enakost žensk in ureditev pravnega statusa zunajzakonskih otrok itn. Prvo gibanje za pravice homoseksualcev sega v to prehodno obdobje in je bilo zvečine povezano z levičarskimi strankami. Takratni homoseksualni aktivisti in aktivistke so se še z nekaterimi drugimi družbenimi skupinami zavzemali za odločnejši rez z diktaturo. V rekordnem času so bili sprejeti zakoni, ki so ljudem podelili najosnovnejše demokratične pravice, do vstopa Španije v Evropsko unijo (1986) pa so bili postavljeni temelji, ki so bili potrebni za izenačitev pravic z ravni pravic, ki so bile dosežene v drugih demokratičnih državah. Spremembe v smeri priznanja pravic so se dogajale hitreje kot v večini drugih držav, saj je bil naš zaostanek večji.

To je imelo več posledic: pridobljene pravice pogosto niso imele enakih družbenih vezi kot v državah, kjer je bilo uveljavljanje teh pravic bolj splošno razširjeno. Po drugi strani pa so nosilci interesov dosegli »naprednejše« zakonske formulacije, in sicer prav zato, ker so jih sprejemali pozneje in so torej lahko upoštevali dotedanje izkušnje drugih držav.

Prav pridruževanje EU je izražalo željo po spremembah in modernosti, prizadevanje, da bi Španija med državami, ki oblikujejo tok zgodovine, spet dobila pomembno mesto, kot ga je

nekdaj že imela. Želja je vodila k legitimizaciji proevropskih argumentov pri vseh političnih strankah, ne glede na njihovo barvo. Družbene vrednote so se postopoma, čeprav na videz paradoksalno, spremenile: želja po spremembah in napredku je obstajala skupaj s tradicionalnimi normami. Pedro Almodóvar je prikazoval, kako so bili mladi v osemdesetih letih razočarani nad demokratično tranzicijo.¹ Upodobil je revolucionarno in ustvarjalno generacijo, ki je zaradi svoje nebrzdane spolnosti, uporabe drog in glasbe povzročala socialne nemire. Prav v tem spreminjajočem se ozračju je podpolkovnik Antonio Tejero izvedel državni udar (1981). To je bil izraz želje določenega dela družbe, da bi se Španija vrnila h konzervativnim vrednotam diktature. Napetost med napredkom in nazadovanjem se je v osemdesetih razrešila v prid zagovornikov napredka, spopadanje z gospodarsko krizo pa je sovpadlo tudi z vznikom civilnih svoboščin, ki sta jih prinesla zakona o razvezi (1981) in dekriminalizaciji abortusa v treh okoliščinah (1983),² z ustanovitvijo Ženskega inštituta (1983) pa tudi začetek politik, ki se zavzemajo za enakosti med spoloma itn.

V drugi polovici osemdesetih je začela delovati nova generacija lezbičnih aktivistk in gejevskih aktivistov. Ukvarjali so se predvsem z identitetno politiko. V devetdesetih pa so lgbt organizacije svojim skupnostim začele zagotavljati storitve, še posebej v povezavi s krizo, ki jo je povzročil aids. Aktivizem je imel podporo v javnih politikah in nekatere organizacije so si pri oblikovanju politike pridobile pomemben vpliv. Pravzaprav je v devetdesetih mobilizacija za pravno ureditev istospolnih partnerstev kot del boja za gejevske in lezbične pravice pri oblikovalcih politike naletela na ugoden odziv.

Prav tako lahko v devetdesetih letih željo po modernosti in napredku vidimo v dveh

¹ Almodóvarjeva filma, ki upodabljata t. i. madridsko gibanje (*movida madrileña*), sta *Pepi, Luci, Bom* in *druga običajna dekleta* [*Pepi, Luci, Bom y otras chicas del montón*] (1980) in *Labirint strasti* [*Laberinto de pasiones*] (1982).

² Potem ko je bil zakon iz leta 1983 spoznan za neustaven, je Španija leta 1985 v primerih posilstva, hude poškodbe fetusa in velike nevarnosti za duševno ali telesno zdravje ženske delno legalizirala splav.

mednarodnih dogodkih: olimpijskih igrah v Barceloni in svetovni razstavi v Seville (1992). Potekala sta prav v času svetovne gospodarske krize, ki je v Španiji povzročila drastično povečanje inflacije in brezposelnosti.

Španija je zaostanek v razvoju glede na sosednje države nadomestila z uveljavitvijo več ključnih zakonodajnih sprememb, ki so bile usmerjene v odpravljanje razlik med spoloma ter v uveljavljanje seksualnih in reproduktivnih pravic. Spremembe pa so prinesle tudi družbene konflikte. To kaže, da napredek ni linearen, ampak spominja na gibanje nihala.

Spremembe so bile posledica zgodovine političnih sprememb, v katerih je vsako od teh vprašanj sprožalo polarizacijo diskurza. Bolj ko so bile spremembe in potreba po dohitevanju Zahoda na področju pravic, tehnologije in udeležbe vidne, silovitejši je bil odziv konzervativcev. Pravzaprav je vsaka sprememba še okrepila najkonzervativnejša stališča, ki so povezana s katoliško cerkvijo. Hkrati pa se je okrepil tudi položaj strank in družbenih gibanj, ki se zavzemajo za državljanske pravice, saj so zahteve družbenih gibanj prevzele tudi politične stranke. Ta politični preobrat se je zgodil sredi devetdesetih let in je bil posebej očiten v naslednjem desetletju. Vsak korak naprej je torej pomenil vnovično afirmiranje stališč, ustvarjanje napetosti in ustvarjanje diskurzov, ki so koristili različnim političnim akterjem.

Dodaten vir napetosti izhaja iz konfliktov med osrednjo vlado, ki promovira ali preperečuje te spremembe, in pokrajinskimi vladami, ki svojo politiko pravic uravnavajo glede na to, koliko se njihova politična barva ujema z barvo osrednje oblasti oziroma glede na njihova zavzeznitva z osrednjo vlado (kot lahko vidimo na primeru zmernih desnih nacionalističnih strank in njihovega sodelovanja s socialistično vlado).

Pri konzervativnih silah je bilo opaziti stopnjevanje protestov, ki so prevzeli obliko levičarskih akcij iz prejšnjega desetletja. Katoliška cerkev je tako na veliko organizirala ulične proteste in se glede vprašanj istospolne poroke, novega šolskega predmeta državljanske vzgoje in reformiranja pravice do splava zavzemala za ugovor vesti in državljansko nepokorščino.

Katoliška cerkev je v Španiji politično zelo navzoča, saj ima z državo sklenjen poseben gospodarski sporazum, ki ji daje predustavne privilegije. Španija je torej nekonfesionalna država, še zdaleč pa ne tudi sekularna.

V globaliziranosti, ki Španijo povezuje z drugimi državami, je očitna vse večja individualizacija družbe. Povezana je z razvojem državljskih prostorov in korenitimi spremembami institucije družine in družinskih razmerij.³ Družbeni nadzor se je s spremenjenimi družbenimi vrednotami, ki so tesneje povezane s produktivnostjo in neodvisnostjo, spremenil. Država pa kljub temu vse bolj nadzira zasebno sfero, telesa in odnose.

Čeprav so posamezniki in posameznice postali pomembnejši, imajo svojo vlogo, le dokler so del družbene mreže, imenovane družina. Gre za institucijo, ki je ni moč problematizirati in brez katere v šibki socialni državi človek ne more preživeti. Veliko najbolj žgočih problemov starajoče se države je povezanih z vprašanjem, kako poskrbeti za ljudi, ki potrebujejo skrbstvo, a jim primanjkuje virov, ki bi povečali njihovo samostojnost.

Poleg že omenjenih sprememb in napredka so k uveljavitvi istospolne poroke pripomogle posebne politične okoliščine. Potem ko so leve stranke v svoj politični program vključile nekatere zahteve družbenih gibanj, je socialistična stranka v svoj predvolilni program vključila še istospolne poroke. A šele ko so socialisti sestavili novo vlado, je njihov predlog postal ekspliciten: popolna izenačitev gejevskih in lezbičnih zakonskih zvez z zakonskimi zvezami med moškim in žensko. Bombni napadi, ki so se zgodili 11. marca 2004, tri dni pred splošnimi volitvami, so pripomogli k porazu konzervativne stranke, ki

³ S sprejetjem španske ustave leta 1978 je bila omogočena razveza zakonske zveze, 39. člen pa je določal, da mora javna oblast zagotavljati »popolno zaščito otrok, ki so pred zakonom enaki, ne glede na družinska razmerja, in zaščito mater, ne glede na njihov zakonski stan«. S tem je bilo omogočeno ugotavljanje očetovstva. Koncept naravnega otroka je izginil, razlike med zakonskimi in nezakonskimi otroki pa ni bilo več. Vendarle je bilo treba počakati do leta 1981, da se je glede Družinskega zakona spremenil tudi Civilni zakonik (Osborne 2004: 264–265).

je bila v dotedanjih javnomnenjskih raziskavah na prvem mestu. Zaradi njihovega napačnega ravnanja ob terorističnih napadih so socialisti na volitvah nepričakovano zmagali.

Vprašanja sprememb niso preprosta ali enoznačna. So del globalnih individualizacijskih sprememb, zagotavljanja razpoložljivosti trga dela pa tudi same španske zgodovine. Del potrebe po prenehanju zatrevanja, da je »Španija drugačna«, da bi upravičili njeno upiranje spremembam in ponovnemu zavzetju ustreznega političnega in družbenega mesta v Evropi. Pomembna je tudi želja po gospodarskem, družbenem in političnem napredku. Želja, ki je povezana s špansko napredno preteklostjo ter s prvo in drugo republiko, z našo sredozemsko naravo glede ritmov, norm in identitet ... Gre pa tudi za vprašanje naključja, spreminjajočega se političnega okolja, kjer zahteve družbenih gibanj postanejo politične teme in pozneje javna politika. Hkrati je treba poudariti, da se spremembe, kot je istospolna poroka, dogajajo v tradicionalnih vrednostnih okvirih, ki pravzaprav ostajajo neproblematizirani. Španija omogoča istospolno poroko, pa tudi ugovor vesti proti predmetu državljanska vzgoja. Spremembe se torej dogajajo postopno, hkrati pa vedno nastajajo produktivni družbeni konflikti. Za konec še tole: Španci so radi nekaj posebnega, s tem pritegnejo mednarodno pozornost in lahko rečejo, da se v njihovi državi sprejemajo pomembne odločitve – tudi ko se govori o istospolnih porokah.

KAJ VKLJUČUJE ISTOSPOLNA ZAKONSKA ZVEZA?

Zakon 13/2005, ki je reformiral Civilni zakonik glede pravice do sklenitve zakonske zveze, tehnično prinaša le preprosto spremembo zakonika (Forcada 2005: 27). Samostalnika »mož in žena« je nadomestil s spolno nevtralnimi izrazi, na primer »zakonca«, in v 44. členu Civilnega zakonika dodal odstavek, ki določa, da imajo poročeni pari enake pravice in dolžnosti ne glede na to, ali so istega ali nasprotnega spola. Določba ohranja izraz »zakonska zveza«, čeprav je pri najbolj konzervativnih skupinah zbudil veliko nasprotovanja – te skupine so namesto tega

predlagale uveljavitev pravice do civilnega partnerstva na nacionalni ravni. Novi zakon vsebuje vse pravice, ki so povezane z zakonsko zvezo, na primer dedovanje, državljanstvo, posvojitev otrok, posvojitev otrok partnerja/partnerke, davčne olajšave in razvezo (Platero 2007 a).

Zakon je pred sprejemom sprožal veliko razprav, še posebej glede pravice do posvojitve otrok. Raziskave Centra za sociološke raziskave in Gallupovega inštituta (2004) so pokazale, da večina podpira istospolne poroke, ne pa pravice istospolnih zakoncev do posvojitve otrok.⁴ V resnici se je večina razprav pred legalizacijo istospolnih porok ukvarjala s povezavo homoseksualnosti z zlorabo otrok in z vprašanjem, ali naj bo pravica do posvojitve ločena od sklenitve zakonske zveze ali povezana z njo. Izraz »zakonska zveza« je bil prav tako v nasprotju s »civilnim partnerstvom«, ki je ponekod na regionalni ravni že obstajalo. Lgbt gibanje se je odzvalo s kampanjo »Tudi mi smo družine« (2005), ki je širila sporočilo o normalnosti različnih vrst družin.

Med razpravo v kongresu je socialistična vlada zagovarjala stališče, da poroka ni ne naravna ne božja. Predsednik vlade Zapatero (2005) je izjavil:

Zakonska zveza bo takšna, kakršno bo želela vsakokratna vlada. S tem zakonom s priznanjem pravic ljudem vračamo spoštovanje in dostojanstvo, potrjujemo identiteto in svobodo določeni manjšini.

Leva koalicija je zatrjevala, da istospolna zakonska zveza simbolizira formalno enakost in da z njo

stopamo še en korak naprej proti svobodi vsakega posameznika/posameznice, da postane polnopravni državljan/državljanica, da je del Evrope pravic in svoboščin in da vsi skupaj postanemo prvorazredni državljani. (Navarro Casillas 2005.)

⁴ V Gallupovi raziskavi je 61,2 % španske populacije podpiralo istospolne poroke, 54 % vprašanih pa je menilo, da istospolni pari lahko posvojijo otroke. Po podatkih Centra za sociološke raziskave pa je 66,2 % vprašanih podpiralo istospolne poroke, 48,2 % pa je menilo, da gejevski in lezbični starši lahko posvojijo otroke.

Na drugi strani pa je konzervativna stranka 28. septembra 2005 predlagala razveljavitev Zakona 13/2005 – njihove pritožbe Ustavno sodišče do danes še ni razrešilo.⁵ Poleg tega je večkrat izjavila, da bo zakon odpravila, ko bo spet prišla na oblast.

Gre za transformativni zakon z veliko simbolno močjo, saj končuje formalno diskriminacijo istospolnih parov. Vendar pa je Zakon 13/2005 – v nasprotju z njegovim duhom, da naj bi odpravil zgodovinsko diskriminacijo – zaradi pomanjkanja spolne in interseksijske perspektive povzročil posebne nove oblike diskriminacije. Pomanjkanje spolne perspektive je povezano s tradicionalno nevidnostjo lezbijk v primerjavi z geji in z manjšo močjo lezbičnih organizacij v homoseksualnem lobiju (Osborne 2008). Po sprejetju zakona lezbijkam v zakonskih zvezah še vedno niso priznavali starševstva. To je odpravil 7. člen Zakona 3/2007,⁶ ki je bil posledica številnih protestov. Neodgovorjena ostajajo še druga vprašanja, na primer prepoved donacije jajčec znotraj lezbičnih zakonskih zvez (Zakon o pomoči pri oploditvi 45/2003), saj je donacija jajčec dovoljena le anonimnim darovalkam, ali kaj storiti z otroki, ki so bili rojeni nadomestnim staršem v tujini,⁷ če njihovi straši zdaj želijo špansko državljanstvo (saj je nadomestno starševstvo v Španiji prepovedano) – prve takšne vloge so bile vložene leta 2009.

Ko je bil Zakon 13/2005 sprejet in ga je bilo treba začeti uresničevati, se je pojavilo nekaj težav, saj so posamezni sodniki trdili, da ne morejo poročati tujih državljanov, če prihajajo iz držav, ki ne priznavajo istospolne zakonske

zveze. Primer: vloga za sklenitev zakonske zveze med Špancem in Indijcem v Barceloni je bila zavrnjena, saj Indija ne omogoča takšne zakonske zveze. Kmalu po tem, 22. julija 2005, pa je sodnik v Kataloniji odločil, da je treba omogočiti sklenitev zakonske zveze med Španko in Argentinko, saj je pravici do poroke dal prednost pred dejstvom, da Argentina takšnih zakonskih zvez takrat ni dovoljevala (Ipsnoticias). Razprava o tem se je končala nekaj dni pozneje, 27. julija 2005, ko je Skupščina tožilcev dovolila sklenitev zakonske zveze tudi ljudem iz držav, kjer sklenitev istospolne zakonske zveze ni mogoča. Težave z uveljavitvijo zakona so bile posledica načrtovanja politike, ki ni upoštevalo možnosti takšne interpretacije zakona v primeru tujih državljanov in zato te možnosti ni zapisalo v posebnem členu zakona. Enako se je zgodilo v primeru priznavanja starševstva pri poročenih lezbičnih parih.

Kot smo videli, pravica do sklenitve zakonske zveze z osebo istega spola ni kar padla z neba. Gre za najpomembnejši dosežek dolgotrajnega boja za priznanje pravice do istospolne poroke, ki so jo od devetdesetih let 20. stoletja zahtevala levičarska in lgbt gibanja (Platero 2007 a: 331–332). Pravica je bil dosežena v času, ko so levičarske stranke gradile koncept državljanstva, ki zahteva širše kompromise z družbenimi gibanji (Calvo 2005: 33) in pomeni vzpostavitev »enakosti« (Platero 2007 a).

Družbene manjšine na zakonsko zvezo pogosto gledajo kot na statusni simbol (ali simbol izključevanja), zato je uveljavljanje te pravice izraz vključujočega državljanstva in modernosti (Borrillo 2009). Zakonska zveza med osebama istega spola in romski poročni obredi (oziroma nepriznavanje teh obredov)⁸ spodkopavajo najbolj tradicionalen koncept te institucije. V tem pogledu se civilna in cerkvena poroka ne razlikujeta, saj obe izključujeta

⁵ Konzervativna stranka trdi, da je novi zakon povzročil močan družbeni konflikt in nepotrebno pravno težavo. Stranka prav tako zatrjuje, da Zakon 13/2004 denaturalizira »temeljno institucijo družine«, s tem ko spreminja »družbeno in pravno institucijo družine«, ki jo sestavljata moški in ženska, s tem pa je v nasprotju z ustavnim konceptom takšne zveze.

⁶ Sedmi člen določa: »Kadar je ženska poročena z drugo žensko in ni pravno ali *de facto* ločena, lahko ob rojstvu partnerkininega otroka v matični register vpiše tudi sebe.« (BOE 65, 16. 3. 2007. P.11253)

⁷ Ministrstvo za pravosodje dovoljuje, da gejevski pari v matično knjigo vpišejo otroke, ki se rodijo nadomestnim materam.

⁸ Basteiro (2009). María Luisa Muñoz se je leta 1971 pri petnajstih letih poročila po romskem običaju. Njen status poročene ženske je naveden v večini pravnih dokumentov, a ko je želela pridobiti vdovsko pokojnino, so španske socialne službe njeno zahtevo zavrile. Njen primer je prišel do Evropskega sodišča za človekove pravice. Sodišče je podprlo stališče španske vlade.

del državljanov. Linearna zgodovina dosežkov na področju enakosti se pravzaprav konstruira prav na ta način – kot da bi obstajal svetovni trend, ki se reproducira v različnih kontekstih.

Če natančneje pogledamo področje pravic lezbijk in gejev v Španiji, je bila dekriminilizacija homoseksualnosti prvi korak. Sovpadel je z odstopanjem od Zakona o družbeni nevarnosti (1978) in odpravo javnega pohujšanja v Civilnem zakoniku (1988). Protidiskriminacijski zakoni so začeli veljati z novim Civilnim zakonikom (1995), ki je ščitil svobodo spolne usmerjenosti državljanov in državljanek (členi 510, 511, 512).

Priznanje pravic gejevskih in lezbičnih parov sega v čas prvih sodnih odločitev, nastanka partnerskih registrov (1994) in regionalnih zakonov o civilnem partnerstvu, ki so začeli veljati konec devetdesetih let. V devetdesetih in v prvih letih naslednjega desetletja je med centralno, regionalno in lokalno sfero vladalo neravnotežje. Čeprav na državni ravni ni bilo zakonov o gejevskih in lezbičnih zvezah, je nastalo dvanajst regionalnih zakonov o civilnem partnerstvu.⁹ Uveljavile so se tudi lokalne politike, ki so upoštevale iniciative glede intersekcije spola in spolne usmerjenosti. Neravnotežje se je spremenilo z zadnjim korakom v formalnem izenačevanju gejev in lezbijk s heteroseksualci: z legalizacijo zakonske zveze med istospolnimi osebami s spremembami Civilnega zakonika, ki jih je prinesel Zakon 13/2005 (Platero 2007 b).

Sklenitev zakonske zveze med istospolnima osebama je neizogiben korak naprej v boju za državljanske pravice (Auchmuty 2004: 103, Platero 2004). Kljub temu pa je ne bi smeli predstavljati kot nekaj linearnega in globalnega, brez kulturnih in zgodovinskih posebnosti. V tem pogledu se uporabljata ar-

gumenta modernosti in pripadnosti zahodnemu kulturnemu okviru. Omenjeni korak na ta način predstavljajo tudi v državah Južne Amerike, kjer Španijo vidijo kot vzor. Še več, ko smo si izbojevali pravico do sklenitve zakonske zveze za geje in lezbijke, noben drug politični cilj ne zmore več sprožiti podobne mobilizacije. Zdi se, da je družba prepričana, da je »gejevsko in lezbično vprašanje« zdaj rešeno, to pa vpliva tudi na zastoj lgbt zahtev. Po letu 2004 je vodilno vlogo prevzelo gibanje za pravice transspolnih oseb, a ni bilo enako vidno in ni sprožilo toliko javnih razprav (Platero 2009).

Če se ozremo nazaj, je razprava o civilnem partnerstvu v devetdesetih vključevala analizo posledic zakonske zveze za ženske in vprašanja, ali gre za družbeni sporazum, ki od žensk zahteva ekonomsko, seksualno in čustveno razpoložljivost moškim (Jonásdóttir 1993), ter analizo socioloških sprememb, ki jih prinašajo nove vrste družin, in pravice homoseksualnih ljudi do poroke (Meil Landweling 2003). Prav v devetdesetih so se okrepile zahteve po pravici do civilnega partnerstva in to je gejem in lezbijkam prineslo vsaj nekaj pravic, ki so pripadale poročenim parom. Prva omemba zakonske zveze med osebama istega spola sega v leto 1991, ko je Združena platforma (ustanovile so jo lezbične feministične skupine) kritizirala tako državno reguliranje odnosov kot tudi diskriminacijo, ki je posameznim skupinam onemogočala dostop do te institucije (Pineda 2008).

Civilno partnerstvo je bila glavna zahteva od devetdesetih do leta 2002, ko jo je v novih političnih okoliščinah in zaradi novih priložnosti nadomestila zahteva po istospolni poroki. Civilno partnerstvo se tako zdi prvi pogoj oziroma prehodna strategija. Odločilno pri tem je bilo, da so bili gejevski aktivisti in lezbične aktivistke vidni člani in članice političnih strank, saj so bili vodilni pri zahtevah po poroki za homoseksualce. Prav tako sta bili odločilni pomembnost in medijska navzočnost organizacij, ki podpirajo istospolne zakonske zveze. Dodatni elementi so bili politična polarizacija kot posledica razprav o istospolnih zakonskih zvezah, to, da so si posamezne politične stranke prisvajale diskurze družbenih

⁹ V kronološkem zaporedju: Katalonija (Zakon 10/1998 in poznejša reforma z Zakonom 3/2005), Aragonija (Zakon 6/1999), Navarra (Zakon 6/2000), Valencija (Zakon 1/2001), Madrid (Zakon 11/2001), Balearski otoki (Zakon 18/2001), Asturija (Zakon 4/2002), Andaluzija (Zakon 5/2002), Kanarski otoki (Zakon 5/2003), Extremadura (Zakon 5/2003), Baskija (Zakon 2/2003) in Kantabrija (Zakon 1/2005).

gibanj, in uveljavitev pravic homoseksualcev v nekaterih evropskih državah in tudi drugje po svetu (Platero 2007 b).

Tako lahko ugotovimo, da boj za istospolno poroko poteka v binarni razpravi, v kateri si lahko le za ali proti, brez možnosti za kritičen premislek (Butler 2002). To se je zgodilo tudi v kontekstu španske politične agende. V resnici feministična kritika iz osemdesetih in devetdesetih ni bila vključena v razpravo o novi instituciji, feminizem pa je zahtevo za istospolno poroko kljub temu podpiral kot sinonim za formalno enakost. Nekateri kritični queerovski glasovi so nakazovali drugačne smeri, na primer problematiziranje privilegija institucije družine in izbire zakonske zveze kot primarne teme boja, a to ni imelo takšnega učinka in pomena kot v drugih državah (cf. Katalonsko lezbično feministično skupino¹⁰).

Pri večini političnih akterjev liberalni pristop do enakosti sledi formalni enakosti, ki je cilj sama po sebi. Celo tisti, ki so ostro nasprotovali spremembam Civilnega zakona, priznavajo, da so homoseksualci državljani, katerih zveze je treba nekako priznati,¹¹ čeprav morajo biti urejene drugače kot pri heteroseksualni večini. Konzervativni diskurz uporablja logiko enakosti, po kateri obstajajo določene pravice za večino, drugim pa je treba pravice določiti posebej, s posebnimi ukrepi. To vključuje perverzno vizijo identitetne politike, po kateri istospolni politični subjekt zahteva posebne ukrepe (kot nekakšna kvazietnična skupina), prav kakor druge »manjšine«, kot so ženske, samski ljudje, imigranti in prostitutke, tako da ne ogrožajo heteronormativnega *statusa quo*.

Čeprav zahteve za istospolno poroko nikoli niso bile soglasne, so zahtevo lgbt organizacij predstavljali kot univerzalno in monolitno, kot taka pa je bila tudi vključena v programe političnih strank, ki so sodelovale pri konstrukciji tega vprašanja kot dominantnega, ki je zasenčilo vsa druga. Večina kritik istospolne poroke prihaja od queerovskih in feminističnih posameznikov in posameznic ter skupin, ki imajo istospolne zakonske zveze za nepriljubljen cilj, ki le še utrjuje univerzalistične vrednote (npr. monogamnost, kohabitacija in potreba po privilegiranju določene vrste odnosov), namesto da bi jih problematiziral. Vendar te kritike niso vplivale na nastanek kakšne alternative istospolnim zakonskim zvezam.

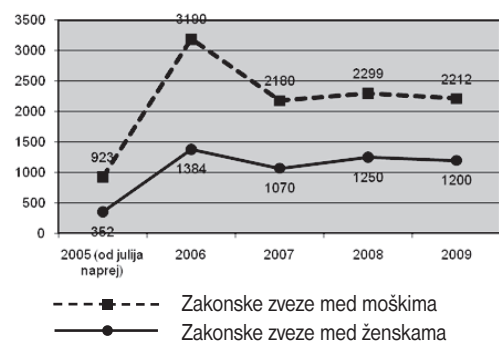
Razen pričakovanih izjem katoliške cerkve in najbolj konzervativnih skupin ni bilo večjega zavračanja priznavanja gejevskih in lezbičnih zvez. Vendar pa ni nobenega konsenza o tem, ali to priznavanje odseva spremembe v družbi in nastajanje modelov, ki bi bili alternativa prisilni heteroseksualnosti.

NEKAJ STVARI V RAZMISLEK

Če iščemo podatke o sklenitvi zakonskih zvez od julija 2005 do konca leta 2009, bomo ugotovili, da so zaradi pomanjkljive digitalizacije nepopolni. Razpoložljivi podatki za to obdobje pa kažejo, da je istospolnih zakonskih zvez manj kot 2 %, četudi je institucija zakonske zveze v krizi.

Če pogledamo podatke za čas med letoma 2005 in 2009, se takoj pojavi nekaj vprašanj.

Graf 1: Istospolne zakonske zveze v Španiji (2005–2009).

¹⁰ Stališče skupine »Grup de Lesbianes Feministes de Catalunya« do istospolne poroke je jasno izraženo v njihovem manifestu iz leta 2004 z naslovom »Mas enllà del matrimoni« (»Več od poroke«; na voljo je na njihovi spletni strani www.lesbifem.org/textos/matrimoni/matrimoni.html; 25. 7. 2010).

¹¹ Recimo v govoru predstavnice ljudske stranke Ane Torme Pardo med zadnjo razpravo ob sprejemanju zakona, ki je spremenil Civilni zakonik glede pravice do sklenitve zakonske zveze, v kongresu 30. junija 2005.

Zakaj je istospolnih zakonskih zvez samo 2 %, torej občutno manj od napovedi lgbt organizacij? Zakaj se lezbijke poročajo manj? Ne preseneča pa, da se večina parov poroči v večjih mestih. Po bumu istospolnih porok leta 2006 je trend v splošnem upadel – kako naj torej interpretiramo te podatke? Če upoštevamo narodnost, je znano tudi, da je pri istospolnih zakonskih zvezah dvakrat več parov, v katerih je eden od partnerjev tujec, kot pri različnospolnih zakonskih zvezah, še posebej pri moških.

Niso se uresničile napovedi, da bo istospolno zakonsko zvezo sklenilo 5–10 % populacije. Kot je zapisal David Berna (v Sanmartin 2010), »so bile ocene organizacij takrat politične in niso preveč temeljile na realnosti.« Opozoril je, podobno kot vrsta drugih avtorjev in avtoric, da istospolni pari nemara ne potrebujejo takšnega državnega ali družbenega priznavanja svojih zvez. Po drugi strani pa je zavračanje poroke lahko tudi posledica težav, ki jih imajo ljudje z javnim izražanjem svoje spolne usmerjenosti. To za lezbijke velja bolj kot za geje in v ruralnih okoljih bolj kot v anonimnosti velikih mest. Pri lezbijkah se kombinacija seksizma in homofobije kaže v posebnih oblikah zatiranja, ki ima intersekcijski učinek ter povečuje diskriminacijo in nevidnost. Drugim se zdi, da jim sklenitev zakonske zveze ne prinaša nobenih ugodnosti ali privilegijev, ki jih ne bi imeli že kot posamezniki in posameznice oziroma z zakonodajo, ki ureja partnerstva, ali pa se jim zdi, da ni poroka vredna stroška.

Ti podatki kažejo, da moramo biti pozorni ne samo na simbolne in konkretne spremembe, ki jih prinaša istospolna poroka, ampak tudi na druge strukturne neenakosti. Moški se v celotnem obdobju, za katerega imamo podatke, poročajo pogosteje. Gejevske poroke imajo dvotretjinski delež med vsemi istospolnimi porokami. Podatki kažejo še, da je velik tudi delež porok, pri katerih je eden od partnerjev tujec, to še posebej velja za gejevske poroke. Analiza spola, migracij, narodnosti, starosti, družbenega razreda ipd. lahko pomaga razumeti posebne učinke istospolne poroke, to pa je nujno za razumevanje stvarnosti in norm, ki veljajo za naravne (Platero 2007 a). Zato

ne smemo preučevati samo podrobnosti, ki so povezane z intersekcionalnostjo, ampak tudi strukturne razmere, ki omogočajo večjo pogostost gejevskih porok od lezbičnih, moramo pa se tudi vprašati, zakaj istospolna zakonska zveza bolj koristi gejem kot lezbijkam. Kako družbene norme privilegirajo določene lastnosti, povezane z razredom, starostjo, življenjem v večjih mestih, telesnimi zmožnostmi ipd.?

S poroko je povezana tudi reforma zakona o razvezi zakonske skupnosti, ki je prav tako nastala leta 2005 in omogoča lažjo in hitrejšo ločitev. Obe reformi zakonsko zvezo torej spreminjata v institucijo, ki jo regulira država, jo je pa tudi lažje razdreti. Nekateri menijo, da gre bolj za reguliranje in priznavanje odnosov kot pa za prednosti preproste poročne pogodbe, ki so vezane na lastnino in koristi.

Povečevanje števila razvez zakonskih skupnosti se je z gospodarsko krizo upočasnilo. Pri istospolnih parih je enoodstoten in ima podobno spolno distribucijo kot poroke. Znižanje stopnje razvez med gospodarsko krizo mnogi pripisujejo temu, da isto- in različnospolni pari zaradi gospodarskih težav morajo ostati skupaj, saj imajo hipoteke in zaradi krize na nepremičninskem trgu ne morejo prodati svojih hiš. Posledice istospolnih razvez pa še niso bile dobro raziskane. Ne smemo pozabiti, da so podatki, s katerimi razpolagamo, nepopolni, tako glede porok kot tudi razvez. Ob tem pomanjkanju podatkov in analiz je treba na poroke in razveze pogledati s kompleksne perspektive, ki vključuje vprašanja narodnosti, migrantskega statusa, družbenega razreda, starosti, kraja bivališča, dostopa do dobrin ipd. Vse to nam lahko pojasni razloge, ki vplivajo na to, da se istospolni pari poročajo ali pa ne oziroma se ločujejo ali pa ne. Te podatke potrebujemo, da bi razumeli učinek, ki ga ima načrtovanje politike na ljudi. Pomen, ki ga nosilci interesov pripisujejo zakonodaji, ima življenjske posledice za ljudi (Bacchi 2009, Bordo 2003, Sullivan 2001, Wendell 1996). Način, kako ustvarjamo javne politike in diskurzivne reprezentacije, ki so njihov del, zelo vplivajo na nastajanje subjektivitet, odnose med spoloma in na umestitev teles v družbenem prostoru (Butler 1993).

NEKAJ SKLEPNIH PRIPOMB

Istospolna poroka je pomembna zakonodajna sprememba in posledica posebnega konteksta produktivnih razprav. Kot političen ukrep je videti nevtralen, kot da ni pomembno, ali gre za ženske ali moške pare, domače ali tuje, mestne ali podeželske. Pod povečevalnim steklom kritične intersekcijske in družbenospolne analize pa se razkrije namen, da bi zanemarili razlike med spoloma, družbenimi razredi, narodnostmi, starostjo ipd. Če za primer vzamemo položaj lezbijk, bomo videli, da se izhodiščna točka ne razlikuje niti v družbenem smislu, kjer ima homofobija poseben pomen, niti v ekonomskem smislu, kjer je razlika med ženskami in moškimi še zmeraj precejšnja. Večina teh vprašanj ne opazi, saj se liberalni pogled na enakost konča pri (formalnih) enakih možnostih za vse skupine – in to je dovolj. Popravljanje neenakosti se temu pristopu zato zdi nepotrebno. Družbeno in intersekcijsko izključevanje, ki so mu priče na primer lezbijke, priseljenci in ljudje, ki ne živijo v velikih mestih, torej ni prepoznano, kot tudi ne specifične težave javnega izražanja seksualnosti. Prav tako si lahko mislimo, da se elementi, povezani z družbenim razredom, migracijo in spolom, prepletajo in da bi bila potrebna analiza njihovega medsebojnega učinkovanja, če bi želeli opazovati neželene posledice, ki jih povzroča Zakon 13/2005.

Zakonska zveza je javna manifestacija kompromisa, je pa tudi verski zakrament, družbeni in pravni status, ki ima psihološke in moralne razsežnosti. Pravzaprav zaradi katoliške tradicije katoliške vrednote pogosto napak zamenjujemo s civilnimi. Monogamnost in kohabitacija kot katoliški vrednoti, na primer, zaradi transferja vrednot postaneta ključna elementa zakonske ureditve – in istospolna zakonska zveza temelji na istih vrednotah. Še druga oblika kompromisa, tokrat ekonomska, se kaže v sedanjem stanju gospodarske krize: hipoteke. Veliko parov, tudi istospolnih, veže ne le monogamnost, ampak tudi skupna hipoteka. Kriza jim tako preprečuje, da bi se ločili, kadarkoli bi hoteli.

Catherine Donovan (2004: 25) pravi, da je zakonska zveza pogodba, ki zagotavlja privilegiran ekonomski in pravni status, ki utrjuje neenakosti med posamezniki in posameznicami zaradi organiziranja njihovega zasebnega življenja pred državo. Gre za institucijo, ki ima tako problematično in nasilno zgodovino, da bi morali biti do nje previdni in jo nenehno problematizirati. Predstavlja nekakšno idealno ljubezen, ki vsebuje vrsto potencialnih tveganj za ženske in tiste, ki so v zvezi neenaki, na primer za imigrante nasproti domačinom ipd. Koncept »ljubezni« je izpodrinil pomembne vrednote, kot so religija, morala in tradicija, in prav ideja ljubezni upravičuje podrejenost enega subjekta drugemu.

Poleg tega to, da imajo istospolni in različnospolni poročeni pari enak pravni status, še ne pomeni, da se lgbt ljudje ne srečujejo več z diskriminacijo ali da so geji in lezbijke zdaj kar naenkrat prvorazredni državljani. Še zmeraj obstaja razlika med prvorazrednimi in drugorazrednimi istospolnimi osebami, ki je povezana z njihovo umeščenostjo v družbo in z možnostmi, ki jih imajo za obstoj in izbiro znotraj naše družbe. Istospolna zakonska zveza je torej predstavljena kot sredstvo za doseg formalne enakosti, ki pa je pristransko glede spola in osebnih okoliščin, ki so v intersekciji in jih doslej še nismo dovolj preučili. Očitno je, da je treba učinke zakona oceniti *ex ante*, saj s tem predvidimo neželene posledice in izboljšamo načrtovanje javnih politik.

Skratka, španski institut istospolne zakonske zveze razkriva različna izhodišča, ki jih imajo različni subjekti v družbi – subjekti, ki so umeščeni v določen družbeni razred, spol, narodnost, starost, seksualnost ipd. – in izhaja iz predpostavke, da bo en zakon zadostil vsem potrebam. Da bi to predpostavko lahko dokazali, bi bilo potrebnih še več raziskav o razlogih, zaradi katerih se moški in ženske poročajo in ločujejo. Prav tako je treba preučiti, kako se te razprave pojavljajo ali zanemarjajo v diskurzih različnih nosilcev interesov in kako vplivajo na načrtovanje politike.

Prevedel: Andrej Zavrl

VIRI

- AUCHMUTY, R. (2004), Same-Sex Marriage Revived: Feminist Critique and Legal Strategy. *Feminism & Psychology*, 14, 1: 101–126.
- BACCHI, C. L. (2009), *Analysing Policy: What's the problem represented to be?*. Frenchs Forest, N. S. W.: Pearson Education.
- BASTEIRO, D. (2009), Una española lleva a Estrasburgo el derecho de las gitanas a una pensión. *Público*, 26. maj 2009.
- BORDO, S. (2003), *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. Deseta jubilejna izdaja. Berkeley: University of California Press.
- BORRILLO, D. (2009), *El matrimonio gay: Termometro de la modernidad*. <http://www.mediapart.fr:80/club/blog/daniel-borrillo/140809/el-matrimonio-gay-termometro-de-la-modernidad> (14. 8. 2009).
- BUTLER, J. (2002), Is kinship always already heterosexual?. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 13, 1: 14–41.
- (1993), *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of »Sex«*. New York: Routledge.
- CALVO, K. (2005), Matrimonio homosexual y ciudadanía. *Claves de la razón práctica*, 154: 32–40.
- DONOVAN, C. (2004), Why Reach for the Moon? Because the Stars aren't Enough. *Feminism & Psychology*, 14, 1: 24–29.
- FORCADA, M. F. J., (2005), Las últimas reformas legales en España sobre el derecho a contraer matrimonio y en materia de separación y divorcio. Puntos de reflexión. *Aequalitas*, 17: 27–37.
- Ipsnoticias. <http://www.ipsnoticias.net/print.asp?idnews=34585> (16. 8. 2010).
- JÓNASDÓTTIR, A. (1993), *El poder del amor: Le importa el sexo a la democracia?* Madrid: Cátedra.
- MEIL LANDWELING, G. (2003), *Las uniones de hecho en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (201).
- NAVARRO CASILLAS, I. (2005), *Diario de sesiones del Congreso de los Diputados*, 30. junij 2005, 103: 5221–5222.
- OSBORNE, R. (2004), Del padre simbólico al padre real: La función paterna desde la modernidad. V: Concha, A. de la, Osborne, R. (ur.), *Las mujeres y los niños primero (Discursos de la maternidad)*. Barcelona, Madrid: Icaria, UNED (259–282).
- (2008), Entre el rosa y el violeta (Lesbianismo, feminismo y movimiento gay: Relatos de unos amores difíciles). V: Platero, R. (ur.), *Lesbianas. Discursos y representaciones*. Barcelona: Editorial Melusina (85–105).
- PINEDA, E. (2008), Mi pequeña historia del lesbianismo organizado en el movimiento feminista de nuestro país. V: Platero, R. (ur.), *Lesbianas. Discursos y representaciones*. Barcelona: Editorial Melusina (31–60).
- PLATERO, R. (2009), Transexualidad y agenda política: Una historia de (dis)continuidades y patologización. *Política y Sociedad*, 46, 1: 105–126.
- (2007 a), Love and the State: Gay marriage in Spain. *Feminist Legal Studies*, 15, 3: 329–340.
- (2007 b), Entre la invisibilidad y la igualdad formal: Perspectivas feministas ante la representación del lesbianismo en el matrimonio homosexual. V: Rodríguez, F., Simonis, A. (ur.), *Cultura, Homosexualidad y Homofobia*. II. zv. Amazonia: Retos de visibilidad lesbiana. Madrid: Laertes (85–106).
- (2004). *Los Marcos de Política y Representación de los Problemas Públicos de Lesbianas y Gays en las Políticas Centrales y Autonómicas (1995–2004): Las Parejas de Hecho*, Departamento de Métodos de Investigación y Teoría de la Investigación, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología de la Universidad Complutense de Madrid.
- ZAPATERO, J. L. (2005), *Diario de sesiones del Congreso de los Diputados*, 30. junij 2005, 103: 5228.
- SANMARTIN, O. (2010), El 2 % de las bodas son homosexuales. *El Mundo*, 29. junij 2010, str. 18.
- SULLIVAN, S. (2001), *Leading across and through skins*. Bloomington: Indiana University Press.
- WENDELL, S. (1996), *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York: Routledge.

Alenka Švab

KDO SE BOJI (RAZNOVRSTNOSTI) DRUŽIN?

SOCIOLOŠKI POGLED/I NA SODOBNO DRUŽINSKO ŽIVLJENJE

UVOD

Družine in družinsko življenje¹ se v zahodnih družbah v zadnjih nekaj desetletjih temeljito spreminjajo. To kažejo tako uradni statistični podatki kot sociološke in druge raziskave (Beck-Gernsheim 2002, Bernardes 1997, Cheal 1991, 2002, 2008, Gittins 1992, Silva, Smart 1999, Švab 2001). V sociologiji omenjene spremembe označujemo kot proces pluralizacije družin in družinskega življenja. To pomeni, da se namesto enega, domnevno prevladujočega modela družinske organizacije (heteroseksualne nuklearne družine), pojavljajo raznovrstne družinske oblike oz. skupnosti ter raznovrstni načini družinskega življenja. Družina, utemeljena v zakonski zvezi dveh oseb nasprotnega spola z otroki, ni edini oz. dominantni model družine, ampak le eden izmed njih.²

Raznovrstnost in spremenljivost družinskega življenja ugotavljajo tudi zgodovinarji. Družinsko življenje je bilo tudi v preteklosti vedno dinamično in podvrženo številnim spremembam oz. transformacijam in hkrati tudi vedno raznovrstno (Aries, Duby 1991). Sodobna raznovrstnost družin in družinskega življenja torej ne pomeni nestabilnosti v smislu krize družine (Gittins 1992, Wright,

Jagger 1999), čeprav so še pred nekaj desetletji tudi nekateri družboslovci dokazovali prav to.³

V članku z različnih vidikov analiziramo sodobne družinske trende, ki pomenijo (nepovraten) odmik od razumevanja družine kot monolitne in uniformne moderne institucije (v obliki heteroseksualne konjugalne oz. nuklearne družine), ki je prevladovalo v sociologiji družine v obdobju t. i. standardne sociološke teorije (npr. G. P. Murdock, T. Parsons) (Cheal 1991). Posebno pozornost namenjamo spremembam v starševstvu, saj smo bili prav na tem področju priče najbolj radikalnega redefiniranja družinskega življenja. Družine in z njo povezane pojave razumemo kot družbeno in kulturno (s)konstruirane ter osvetlimo poznomoderne družinske spremembe kot odziv in hkrati dejavnik širših poznomodernih družbenih sprememb, ki – kot dokazujemo – ne pomenijo krize moderne družinske institucije, temveč njeno družbeno preobrazbo. Pri tem izhajamo iz teze, da se družbena funkcionalnost družine, ki jo (ideološki) kritiki družinskih sprememb interpretirajo kot najbolj ogroženo, s spremembami ohranja in ne izgublja (Švab 2001). V posebnem poglavju obravnavamo sociološko definiranje družine in njegov pomen na primeru predloga Družinskega zakonika pri nas.

¹ O terminoloških razlikah in socioloških uporabah posameznih konceptov in definicij (družina, družinsko življenje ipd.) pišemo v posebnem poglavju tega članka.

² Vedno manj ljudi, tako otrok kot odraslih, živi v nuklearni družini (poročen par z otroki, pri čemer je oče materialni preskrbovalec družine), ki je bila v petdesetih letih 20. stoletja na Zahodu dominanten družinski model (cf. Beck-Gernsheim 2002: viii, Cheal 2008: 3).

³ Eden bolj znanih teoretikov »krize družine« je C. Lasch (1979). Zmanjševanje očetovske avtoritete ima za enega ključnih dejavnikov krize družine, poleg hiperindividualizma, potrošništva, prevzemanja družinskih funkcij (funkcije prevzemajo eksperti) ipd.

POZNOMODERNE SPREMEMBE IN TRENDI NA PODROČJU DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA

Pluralizacija družin in družinskega življenja je najbolj imanenten pokazatelj sodobnih družinskih trendov, vendar je povezana še z vrsto drugih družbenih in družinskih ter demografskih sprememb. Gre za značilno poznomoderen fenomen, ki vključuje pojav raznovrstnosti tako družinskih oblik kot tudi načinov družinskega življenja. Zaradi fenomena pluralizacije družinskih oblik in načinov družinskega življenja v sociologiji družin že nekaj desetletij velja konsenz, da ne moremo več govoriti o »Družini« (*the Family*), temveč o družini (*family*) oz. družinah (*families*) kot pojmu, ki vključuje raznovrstnost družinskih formacij in ne predpostavlja obstoja enega samega, dominantnega družinskega modela (cf. Cheal 2008).

Podobno kot v drugih zahodnih državah zaznavamo poznomoderne družinske trende tudi v Sloveniji.⁴ Družinske spremembe, ki jih na kratko predstavljamo v nadaljevanju, delimo v tri skupine: spremembe glede na obliko oz. kompozicijo družine, poročne oz. maritalne spremembe in rodnostne spremembe.

Družina se spreminja tako po obliki kot po kompoziciji. Zmanjšuje se delež klasičnih nuklearnih družin, povečuje pa se delež drugih družinskih skupnosti, na primer reorganiziranih, enostarševskih, istospolnih, razširjenih družin ipd.⁵ Razširjene družine so bile v preteklosti predvsem sorodniške in so

vključevale tako sorodstvo po vertikali (več generacij: otroci, starši, stari starši) kot po horizontali (bratje, sestre oz. tete, strici ipd.), v poznomodernem času pa se razširjajo prek sorodniških mrež. Sorodstveno razmerje (v smislu krvnih, bioloških oz. genetskih vezi) v tem pogledu ni več konstitutivni pogoj družinskih razmerij (cf. Weeks *et al.* 1999). V družinsko življenje se vključujejo tudi druge pomembne osebe, npr. prijatelji, sostanovalci, ki zagotavljajo materialno ali čustveno oporo, sodelujejo pri negi in skrbi za otroka ipd.⁶ Veča se tudi delež enočlanskih gospodinjstev, prav tako delež parov in posameznikov/c, ki živijo brez otrok, a tvorijo družinsko skupnost oz. so v družinskih razmerjih (cf. Cheal 2008).

Spremembe, ki pomembno vplivajo na družinske organizacije, so tudi t. i. poročne oz. maritalne spremembe, torej spremembe, povezane z zakonsko zvezo. Pri tem je za večino držav zahodnega sveta najbolj značilen splošni trend zmanjševanja števila porok oz. stopenj poročnosti. V letu 2009 je bilo v Sloveniji 3,2 sklenitev zakonskih zvez na 1000 prebivalcev (Statistični urad RS).⁷ V sociološkem smislu govorimo o zmanjševanju socialnega pomena zakonske zveze. Ljudje se torej poročajo manj in poroka ni več družbeno predpisana. Zmanjševanje družbenega pomena poroke je tesno povezano s siceršnjim zmanjševanjem družbenega vpliva na zasebnost in intimnost, kot je ugotovil angleški sociolog A. Giddens (2000). Tisti, ki se odločajo za poroko, se poročajo pozneje v svojem življenjskem poteku, razlogi za poroko pa so se izrazito subjektivizirali prav zaradi zmanjševanja družbenega pomena poroke. Namesto družbeno predpisanih pogojev in norm glede poročanja se pojavljajo subjektivni razlogi za poroko, ki so po večini vezani na emotivne vidike partnerstva (ljubezen, čustvena zavezanost ipd.). Prav zaradi te

⁴ Za podrobnejši prikaz družinskih trendov in sprememb pri nas ter v primerjavi z drugimi zahodnimi državami cf. Švab 2001 in Rener *et al.* 2006.

⁵ Po podatkih popisov (Statistični urad RS) je bilo v Sloveniji leta 1981 64,4 % zakonskih parov z otroki, leta 1991 59,0 %, leta 2002 pa 53,0 %. Povečuje se delež neporočenih parov z otroki (leta 1991 2,2 % in leta 2002 5,3 %) in enostarševskih družin, saj jih je bilo leta 1981 14,3 %, leta 1991 18,0 %, leta 2002 pa 18,8 %. Pri tem je treba dodati, da so v kategoriji zakonskih parov z otroki vključene tudi reorganizirane družine. Prav tako je zelo verjetno, da podatek o neporočenih parih z otroki ni realen (domnevamo, da je odstotek občutno večji), saj je v velikem razkoraku s podatki o številu otrok, rojenih zunaj zakonske zveze (več kot 50 %).

⁶ Za analizo skrbstvenih razmerij cf. Humer 2009.

⁷ Zanimivo je, da se je trend zmanjševanja sklenitev zakonskih zvez v Sloveniji začel že v šestdesetih letih: leta 1966 je bilo 9,2 sklenitev zakonskih zvez na 1000 prebivalcev, leta 1970 8,3, leta 1980 6,5, leta 1990 4,3 in leta 2000 3,6 (Statistični urad RS).

ohlapnosti družbenih pravil glede poročanja oz. vzpostavljanja partnerskih razmerij na sploh se mnogi tudi ne odločajo za poroko in živijo v kohabitacijah ali pa v t. i. LAT (*living-apart-together*) partnerstvih.⁸ Poudariti velja še, da je eden od dejavnikov, ki vpliva na zmanjševanje števila porok pri nas, tudi pravna izenačenost zunajzakonske zveze z zakonsko.

Podatki so skladni s spremembami v intimnosti v zadnjih nekaj desetletjih, predvsem v novi specifični dinamiki vzpostavljanja ter vzdrževanja partnerske zveze in oblikovanja novih oblik partnerskih razmerij – t. i. čistih razmerij, ki temeljijo na interpersonalnem definiranju zveze, njenih pogojev in trajanju zveze kot take (Giddens 2000). V kontekstu zmanjševanja družbenega vpliva na vzpostavljanje partnerske zveze se vedno več ljudi v svojem življenjskem poteku ne odloči za zakonsko zvezo in živi v kohabitacijah. Kohabitacija tako presega svojo v preteklosti prevladujočo različico predporočnega in predružinskega skupnega bivanja partnerjev ter postaja legitimna oblika partnerskega in tudi družinskega življenja. To pomeni, da se partnerja ne odločita za poroko, tudi ko si že ustvarita družino. Nekoliko drugačna slika je v primeru istospolnih partnerskih zvez, kjer je interes za poroko precej večji in izhaja iz pragmatičnega razloga pravne neizenačenosti s heteroseksualnimi partnerskimi zvezami (Švab, Kuhar 2005).

V kontekstu poročnih sprememb je treba omeniti tudi dinamiko razvezovanja. Leta 2009 se je v Sloveniji razvezalo 2297 zakonskih zvez ali za 2,3 odstotka več kot leto prej. Stopnja razveznosti je v Sloveniji leta 2009 znašala 1,1 na tisoč prebivalcev (Statistični urad RS).⁹ Posledica razvez je med drugim več enostarševskih in reorganiziranih družin. Omeniti pa je treba, da je pri interpretiranju trendov na področju razvez pomembno upoštevati tudi

povečevanje števila kohabitacij. Praksa »razvezovanja« velja tudi za neporočene partnerje, vendar pa o tem nimamo uradnih statističnih podatkov. Dinamika sklepanja in razvezovanja partnerskih in zakonskih zvez pri nas za zdaj še ni podrobno sociološko raziskana, zato lahko o trendih sklepamo le na podlagi obstoječih posrednih uradnih statističnih podatkov.

Tretja skupina sprememb, ki so tesno povezane z družinskim življenjem, so spremembe rodnosti. V večini držav zahodnega sveta stopnja rodnosti v zadnjih nekaj desetletjih upada. Leta 2008 je bila celotna stopnja rodnosti v Sloveniji 1,53 (Statistični urad RS). Povečuje se število otrok, rojenih v zunajzakonski zvezi. Leta 2009 je bilo v Sloveniji zunaj zakonske zveze rojenih 53,8 % živorojenih otrok. Med prvorojenci, rojenimi leta 2009, je bilo neporočenim materam rojenih 65 % otrok (Statistični urad RS). Ljudje se za otroke odločajo pozneje v svojem življenjskem poteku, tako ženske kot moški. Povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka je bila leta 2009 v Sloveniji 28,5 let (Statistični urad RS).

Spremembe družinskega življenja lahko opazujemo tudi v analizah življenjskega poteka. V preteklosti so bili življenjski poteki linearni, z jasno določenimi prehodi in življenjskimi obdobji, danes pa se ti prehodi in obdobja pluralizirajo, postajajo manj jasni in časovno relativno nedoločljivi. To pomeni, da posamezniki in posameznice v različnih obdobjih življenja prehajajo iz ene v drugo družinsko obliko oz. živijo v več različnih družinah in ne več samo v dveh družinah – svoji izvorni (v kateri so se rodili) in družini prokreacije (ki jo ustvarijo sami). Družinski poteki se pluralizirajo na več načinov. Nekatera obdobja se podaljšujejo (npr. mladost in tretje življenjsko obdobje), nekateri prehodi se podvajajo (npr. večkrat vstopamo v partnersko ali zakonsko zvezo, večkrat si lahko ustvarimo družino ipd.), nekateri prehodi se deformalizirajo (npr. vstop v partnersko zvezo ni več odvisen od sklenitve zakonske zveze, zakonska zveza ni več pogoj za oblikovanje družine) (cf. Švab 2001). V sodobnem zahodnem svetu je torej zelo verjetno, da bodo ljudje v življenjskem poteku prehajali

⁸ LAT je kratica za *living-apart-together*, življenje narazen in skupaj hkrati.

⁹ Leta 1960 je bila v Sloveniji 1 razveza na 1000 prebivalcev, leta 1970 in leta 1980 1,1, leta 1990 0,9, leta 2000 pa 1,1 (Statistični urad RS).

skozi različne družinske organizacije, tako v otroštvu kot tudi pozneje, ko si ustvarjajo svoje lastne družine (cf. Cheal 2008). Hill ugotavlja, da model korezidenčne nuklearne družine ni značilen za večino starostnih skupin odraslih. Sobivanje naj bi bilo značilno le za odrasle v starostni skupini 30–39 (*op. cit.*: 3).

Omeniti velja še eno posebnost sodobnega družinskega življenja: ne temelji več na hierarhičnih razmerjih med spoloma, kot je bilo to značilno za tradicionalno patriarhalno družino, ampak na predpostavki o enakopravnih razmerjih med partnerjema oz. med člani in članicami družine (cf. Giddens 2000).

SPREMEMBE NA PODROČJU STARŠEVSTVA

Ena od ključnih sprememb, ki se dogajajo v sodobnem družinskem življenju, pa so prav spremembe v starševstvu oz. starševskih razmerjih. S socialnokonstruktivistične perspektive lahko variabilnost v starševstvu opazujemo v teh vidikih: starševstvo je raznovrstno glede na družbeni kontekst in čas; kulturni pomeni starševstva sicer temeljijo na tradiciji, običajih, navadah, (kolektivnih in subjektivnih) izkustvih, vendar se nenehno spreminjajo, redefinirajo, reinterpretirajo in rekonstruirajo; na družbeno konstrukcijo starševstva vplivajo različni družbeni dejavniki (družbeni razred, religija, etnična pripadnost itn.), v moderni konstrukciji starševstva pa imajo pomembno vlogo tudi znanstveni diskurzi (npr. medicina, psihologija), ki so prav tako družbeno skonstruirani. Znanstveni diskurzi prek preskripcij reflektirajo in reproducirajo prevladujoče ideologije v zvezi s starševstvom, družino ipd. (Arendell 1997: 4–5).

Najočitnejši vidik v spremembah v starševstvu je sprememba dosedanjega razumevanja starševstva kot zgolj biološke vloge. Danes starševstva ne razumemo več kot le biološko utemeljeno vlogo. S pluraliziranjem družinskega življenja ter življenjskih in družinskih potekov se starševstvo razširja na različne oblike socialnega starševstva. Socialne oblike starševstva sicer niso novost in so obstajale tudi v preteklosti, vendar pa se v pozni modernosti kot take

tudi pluralizirajo. Oblikujejo se nova socialna starševska razmerja. Socialno starševstvo se pojavlja v različnih družinskih in sorodstvenih kontekstih, najpogosteje je socialno starševstvo v primeru reorganiziranih, istospolnih, adoptivnih, rejniških družin ipd.

Obrat se je zgodil v binarnem razumevanju starševstva – torej v razumevanju, da sta starša otroka lahko le dve odrasli osebi, najpogosteje razumljeni kot biološka mati in oče otroka. Z razširjanjem socialnih oblik starševstva ima vse več otrok več kot le enega ali dva starša. Ti so lahko tako biološki kot socialni – kot je to v primeru reorganiziranih in istospolnih družin ipd.

Starševstva ne določa več samo heteroseksualnost. S pojavom istospolnih družin se spreminja družbeni pomen starševstva: starša otroka nista nujno v heteroseksualnem razmerju.

Ideja starševstva se je tudi ločila od ideje skupnega prebivališča in ni več nujno povezana s seksualnostjo. Starša otroka nista nujno vedno tudi v partnerskem razmerju, zato tudi ne živita nujno skupaj, kot je to v primeru enostarševskih in reorganiziranih družin, v obeh primerih ne glede na spol oz. spolno usmerjenost staršev, pa tudi v družinah, kjer sta starša sicer v partnerskem razmerju, vendar zaradi različnih razlogov (npr. zaposlitve v drugem kraju, drugi državi) eden od staršev ne živi z družino (t. i. »LAT« oz. partnerstva *living-apart-together*). Z ločitvijo starševstva od ideje skupnega prebivališča se je spremenila tudi percepcija družine kot neolokalne skupnosti oz. institucije.

Našteti obrati v razumevanju starševstva in praksah starševanja pomenijo pluraliziranje družinskega življenja ne le v njegovih oblikah, ampak predvsem v »družinskih praksah« (Morgan 1996) in percepcijah družinskih razmerij.

KRIZA DRUŽINE?

Sodobne družinske spremembe so hkrati posledica in generator širših družbenih sprememb sodobnih poznomodernih družb (Švab 2001). Tako kot postajajo kompleksne sodobne zahodne družbe, postaja kompleksna in raznovrstna tudi družina. Družinske spremembe zato

razumemo kot posebnost današnjega časa in hkrati kot nepovratne. Spremembe družinskega življenja niso nekaj, kar bi moderno družino razjedalo ali celo ukinjalo. Prav nasprotno. Prav raznovrstnost družinskih oblik in načinov družinskega življenja družino ohranja kot eno temeljnih družbenih institucij, ki opravlja med drugim oz. predvsem reproduktivno in socializacijsko funkcijo (Švab 2001). Sodobne družinske spremembe torej pomenijo uveljavljanje načela spreminjanja in raznovrstnosti kot temeljne značilnosti sodobnega družinskega življenja. Tako raznovrstnost družin razumemo kot pokazatelj, kako vitalna in prilagodljiva je ta socialna institucija. Eden od indikatorjev za to so percepcije družine. Kot kažejo številne tuje in domače raziskave, tudi raziskava slovenskega javnega mnenja in raziskave mladine¹⁰, je družina v življenju posameznikov in posameznic še naprej ena najpomembnejših prioritet in vrednot. Spremenila se je percepcija družine kot take. Danes ta ni več omejena na heteroseksualno konjugalno oz. nuklearno družino, namesto te percepcije se pojavljajo subjektivne (in s tem raznovrstne) predstave o tem, kaj družina je (cf. Švab 2001).

Danes je torej »v krizi« ideologija tradicionalne nuklearne družine, nikakor pa ne družina kot taka. Kot ugotavljata angleški sociologinji Silva in Smart (1999) v analizi politične retorike o krizi družine na prehodu iz 19. v 20. stoletje in na prehodu v 21. stoletje, je politični krizni diskurz v obeh obdobjih presenetljivo podoben. Diskurz o krizi družine se je v zgodovini pojavljal že večkrat, v več ali manj podobnih različicah, torej gre za ciklični pojav, ki se navadno pojavi ob večjih družbenih spremembah, ekonomskih recesijah in politični nestabilnosti (Gittins 1992: 155). Zadnji »val« diskurza o krizi moderne nuklearne družine se je v zahodnem svetu začel v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko so trend zviševanja stopenj razvez in pa drugi kazalci sprememb v družinskih trendih postajali vse jasnejši. V Sloveniji, ki

ima tako rekoč identične trende spreminjanja družinskega življenja (tudi demografske spremembe) od sedemdesetih let 20. stoletja in je v njej torej raznovrstnost družinskega življenja že nekaj desetletij navzoča, se krizni diskurz pojavlja večkrat, navadno ob različnih zakonodajnih spremembah (na primer ob referendumu o oploditvi z biomedicinsko pomočjo leta 2001 in trenutno v postopku sprejemanja Družinskega zakonika). Podoben krizni diskurz (v zvezi z vprašanjem nizke rodnosti) se je sicer pojavljal tudi že prej, med drugim konec osemdesetih in leta 1991 ob razpravi o novi ustavi ter njenem členu o svobodnem odločanju o rojstvih otrok (cf. Jalušič 2002).

SOCIOLOŠKE DEFINICIJE DRUŽIN/E IN ZAKAJ SO (NE) POMEMBNE

Do konca šestdesetih let 20. stoletja se je tudi sociologom zdela heteroseksualna nuklearna družina prevladujoč in družbeno funkcionalen družinski model (Murdock, Parsons) in v sedemdesetih so se (vsaj nekaterim teoretikom) zdeli trendi odmikanja od tega družinskega modela znak krize moderne družine, v osemdesetih letih, ko so postajali trendi pluralizacije družin in družinskega življenja vse očitnejši, pa se je v sociologiji družin sprožila vrsta konceptualnih vprašanj, med drugim tudi vprašanje definiranja družin/e.¹¹ Interpretacijam sprememb v kriznem diskurzu v sedemdesetih (bile so sicer redke) je sledil obrat k poskusom zajeti raznovrstnost družinskega življenja in danes je prav raznovrstnost družinskih oblik izhodišče v sociološkem definiranju družine.

Prvi poskusi redenificiranja družine so šli ob upoštevanju družinske pluralizacije v smeri opuščanja edninske oblike »družina« (*the family*) in nadomestitve z množinsko obliko »družine« (*families* ali kot splošen pojem *family*). Korak naprej so poskusi nove konceptualizacije oz. zamenjave koncepta družine oz. družin z drugimi izrazi, ki ne bi zajeli zgolj raznovrstnosti

¹⁰ Za raziskave o mladini cf. Ule *et al.* 1996, 2000, Miheljak 2002, za slovensko javno mnenje cf. Toš 1999, 2002.

¹¹ Za podrobno analizo socioloških definicij in tipologij družin/e cf. Renner (v Renner *et al.* 2006).

oblike družin, temveč tudi druge značilnosti poznomodernega družinskega življenja, na primer fluidnost oz. nenehno spreminjanje, razširjanje družinskih razmerij prek nuklearne družine kot neolokalne institucije, npr. med družinskimi člani in drugimi sorodniki, prijatelji ipd. Med novimi koncepti najdemo »družinsko življenje« (Bernardes 1997), »družinske prakse« (Morgan 1996) ipd. Pojavijo se tudi nove oznake za »nove« družinske oblike, na primer istospolne družine kot družine po izbiri oz. *families of choice* oz. *elective families* (Weston 1991, Weeks *et al.* 1999), čeprav je s tem konceptom poudarjena tudi sicer splošna novost – izbirnost družinskega življenja mimo družbenih pričakovanj, predpostavk, kot so heteroseksualnost, biološkost starševskih razmerij, sorodniška vezanost družinskih razmerij ipd.

Konceptualizacija izbirnosti oz., natančneje, posameznikovega delovanja v družinskih razmerjih je tudi sicer v sociološki teoriji družin pogosto tematizirana. Gre za novejšo premiko v konceptualizaciji družine, ki vključuje prav »samodoživljanje družine in družinskosti« (Rener v Rener *et al.* 2006: 22). Holstein in Gubrium v socialno-konstruktivistični perspektivi razumeta družinske interakcijske prakse kot osnovo družinskih pomenov in družinske realnosti. Menita, da so družinske realnosti interakcijsko producirane in da družina ni zgolj objektivna družbena entiteta, ampak tudi (in predvsem) entiteta, ki jo stalno soustvarjajo njeni člani/ce (Holstein, Gubrium 1994). Ta obrat lahko razumemo kot obrat od objektivnega definiranja družine k subjektivnemu definiranju družine, torej definiranju »od spodaj«. Z drugimi besedami, »to, kaj je družina, je bistveno odvisno od tega, kaj počenja« (Featherstone v Rener *et al.* 2006: 22).

V poskusu definiranja družine je pomembno upoštevati še en vidik, ki ga prinašajo poznomoderne spremembe, namreč to, da je forma družine zgolj en vidik družinske realnosti. Poznomoderni družinski trendi se, če smo natančni, ne kažejo toliko v pluralizaciji družinskih oblik kot v vsebinskem prestrukturiranju (Švab 2001: 41–43). Tako so na primer istospolne ali pa reorganizirane družine po obliki nuklearne,

čeprav po »vsebini« (odnosih, vlogah ipd.) pomembno spreminjajo tradicionalne družinske vloge, načine družinskega življenja itn. Tudi poznomoderne heteroseksualne nuklearne družine heteroseksualnih partnerjev, ki so po formi identične tradicionalni nuklearni družini, so lahko strukturno organizirane povsem drugače, kot predpostavlja tradicionalni model. Čeprav skušajo biti sociološke tipologije družin inkluzivne (želijo vključiti različne družinske oblike), po večini prav to dejstvo spregledujejo.¹² Problematično je torej tudi to, da večina tipologij kot izhodišče še vedno samoumevno privzame dvostarševsko nuklearno družino kot normativni model, po katerem (čeprav z intenco po inkluzivnosti) merijo »druge« družinske skupnosti. Ta težava se kaže tudi v poimenovanju »novih« družinskih skupnosti: najpogosteje jih poimenujejo kot alternativne, nekonvencionalne, netradicionalne ipd., vedno torej z oznakami, ki jim samoumevno določajo »drugorazredni« status v primerjavi z normativnim modelom heteroseksualne nuklearne družine (cf. Švab, Urek, v Rener *et al.* 2006: 134).

Če je družina to, kar ljudje ustvarijo sami – tako v smislu organizacije kot tudi pomenov – se postavlja vprašanje, ali je sploh smiselno vztrajati pri definicijah in tipologijah družin. Čemu naj bi koristile sociološke definicije in tipologije? Po mnenju T. Rener (Rener v Rener *et al.* 2006: 18) imajo sociološke definicije dva namena, raziskovalnega in socialnopolitičnega:

Tipologija je raziskovalno ustrezna, če lahko z njeno pomočjo ugotavljamo množične realne oblike družinskega življenja, njen socialnopolitičen namen pa je v tem, da s pomočjo tipologij odkrivamo tiste družinske oblike, ki potrebujejo oporne socialnopolitične ukrepe.

¹² Takšen primer je referenčna Brownova tipologija družin, ki razlikuje med nuklearnimi (jedrnimi) družinami, klasičnimi razširjenimi, modificiranimi razširjenimi, enostarševskimi in reorganiziranimi družinami. T. Rener opozarja, da ta tipologija po nepotrebnem poudarja enostarševske in reorganizirane družine, ki bi jih lahko uvrstili med jedrne, in zato meni, da je smiselno razlikovati le med dvema družinskima tipoma, med jedrnimi družinami (dvostarševske, enostarševske in reorganizirane) ter razširjenimi družinami (Rener v Rener *et al.* 2006: 17).

V tej luči je sociološka stroka enotna v inkluzivni (nediskriminatorski) definiciji družine, ki omogoča analitično oz. pojasnjevalno zajeti kompleksnost in raznovrstnost družinskega življenja in hkrati ne deluje razlikovalno in ne favorizira določenega družinskega modela ob izključevanju vseh, ki od tega domnevnega »standarda« odstopajo. Zato se uporablja kot splošno sprejeta definicija družine tista, ki jo je v okviru priprav na mednarodno leto družin pri OZN (leta 1994) oblikovala skupina strokovnjakov za področje družin, ki jo je vodil profesor Wilfred Dumon: družino sestavljajo vsaj en (odrasel) človek ali skupina ljudi, ki skrbi za otroka/e (Family: Forms and functions 1992). Osnovna premisa inkluzivne definicije družine je torej starševsko razmerje – torej razmerje med otrokom/otroci in odraslo osebo oz. odraslimi osebami, ki skrbijo za otroka (cf. Renner v Renner *et al.* 2006: 24). Še novejši poskusi konceptualizacije družine pa gredo celo v smeri razširjanja definicije družine tudi s starševskega razmerja kot ekskluzivne skrbstvene vloge, zato kot družino definirajo tudi druga skrbstvena razmerja, na primer partnerske skupnosti brez otrok (Cheal 2002, 2008: 2), prijateljske skupnosti (cf. Weeks *et al.* 1999), prav tako pa definicije družine ne utemeljujejo s skupnim prebivališčem.

Sociološko definiranje družine pa ni zgolj znanstveno relevantno znotraj stroke, ampak ima tudi pomembne politične implikacije. V nadaljevanju analiziramo primer predloga Družinskega zakonika pri nas, saj gre za primer, ko so bile tudi v pravnem definiranju družine in zakonske zveze upoštevane novejša sociološka spoznanja.

DRUŽINA V POLJU POLITIČNEGA: PRIMER PREDLOGA DRUŽINSKEGA ZAKONIKA

Znotraj sociološkega interpretiranja sodobnega družinskega življenja so feministične avtorice že od zgodnjih sedemdesetih let prejšnjega stoletja opozarjale, da je »družina« ideološki konstrukt (Thorne 1992 [1982], Gittins 1992), ki promovira heteroseksualno konjugalno oz. nuklearno družino kot edini legitimen in

naraven družinski model. Družina je kot taka objekt in področje političnega (Švab, Urek v Renner *et al.* 2006: 135) in torej tudi nenehnih političnih bojov. To se je pokazalo tudi pri sprejemanju predloga Družinskega zakonika.

Kljub temu pa je prav predlog Družinskega zakonika posebnost, saj je država pri pripravi tega dokumenta upoštevala najnovejša sociološka spoznanja o družinskem življenju. Čeprav je raznovrstnost družinskih oblik in načinov družinskega življenja realnost že nekaj desetletij in v tem pogledu zakonik zgolj upošteva družbeno realnost, nedvomno prinaša vrsto pomembnih sprememb v razumevanju starševstva, partnerstva, zakonske zveze in družin, hkrati pa pomeni modernizacijo družinskega prava.

Poudariti velja predvsem spremembe na dveh ključnih področjih, ki pomenijo pomemben korak naprej v primerjavi v zdaj veljavnim Zakonom o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976): prvič, na področju definiranja partnerstva oz. zakonske zveze, in drugič, na področju starševstva oz. razmerij med starši in otroki.

Predlog Družinskega zakonika vpeljuje novo definicijo zakonske zveze kot življenjske skupnosti dveh oseb ne glede na spol partnerjev. Z vidika sociološkega razumevanja trendov na področju intimnosti in partnerstev – tako v percepcijah kot praksah – taka formulacija ustreza sodobnim trendom tem na področju. V tem kontekstu upošteva tudi izenačenje zakonske zveze in zunajzakonske skupnosti, ki v predlogu zakonika velja za vsa partnerstva ne glede na spol oz. spolno usmerjenost partnerjev.

Na področju starševstva oz. razmerij med starši in otroki zakonik uvaja inkluzivno definicijo družine, ki v kar najširšem obsegu vključuje različne družinske oblike oz. organizacije. Pojem družine je v predlogu zakonika zastavljen širše kot v zdaj veljavnem Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976), saj kot izhodišče pri definiranju družine vzame starševsko razmerje in zagotavljanje koristi otroka – torej ne razlikuje med različnimi družinskimi skupnostmi in s tem ne diskriminira družinskih članov in članic, še posebej ne otrok, ki živijo v različnih družinskih skupnostih.

Z vidika sprememb na področju starševskih razmerij je predlog Družinskega zakonika pomembno spremenil tudi konceptualizacijo starševstva ter starševskih pravic in dolžnosti, saj koncept »roditeljskih pravic«, ki v obstoječem Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976) predpostavlja izključno biološko starševstvo, nadomesti s konceptom »starševska skrb«, ki vključuje skup pravic in dolžnosti glede skrbi za življenje, za osebnostni razvoj ter za pravice in koristi otroka, in je priznana tudi drugim odraslim osebam, ki skrbijo za otroka – torej tudi socialnim staršem. Zoženo razumevanje starševstva kot izključno biološkega je s tako konceptualizacijo preseženo, saj vključuje in priznava kot starše tudi vse socialne starše, ki so v starševskem razmerju do otroka. Premik v razumevanju starševstva kot biološkega in socialnega je viden tudi novem urejanju posvojitev, ki so po predlogu zakonika omogočene vsem odraslim osebam ne glede na njihov zakonski stan, spol oz. spolno usmerjenost.

Predlog Družinskega zakonika vnaša pomembne spremembe na področju razumevanja družine, starševstva, partnerstev, zakonske zveze in zato pomeni pomembno modernizacijo obstoječega Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976), ki z ozkim razumevanjem starševstva kot izključno biološkega ter z razumevanjem zakonske oz. zunajzakonske zveze kot izključno heteroseksualne ne odslkava družbene realnosti na področju družinskega življenja in partnerstev. Najpomembnejše pa so implikacije predloga novega družinskega zakonika, saj spremembe pomenijo korak stran od diskriminacije številnih partnerskih in družinskih skupnosti oz. posameznikov in posameznic v njih, ki zaradi omejenosti obstoječega zakona za zdaj še ostajajo pravno nepriznani in diskriminirani.

SKLEP

V članku smo osvetlili sociološko razumevanje poznomodernih družinskih značilnosti, ki se najbolj izrazito kažejo v pluralizaciji družinskih oblik in načinov družinskega življenja. Družinske spremembe razumemo

kot izraz širših družbenih sprememb pozne modernosti. Družina kot družbena institucija je v zadnjih nekaj desetletjih doživela korenito preobrazbo v vseh svojih vidikih – oblike, strukture (spremembe v družinskih vloga, spolni delitvi dela), družinskega poteka ipd. Domala vse predpostavke v modelu moderne nuklearne družine¹³ (heteroseksualnost, biološkost, konjugálnost, neolokálnost ipd.) so zaradi pluralizacije družinskega življenja problematizirane. S tem se odpira prostor za nove konceptualizacije družinskega življenja, ki v sociološki stroki temeljijo na inkluzivnosti različnih družinskih skupnosti ter upoštevanju subjektivnih percepcij in definicij družinskih in intimnih razmerij.

Sociološka teorija družin še posebej po za-
slugi feminističnih avtoric že nekaj desetletij kritično razmišlja o družini kot družbenem in ideološkem konstrukt, ki heteroseksualno konjugálno oz. nuklearno družino favorizira kot normativni model. Čeprav se zdi, da ta še nikoli ni bil bolj odmaknjen od družbene realnosti, je v političnem pogledu družina še vedno predmet ostrih ideoloških konfrontacij, ki izhajajo predvsem iz interesa po uveljavljanju družbenega nadzora (Gittins 1992). To je pokazala tudi politična razprava ob sprejemanju Družinskega zakonika v Sloveniji, čeprav so pri sami pripravi zakonika prevladali strokovni argumenti nad (sicer pogostejše promoviranimi) ideološkimi. Prav ta razprava dokazuje in hkrati opozarja na to, da je družina, kakorkoli jo definiramo, vedno hkrati tudi objekt in področje političnega. V tem smislu kaže pojme, povezane z družino, nenehno dekonstruirati in prepraševati v skladu z družbeno realnostjo (cf. Švab, Urek v Rener *et al.* 2006: 135), prav to pa je naloga sociološke teoretske in empirične obravnave družine in zasebnosti.

¹³ Pogosto mitično poimenovane tudi »tradicionalne« družine, s čimer želijo ideologi nuklearne družine utemeljiti ahistoričnost te družinske oblike, čeprav zgodovinarji umeščajo to družinsko obliko v čas konstituiranja modernih zahodnih družb (in moderne zasebnosti).

VIRI

- ARENDELL, T. (ur.) (1997), *Contemporary Parenting: Challenges and Issues*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- ARIES P., DUBY, G. (ur.) (1991), *A History of Private Life*. Cambridge, Massachusetts, London: The Beknap Press of Harvard University Press.
- BECK-GERNSHEIM, E. (2002), *Reinventing the Family. In Search of New Lifestyles*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press.
- BERNARDES, J. (1997), *Family Studies*. London, New York: Routledge.
- CHEAL, D. (1991), *Family and the State of the Theory*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.
- (2002), *Sociology of Family Life*. Palgrave Macmillan.
- (2008), *Families in Today's World. A Comparative Approach*. London, New York: Routledge.
- Family: Forms and functions (1992). *Occasional Series papers*, št. 2, Dunaj: Združeni narodi.
- GIDDENS, A. (2000), *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
- GITTINS, D. (1992), *The Family in Question: Changing Households and Familiar Ideology*. London: MacMillan.
- HOLSTEIN, J. A., GUBRIUM, J. F. (1994), Constructing family: Descriptive practice and domestic order. V: Sarbin, T. R., Kitsuse, J. I. (ur.), *Constructing the social*. London, Thousand Oaks, New York: Sage Publications (232–250).
- HUMER, Ž. (2009), *Etika skrbi, spol in družina: Procesi relokacije skrbi med zasebno in javno sfero*. Ljubljana: FDV (doktorska disertacija).
- JALUŠIČ, V. (2002), *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Ljubljana: *cf.
- LASCH, C. (1979), *Heaven in a Heartless World*. New York: Basic Books.
- MIHELJAK, V. (ur.) (2002), *Mladina 2000*. Šentilj: Aristej.
- MORGAN, D. (1996), *Family Connections: An introduction to family studies*. Cambridge: Polity Press.
- RENER, T., SEDMAK, M., ŠVAB, A., UREK, M. (2006), *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Založba Annales.
- SILVA, E. B., SMART, C. (1999), The 'New' practices and Politics of Family Life. V: Silva, E. B., Smart, C. (ur.), *The New Family?* London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications (1–12).
- Statistični urad RS, Statistični podatki iz podatkovne baze SI-STAT. [Http://www.stat.si/index.asp](http://www.stat.si/index.asp) (3. 9. 2010).
- ŠVAB, A. (2001), *Družina od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: ZRS.
- ŠVAB, A., KUCHAR, R. (2005), *Neznosno udobje zasebnosti: Vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- TIVADAR, B. (ur.) (1996), *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad RS za mladino.
- ULE, M., RENER, T., MENCIN ČEPLAK, M., TIVADAR, B. (2000), *Socialna ranljivost mladih*. Šentilj: Aristej.
- THORNE, B. (1992), Feminism and the family: Two Decades of Thought. V: Thorne, B., Yalom, M. (ur.), *Rethinking the Family: Some feminist questions*. Boston: Northeastern University Press (3–30).
- Toš, N. (1999), Vrednote na prehodu II (SJM 1990–1998). Ljubljana: FDV, CJMMK.
- (2002), Vrednote na prehodu III (SJM 1999–2002). Ljubljana: FDV, CJMMK.
- WEEKS, J., DONOVAN, C., HEAPHY, B. (1999), Everyday Experiments: Narratives of Non-heterosexual Relationships. V: Silva, E. B., Smart, C. (ur.), *The New Family?* London, Sage (297–315).
- WESTON, K. (1991), *Families We Choose*. New York: Columbia University Press.
- WRIGHT, C., JAGGER, G. (1999), End of century, end of family?: Shifting discourses of family »crisis«. V: Jagger, G., Wright, C. (ur.), *Changing Family Values*. London, New York: Routledge (17–37).
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976), *Ur. l. SRS*, št. 15/1976.

Nina Tuš Špilak

OBRAVNAVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN V SLOVENSКИH VRTCIH

UVOD

Družina, ki jo v članku razumemo kot dvo-generacijsko skupnost odrasle osebe ali več odraslih oseb in otroka oziroma otrok, je ena od temeljnih družbenih institucij. Vseskozi se spreminja in danes smo priče pluralizaciji družinskega življenja in družinskih oblik. Starševstvo nima nujno samo in predvsem biološke razsežnosti, ampak tudi socialno-čustveno, zato govorimo tudi o socialnem starševstvu, ki temelji na moralni odgovornosti.

Pri prepoznavanju in sprejemanju vseh oblik družin in družinskih skupnosti, tudi istospolnih družin,¹ imajo poleg družine, v kateri posameznik živi, pomembno vlogo vrtci in predšolska vzgoja. Takoj po rojstvu je namreč posameznik vključen v že izoblikovano in organizirano družbeno skupnost z določenimi družbenimi odnosi, kulturo, razmerji ipd. In ena od prvih institucij, v katero je posameznik vključen, je prav vrtec, saj je dopolnilni člen družine oz. družinske vzgoje in skupaj z družino opravlja primarno socializacijo, ta pa je ključna za vsakega posameznika in njegov nadaljnji razvoj, kajti otroci izoblikujejo osebnost in vedenjske vzorce še pred začetkom šolanja (Hribar 2003).

Po 57. členu ustave Republike Slovenije je izobraževanje, razen osnovne šole, svobodno. Čeprav vključitev predšolskih otrok v vrtec tako ni obvezna, se za ta korak odloči veliko staršev.² Zakon o vrtcih (1996) predšolsko vzgojo opredeljuje kot sestavni del vzgoje in izobraževanja. Poteka po načelih demokratičnosti, pluralizma, enakih možnosti za otroke in starše, upošteva različnosti med otroki, pravice do izbire in drugačnosti, ohranjanja ravnotežja med različnimi vidiki otrokovega telesnega in duševnega razvoja ter avtonomnosti, strokovnosti in odgovornosti zaposlenih. Otroci v vrtcu preživijo pomemben del razvojnega obdobja, ko se najbolj oblikujejo. Prav zato je izjemno pomembno, da se pri delu v vrtcu prepletajo različna področja dejavnosti in da vzgojno delo usmerjajo skupna načela, ki so v Sloveniji zbrana v Kurikulumu za vrtce (1999 – v nadaljevanju Kurikulum). Kurikulum je nacionalni dokument, ki vsebuje temeljna načela in cilje predšolske vzgoje, pa tudi spoznanja, da otrok dojema in razume svet celostno, da se razvija in uči v aktivni povezavi s svojim socialnim in fizičnim okoljem ter da v vrtcu v interakciji z vrstniki in odraslimi razvija družbenost in individualnost.

Enak vpliv, kot ga ima zapisani Kurikulum, pa ima v vsakodnevni dejavnosti vrtca tudi tako imenovani prikriti kurikulum, ki zajema številne elemente vzgojnega vplivanja na otoka. Čeprav niso nikjer opredeljeni, so v obliki

¹ Istospolne družine so v literaturi različno poimenovane. Z uporabo različnih pridevnikov (npr. netradicionalne, socialne, alternativne) se poudarja razlika, odmik od jedrne družine partnerjev različnega spola, ki deluje kot samoumevna predpostavka v heteronormativnem svetu (Zavišek 2008, Švab, Urek 2006, Rener *et al.* 2006). Družinske oblike, ki ne sodijo v ta okvir, morajo zato že v izhodišču dokazovati svojo normalnost, pa vendar so te družinske oblike preprosto samo družine kot katerekoli druge.

² V šolskem letu 2008/2009 je bilo v slovenske vrtce vključenih več kot 70 % vseh otrok iz starostne skupine 1–5 let (Statistični urad RS).

Preglednica 1: Primerjava rezultatov izbranih raziskav glede govora o homoseksualnosti v šoli, načina obravnave in predstavitve homoseksualnosti ter izkušenj LGBT oseb z nasiljem v šolskem prostoru zaradi spolne usmerjenosti.

		Vsakdanje življenje gejev in lezbijk	Vsakdanje življenje istospolno usmerjenih mladih v Sloveniji	Družbena izključenost mladih lgbt oseb
Govor o homoseksualnosti v šoli	Nič/ne spomnim se	46 %	61 %	več kot 43 % respondentk meni, da se o homoseksual- nosti ne govori ali pa se poskuša govor o njej utišati
	Malo	45 %	36 %	
	Veliko	9 %	3 %	
Način obravnave in predstavitve homoseksualnosti	Negativno	18 %	več kot 91 % respondentk ni zadovoljnih z informacijami, ki jih dobijo od učiteljev	43 %
	Nevtralno	64 %		
	Pozitivno	17 %		
Izkušnja nasilja v šoli zaradi spolne usmerjenosti	Da	53 %	36 %	53 %
	Ne	47 %	64 %	47 %

posredne vzgoje velikokrat učinkovitejši od neposrednih vzgojnih dejavnosti, ki so opredeljene v Kurikulumu za vrtce. Kot pravi E. Bahovec Dolar v Bahovec Dolar, Bregar Golobič (2004: 28–32), vrtec tako ni samo prenašalec znanja, temveč tudi mesto izvajanja oblasti. Vzgojno-izobraževalno delo v vrtcu zato ni samo vprašanje ožje strokovne usposobljenosti vzgojiteljic in njihovih pomočnic³, temveč je vselej že vprašanje notranjega pedagoga razmerja do širšega družbenega, kulturnega, ideološkega konteksta.

V članku predstavljamo preliminarne izsledke prve sociološke študije o odnosu vzgojiteljic in njihovih pomočnic v slovenskih vrtcih do istospolnih družin. Članek je sestavljen iz dveh delov. V prvem bomo preučili izsledke raziskav o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji, s posebnim poudarkom na tistih vsebinah, ki se dotikajo šole. V drugem, empiričnem delu pa bomo najprej v Kurikulumu za vrtce (1999) poiskali potencialne nastavke za razpravo o istospolnih družinah v vrtcih, potem pa predstavili izsledke raziskave »Slovenski vrtci in otroci iz istospolnih družin«.⁴

RAZISKAVE O GEJIH IN LEZBIJKAH V SLOVENIJI

V Sloveniji še ni bilo narejene raziskave o položaju in obravnavanju istospolnih staršev in njihovih otrok v vrtcih, izvedenih pa je bilo nekaj, večinoma manjših raziskav o istospolno usmerjenih in njihovem položaju v šoli. Čeprav se zavedamo, da se načini dela, učenja in izobraževanja v šolah in vrtcih razlikujejo, menimo, da nam rezultati že opravljenih raziskav omogočajo širši vpogled v procese vzgoje in izobraževanja. Zanimalo nas je, ali v šolah govorijo o homoseksualnosti, kako jo predstavijo oziroma obravnavajo, kakšna je obravnava homoseksualnosti v učnih načrtih in kakšne so izkušnje mladih lezbijk, gejev, biseksualcev in transspolnih (lgbt) oseb z nasiljem zaradi svoje spolne usmerjenosti v šolskem prostoru. Pri odgovorih na ta vprašanja smo se opirali na rezultate štirih raziskav:

- »Vsakdanje življenje gejev in lezbijk« (Švab, Kuhar 2005),
- »Vsakdanje življenje istospolno usmerjenih mladih v Sloveniji« (Maljevac *et al.* 2008),
- »Pogled na istospolno usmerjenost skozi analizo učnih načrtov in šolskih učbenikov« (Komidar 2008),
- »Družbena izključenost mladih lezbijk, gejev, biseksualcev in transspolnih (LGBT) oseb« (Takacs 2009)⁵.

³ Izraz »vzgojiteljice in njihove pomočnice« se v celotnem članku nanaša tudi na vzgojitelje in njihove pomočnike. Enako izraz »korespondentke« v članku zajema oba spola.

⁴ Raziskava je del doktorskega študija avtorice članka na Fakulteti za družbene vede. Raziskava je bila izvedena pod mentorstvom dr. Romana Kuharja in somentorstvom dr. Alenke Švab.

⁵ Raziskava ni bila izvedena zgolj v Sloveniji, pač pa tudi v 37 drugih evropskih državah. Predstavljeni rezultati raziskave v članku vsebujejo podatke za vse vključene države.

Rezultati raziskav za slovenski vzgojno-izobraževalni sistem kažejo, da se v šolskem prostoru o homoseksualnosti ne govori oziroma se o njej govori zelo malo (to meni več kot 90 % vprašanih). Pri tem moramo upoštevati, kot na podlagi rezultatov raziskave poročata Švab in Kuhar (2005: 33–35), da je dostopnost informacij o homoseksualnosti v šoli odvisna od generacije anketirancev; mlajši so namreč pogostejše odgovorili, da v šoli govorijo »kar nekaj« o homoseksualnosti, starejši anketiranci pa poudarjajo, da se v šoli niso pogovarjali o homoseksualnosti. Respondenti vseh izbranih raziskav tudi menijo, da je homoseksualnost velikokrat – od 18 (Švab, Kuhar 2005) do 43 % (Takacs 2009) – predstavljena negativno oziroma se poskuša govor o njej utišati.

Podatki o nasilju v šolskem prostoru kažejo, da so šole razmeroma nevaren prostor za istospolno usmerjene posameznike/ce: 36–53 % vprašanih gejev in lezbijk je že doživelo nasilje v šoli zaradi spolne usmerjenosti. Opozoriti želimo na izsledke o izvajanju nasilja učiteljev/ic nad lgbt osebami. Maljevac in Magić (2009: 95–103) ugotavljata, da je vsaj 9 % vprašanih dijakov/inj doživelo vsaj en primer verbalnega nasilja učiteljev/ic zaradi svoje spolne usmerjenosti. Podobno ugotavlja Takacs (2009: 48–67) za evropski prostor, ko pravi, da je 14 % vprašanih poročalo, da so njihove negativne šolske izkušnje v celoti ali delno povzročili učitelji/ice. Piše tudi, da je bilo v nekaj primerih zaznati homofobijo tudi na institucionalni ravni, kakor da bi bil heteroseksizem del šolske politike.

Analiza učnih načrtov in šolskih učbenikov je pokazala, da učni načrti (razen za družbo v petem razredu⁶) ne vsebujejo izrecno zapisanih ciljev in standardov znanja, ki bi se nanašali na obravnavo istospolne usmerjenosti. Poleg tega

Komidar (2008) ugotavlja, da so učni načrti na več mestih heteronormativni, saj vselej poudarjajo zgolj heteroseksualno zvezo in družino. Učbeniki omenjajo skorajda vse vrste družin, razen istospolne družine, hkrati pa vse razlage družine izhajajo iz predpostavke, da ta nastane, ko se odrasel fant in dekle poročita in imata enega ali več otrok. Tudi besedila z ljubezensko tematiko izhajajo iz heteronormativne predpostavke, da se vsi posamezniki in posameznice zaljubijo v osebo nasprotnega spola (*op. cit.*: 3).

Takacs (2009: 48–67) na podlagi pričevanj respondentov ugotavlja, da se v šolah in učnih načrtih vprašanj, povezanih z lgbt, praviloma ne omenja, se jih poskuša zamolčati oziroma se homoseksualnost predstavlja kot nekaj negativnega, denimo v povezavi z boleznijo (homoseksualnost je bolezen, povezava z virusom HIV, aidsom), grehom, nenaravnim bivanjem ipd.

Predstavljene raziskave kažejo, da je slovenski šolski prostor izrazito heteronormativno naravnan. V šolah se o homoseksualnosti skorajda ne govori, tudi učne vsebine ne vsebujejo ciljev znanja, ki bi obravnavali to tematiko. Govor o tej temi je še vedno tabu, prav tako pa vodstvo in učitelji ne kažejo zanimanja za te vsebine, čeprav jim jih nevladne organizacije ponujajo.⁷ Vse raziskave tudi ugotavljajo, da so šolski prostori za istospolno usmerjene razmeroma nevaren prostor, saj jih je večina v šolah že doživela nasilje zaradi svoje spolne usmerjenosti. Med izvajalci nasilja so tudi učitelji/ce, ki imajo seveda lahko različna osebna stališča in vrednote v odnosu do homoseksualnosti, vendar mora biti vzgojno delovanje v javni šoli skladno s formalnim okvirom vrednot, to pa pomeni, da morajo učencem zagotoviti informacije in znanje, ki temeljijo na znanstvenih ugotovitvah, ter si prizadevati

⁶ Učni načrt za družbo v petem razredu v okviru tematskega sklopa z naslovom »Domača pokrajina« izrecno zapiše cilje znanja, ki vključuje obravnavo tematike istospolne usmerjenosti. Učenci naj bi v okviru sklopa med drugim spoznali »razlike med ljudmi v skupnosti: po spolu, starosti, religiji, spolni usmerjenosti, etični pripadnosti ter družbene, socialne in kulturne razlike« (Komidar 2008: 30–31).

⁷ Legebitra je zaradi pomanjkanja vsebin o spolni usmerjenosti leta 2002 izvedla projekt »Kje je homoseksualnost v učnem načrtu?«. Približno 100 slovenskih šolam je ponudila brezplačne delavnice o homoseksualnosti. Več kot 90 % šol se na delavnice ni odzvalo, največkrat zato, ker so menili, da tema ne sodi v šolski prostor, nekaj pa jih je tudi menilo, da gre za promoviranje homoseksualnosti (Maljevac, Magić 2009: 98–102).

za uveljavljanje načela nediskriminacije in spoštovanja dostojanstva vsake osebe (Kovač Šebart, Krek 2009: 96).

RAZISKAVA »SLOVENSKI VRTCI IN OTROCI IZ ISTOSPOLNIH DRUŽIN«

Metodologija

Raziskovanje področja slovenskih vrtcev in istospolnih družin je pomembno, ker je tema istospolnih družin med vzgojiteljicami in njihovimi pomočnicami po eni strani povsem neznana, po drugi strani pa raziskave kažejo, da je v Sloveniji že nekaj istospolnih družin, ki imajo predšolske otroke (Sobočan 2008). V raziskavi smo najprej analizirali Kurikulum za vrtce (1999) in poskušali ugotoviti, ali vsebuje zapisane cilje in standarde, ki se nanašajo na obravnavanje istospolnih družin, hkrati pa smo želeli s pomočjo spletnega anketnega vprašalnika, ki smo ga razposlali na vse slovenske vrtce (uporabili smo javno dostopno bazo podatkov Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije), ugotoviti, kako se vzgojiteljice in njihove pomočnice v vrtcih spoprijemajo s to tematiko in kako jo, če sploh, predstavljajo otrokom.

K raziskavi smo povabili samo vzgojiteljice in njihove pomočnice (po podatkih Statističnega urada RS je bilo v šolskem letu 2009/2010 v slovenskih vrtcih zaposlenih 8906 vzgojiteljic in njihovih pomočnic), ne pa drugih strokovnih delavcev vrtca (uprava, svetovalni delavci in drugi), saj so nas zanimali samo mnenje in izkušnje tistih, ki vsak dan delajo z otroki. V raziskavo smo vključili 354 slovenskih vrtcev, 927 skupaj z vsemi enotami (Ministrstvo za šolstvo in šport 2010).

Vprašalnik je bil razdeljen v štiri sklope s skupaj 33 vprašanji. Prvi sklop je zajemal demografske podatke, drugi se je nanašal na vsebino Kurikuluma za vrtce, v tretjem smo spraševali po osebnem mnenju in pogledih vzgojiteljic in njihovih pomočnic o istospolnih partnerstvih in istospolnih družinah, četrta pa se je nanašala na izkušnje in odnos do istospolnih družin in njihovih otrok v vrtcu. Na zadnji del vprašanj so odgovarjale samo vzgojiteljice

in njihove pomočnice, katerih vrtce obiskuje vsaj en otrok iz istospolne družine.

Prvi del raziskave je potekal v dveh delih. Na vse slovenske vrtce smo 27. maja 2010 poslali elektronsko pošto in vzgojiteljice in njihove pomočnice povabili k sodelovanju (odziv $N = 239$). Na vrtce smo 8. junija 2010 znova poslali elektronsko pošto in vse, ki še niso sodelovali, še enkrat povabili k sodelovanju. Tokrat smo ponudili tudi možnost izpolnjevanja vprašalnikov v papirni obliki. Pet vrtcev je to možnost izkoristilo, zato smo vsem petim skupaj poslali 164 vprašalnikov. Anketiranje smo končali 30. junija 2010. Prejeli smo 441 vprašalnikov, od tega 94 v papirni obliki. Iz analize smo izključili 33 vprašalnikov, ker niso bili izpolnjeni oziroma je bilo izpolnjenih samo nekaj vprašanj. V končni vzorec je bilo zajetih 408 izpolnjenih vprašalnikov (od skupaj 8906 vzgojiteljic in njihovih pomočnic v Sloveniji, se pravi 5 % celotnega števila). Nanje je odgovorilo skoraj 99 % žensk in dober odstotek moških, od tega je bilo 70 % vzgojiteljic (nobenega vzgojitelja) in 29 % pomočnic vzgojiteljic in 1 odstotek pomočnikov vzgojiteljic.

Rezultati raziskave

Kurikulum

Analiza Kurikuluma je pokazala, da temelji na načelih enakih možnosti in upoštevanja razlikosti med otroki. Vrtec kot izvajalec primarne socializacije si mora zato prizadevati, da otrok v vrtcu pridobi konkretne izkušnje uresničevanja temeljnih človekovih pravic in demokratičnih načel, otrok se mora naučiti sprejemanja razlikosti in upoštevanja enakopravnosti in nediskriminiranosti, Kurikul pa zapoveduje tudi to, da je treba upoštevati otroka kot posameznika. V raziskavi je več kot 97 % vprašanih napisalo, da v vrtcu učijo otroke spoštovati človekove pravice, enakopravnost, strpnost in sprejemanje drugačnosti. Več kot 93 % vprašanih je menilo, da v vrtcu otroke učijo enakopravnosti spolov, ker jim to zapoveduje tudi Kurikulum.

Čeprav je 93 % respondentk napisalo, da v vrtcu otroke učijo enakopravnosti spolov,

Preglednica 2: Stališča vzgojiteljic in njihovih pomočnic glede enakopravnosti spolov (trditve izhajajo iz Kurikuluma za vrtce).

	Sprejemljivo je, če fante bolj spodbujamo pri gibalnih dejavnostih.	Če fant joka, je primerno, če mu rečem, da fantje ne jokajo.	Nič ni narobe, če se fantje igrajo s punčkami.	Ni primerno, da se punčke igrajo z avtomobili.
Strinjam se	17 %	2 %	79 %	4 %
Niti se ne strinjam, niti se strinjam	15 %	2 %	12 %	12 %
Ne strinjam se	68 %	96 %	9 %	84 %

jih je med temi 17 % vendarle menilo, da je sprejemljivo, če dečke nekoliko bolj spodbujajo pri različnih gibalnih dejavnostih, več kot 2 % se zdi primerno, da dečku, ki joka, rečejo, da fantje ne jočejo, skoraj 9 % vprašanim se zdi narobe, če se deček igra predvsem s punčkami in podobnimi igračami, skoraj 4 % vprašanih pa meni, da ni primerno, če se deklica igra večinoma z avtomobilčki in drugimi igračami za fante.

Takšna stališča so v nasprotju s Kurikulomom, ki predvideva, da odrasli v vrtcu »deklice in dečke enako spodbujajo, da se vključujejo in preizkušajo v različnih zvrsteh gibalnih dejavnosti« (Kurikulum 1999: 18) in da ima »otrok možnost rahljanja stereotipov, povezanih z razliko med spoloma« (op. cit.: 33). Zakaj so nekatere vzgojiteljice in njihove pomočnice kljub Kurikulumu odgovarjale seksistično? Slednje bi lahko pripisali dejstvu, da, čeprav je v sodobnosti vrsta zunanjih izrazov moškosrediščne kulture manj vidna ali jih ni več, to še ne pomeni, kot pravi M. Jogan (2006: 2–8), da je androcentrizem izkoreninjen, saj se moškimi še vedno pripisuje vlogo aktivnih, močnih, agresivnih, ženskam pa vlogo pasivnih, molčečih, poslušnih, skromnih itd. Vrtci namreč pripravljajo posameznika na vloge, ki jih bo v družbi opravljal v odraslosti. S preferiranjem določenega ravnanja po spolu pa se otroci naučijo seksističnih načinov razmišljanja in delovanja, ki so skriti v kulturi, jeziku, igrah, igračah, pravljicah in institucijah samih.

Dodatni razkorak med cilji, zapisanimi v Kurikulumu, in prakso je raziskava pokazala tudi pri vprašanju obravnave seksizma, rasizma in nacionalizma v vrtcu. Več kot 31 % vprašanih se ne strinja, 23 % pa se glede tega ni moglo odločiti (skupaj več kot polovica vseh

vprašanih), da je pomembno otroke že v vrtcu seznaniti s seksizmom, rasizmom in nacionalizmom, čeprav je v Kurikulumu (1999: 37) opredeljena dolžnost odraslih, da

seznanjajo otroke s seksizmom in rasizmom oziroma nacionalizmom ter ne dopuščajo pripomb, nagovarjanj in dejanj, ki ljudi stereotipizirajo.

Res je, da vzgojiteljice in njihove pomočnice vložijo v delo osebne napore, s tem pa tudi svoje predstave in stališča, in da na vzgojno ravnanje vplivajo osebne značilnosti, preteklost in situacijski faktorji (Hribar 2003: 27), vendar so kljub temu zavezane pomagati zlasti pri odpravljanju neenakopravnosti med spoloma (Novak 2004: 69–70). Kurikulum to tudi eksplicitno navaja. Razkrojevanje seksizma in spolnih stereotipov lahko vzgojiteljice in njihove pomočnice med drugim dosežejo tudi tako, da so vse igrače dosegljive vsem otrokom. K temu pripomorejo pozitivne spodbude vzgojiteljic in njihovih pomočnic npr. dečkom, če se igrajo s punčkami in kuhajo za štedilnikom ali pokažejo čustva, in deklicam, če se igrajo z avtomobili in drugimi »igračami za fante«. Kurikulum (1999: 35) namreč navaja, da

ima otrok možnost pridobivati konkretne izkušnje z menjavanjem vlog, povezanih z razliko med spoloma.

Govor in predstavitev homoseksualnosti in istospolnih družin

Ko govorimo o obravnavi homoseksualnosti in istospolnih družin v vrtcih, ne smemo pozabiti, da mora, kot pojasnjujeta Kovač Šebart in Kuhar (2009: 42) v uvodniku posebne številke

Preglednica 3: Predstavitev ljubezni, istospolne ljubezni in istospolnih družin otrokom v vrtcu.

	Ali se pogovarjate o ljubezni?	Ali omenjate ljubezen med osebami istega spola?	Ali ste kdaj omenjali istospolno družino?
Da	97 %	35 %	25 %
Ne	3 %	65 %	75 %

Preglednica 4: Razlogi za neomenjanje istospolnih družin v vrtcih.

V skupini ni bilo nobenega otroka iz istospolne družine.	58 %
Otroci ne bi razumeli, kaj je istospolna družina.	12 %
Takšna družina ni prava družina.	6 %
Kurikulum za vrtce tega ne predvideva.	5 %
O teh družinah nimam nobenih informacij.	14 %
Starši se niso strinjali, da bi o tem govorili z otroki.	1 %
Drugo.	4 %

Sodobne pedagogike o homoseksualnosti v šoli, vzgojno-izobraževalni proces temeljiti na simbolni matrici vrednot, ki vsebuje vrednote, kot so človekove pravice, strpnost, solidarnost, pravna država, in da mora biti znanje posredovano na objektivni, kritični in pluralistični način, na način, ki ne vodi v indoktrinacijo.

Z raziskavo smo ugotovili, da se več kot 97 % vprašanih v vrtcu z otroki pogovarja o ljubezni, od tega jih 65 % ne omenja ljubezni med osebami istega spola, 75 % vprašanih pa ne omenja istospolnih družin. Razlogi za molk o istospolnih družinah so različni.

Največ vprašanih, več kot 58 %, istospolnih družin ne omenja zato, ker menijo, da v skupini nimajo nobenega otroka iz istospolne družine⁸ oziroma, kot pravi ena izmed respondentk:

V našem okolju jih še ni, morda imamo tudi vzgojiteljki še težave (upam, da ne predsodke), ker gre zlasti v vašem okolju še za izredno tabu temo in tudi sama nimam povsem izdelanega mnenja glede otrok v istospolnih družinah – prvi otroci istospolnih partnerjev bodo namreč orali ledino na tem področju v

naši družbi in bodo žal deležni zavračanja s strani družbe in okolja, dokler ne bo to postal normalen pojav. (Vzgojiteljica, 31.)⁹

Takšno ravnanje je v nasprotju s Kurikulumom, saj v njem jasno piše (Kurikulum 1999: 34), da »otrok v vrtcu spoznava različne oblike družine in družinskih skupnosti«. Zato je pomembno, kot poudarja Pan (2009), da se tudi v vrtcih obravnava vprašanje spola in spolne usmerjenosti, s tem pa tudi istospolne družine. Molk in izogibanje tematiki o istospolnih družinah in homoseksualnosti ter odnos »v mojem okolju jih ni« namreč eksplicitno sporočajo, kako očitno homofobični so vsi, ki trdijo, da v njihovi bližini ne raste nič, kar v običajni raznovrstnosti sicer mora rasti (*op. cit.*: 189–200). K razmišljanju o tem je pripomogla tudi naša raziskava.

Nekako še nisem pomislila na to [da bi govorila o istospolnih družinah], ker v moji neposredni bližini ni takšne družine. Mi pa je ta anketni vprašalnik dal razmislek v tej smeri. (Vzgojiteljica, 34.)

Med respondentkami je 4 % vprašanih poročalo, da istospolnih družin ne omenjajo zaradi drugih razlogov, ki niso bili navedeni

⁸ Na tem mestu moramo poudariti, da je v nadaljevanju 20 odstotkov tistih, ki so rekli, da istospolne družine ne omenjajo, ker v skupini ni otroka iz istospolne družine, trdilo, da ne vedo, ali imajo v skupini otroka iz istospolne družine (to pomeni, da so hipotetično lahko otroci iz istospolne družine v resnici v vrtcu).

⁹ Izjave smo opremili s poklicem in starostjo respondentke. Če je istega leta rojenih več respondentk z istim poklicem, smo dodali še zaporedno številko.

kot možnost izbire. Največ teh meni, da o istospolnih družinah ne govorijo, ker menijo, da so nenaravne, veliko jih tudi meni, da istospolnih družin ne omenjajo iz navade.

Zadnje leto, ko javnost dviga toliko prahu okoli te deviantne (beri: nenaravne) oblike spolnega življenja, delam v skupini malčkov (1–3 leta) in zato tematike nismo odpri. Otroci so iz zdravih družin in nimajo nobenih izkušenj istospolnih družin, zato ni primerno, da z njimi govorim o tem. (Vzgojiteljica, 44.)

[Družin istospolnih partnerjev ne omenjam] iz navade, da so družina oče, mati, otrok. (Vzgojiteljica, 29.)

Izjavi nista zgolj v nasprotju s cilji Kurikuluma, pač pa v njima lahko razberemo tudi heteronormativne predpostavke, ki se kažejo kot naravne. Poleg predstav o naravnosti določene vrste družine, ki pa je vendarle družbena, ne naravna institucija, razloge za odsotnost razprave o istospolnih družinah v vrtcih lahko iščemo tudi v strahu pred odzivi nekaterih staršev, ki izhajajo iz podobnih stališč kot omenjeni vzgojiteljici.

Trenutno imam premajhne otroke in smo spoznavali le svojo družino. Je pa dilema, kako bi starši reagirali na to, da njihovim otrokom razlagam o tem. V letih dela v vrtcu sem mogoče le posameznikom razložila, če je nanesa beseda, npr. pri igri v koticu dom in so iskali mojo razsodbo, da je mogoče, da imata dve mamici ali dva očka otroka in da se imata rada. Otrokom je bilo to dovolj in jih niso zanimale podrobnosti. (Vzgojiteljica, 33.)

Glede pravice staršev do tega, da so otrokom v javni šoli (in tudi vrtcu) predstavljene določene teme, Kovač Šebart v Kovač Šebart, Krek (2009) jasno poudari, da mora biti univerzalna matrika vrednot nadrejena vzgoji in interpretaciji, to pa velja tudi takrat, ko gre za vrednotenje in opredeljevanje, ki lahko legitimno posežeta v prepričanje staršev in zavezujejeta k neindoktrinaciji. V javni šoli in vrtcu se tako upoštevanje pravice staršev do prepričanja in vzgoje konča z vrednostnim sistemom človekovih pravic.

Naloga vzgojiteljic in pomočnic je, da si prizadevajo za uveljavitev načela nediskriminacije in spoštovanja dostojanstva vsake osebe (Kovač Šebart, Kuhar 2009: 42–43). K obravnavi vseh oblik družin in družinskih skupnosti zavezuje tudi ustava RS, saj v 14. členu prepoveduje diskriminacijo glede na posameznikove osebne okoliščine. Zato je poročanje respondentk, ki si kljub več nasprotujočim dejavnikom (lastno prepričanje, nasprotovanje staršev, pomanjkanje informacij idr.) prizadevajo za vpeljavo obravnave istospolnega partnerstva in istospolnih družin vsekakor dobrodošlo. Pomembno je namreč, da vsi otroci že v vrtcih spoznavajo različne oblike družin in družinskih skupnosti in se o njih enakovredno pogovarjajo (Bahovec Dolar, Bregar Golobič 2004: 12).

Raziskava »Vsakdanje življenje lezbijk in gejev« (Švab, Kuhar 2005) je pokazala, da je najpogostejša oblika nasilja, ki ga doživljajo lezbijke in geji, v več kot 90 % primerov psihično nasilje. Pogoste so različne oblike žaljenja (v obliki žaljivk »peder«, »lezba« ipd.), tako doma kot na ulici. Dejstvo je, da te zmerljivke uporabljajo tudi otroci v vrtcih. Osemnajstim odstotkom respondentk se ne zdi pomembno, da bi otroku, če bi uporabil besedo »peder«, razložile, kaj beseda pomeni. Tu spet lahko zaznamo razkorak s standardi, ki jih uvaja Kurikulum, saj ta predvideva (1999: 37), da odrasli

ne dopuščajo pripomb, nagovarjanj in dejanj, ki ljudi stereotipizirajo. Izogibajo se seksistični rabi jezika.

Odzivi vzgojiteljic in pomočnic ob uporabi te besede pri otrocih pa so bili različni.

Večina vprašanih (71 %) je napisala, da se s takšno situacijo še niso srečali. Sedemnajst odstotkov jih je napisalo, da so v tem primeru besedo razložili – nekateri samo otroku, ki jo je uporabil, nekateri vsem otrokom v skupini.

Otroka sem vprašala, če ve, kaj pomeni ta beseda, in mu nato razložila, kaj pomeni, ker se mu ni sanjalo, o čem govori. Odgovora ni posebej komentiral in igra je tekla naprej brez nadaljnjih komentarjev. Besede ni več uporabljal. (Vzgojiteljica 1, 44.)

Preglednica 5: Kako ste se odzvali, ko je kateri izmed otrok v vrtcu uporabil besedo »peder«?

	Kako ste reagirali, ko je kateri izmed otrok v vrtcu uporabil besedo »peder«?
Nisem še slišala, da bi kakšen otrok v vrtcu uporabil to besedo.	71 %
Besedo »peder« sem preslišala in nisem odreagirala.	4 %
Otroku sem razložila, kaj beseda pomeni.	14 %
Otroku sem razložila, kaj beseda pomeni, in ga okregala zaradi neprimernega vedenja.	2 %
Otroka sem okregala zaradi neprimernega vedenja, potem pa vsem otrokom v skupini razložila, kaj beseda pomeni.	1 %
Drugo	8 %

Preglednica 6: Razlogi proti branju pravljice, ki govori o istospolnih družini.

	Če takšne pravljice otrokom ne bi prebrali, kakšen je poglavitni razlog za to?
Menim, da imamo na voljo že dovolj drugih pravljic.	42 %
Menim, da je takšna pravljica promoviranje homoseksualnosti.	26 %
Starši otrok se s tem ne bi strinjali.	2 %
Drugo.	30 %

Otroku sem razložila, da je beseda žaljivka za nekatere odrasle. Zato ni lepo, da jo uporabljamo. Vsakega zaboli in užali. Otroci pa pedri sploh ne morejo biti in je zato nesmiselno uporabljati to besedo. Če me na drugem otroku kaj moti, mu to povem jasno in odločno, ne da bi ga žalila z nerazumljivimi grdimi besedami. (Vzgojiteljica 2, 44.)

Nekatere respondentke so napisale, da so otroku razložile pomen besede »peder« in poudarile, da obstajajo tudi drugačni ljudje. Iz izjav teh respondentk je moč razbrati, da so sicer delovale dobronamerno, vendar pa je v njihovih pojasnitvah moč razbrati heteronormativno predpostavko, v kateri je bila homoseksualnost – v sozvočju s politično korektnostjo – preinterpretirana v »drugačnost« (drugačnost od heteroseksualne norme). Drugačnost in ustvarjanje drugih je temeljna kategorija človeškega mišljenja in ima isti izvor kot stereotipi in predsodki. Gre za ustvarjanje razlike med »nami« in »njimi«, pri tem pa lastno skupino praviloma povzdigujejo, preostale pa konstituiramo kot druge, ki so manjvredni, ogrožajoči ipd. (Kuhar 2009: 19).

Ob uporabi besede »peder« je tako prav, da vzgojiteljice in pomočnice otroka okarajo in opozorijo na nesprejemljivost uporabe žaljivk, vendar ni zato nič bolj res, da je biti gej dobro, lepo in prav, kakor ne biti gej. Zato morajo vzgo-

jiteljice in pomočnice otroke vzgajati v duhu enakopravnosti in nediskriminacije ter jih, kot pravi Pan (2009: 191), učiti razumevanja določenih ravnanj in prepričanj, še posebej v primerih, pri katerih ni širšega družbenega dogovora. To bi v našem primeru pomenilo: »Biti gej je enako dobro, lepo in prav, kakor ne biti gej« (*ibid.*).

Pravljice, ki predstavljajo življenje istospolnih družin

V slovenščino sta prevedeni dve pravljici, ki prikazujeta vsakdanjik istospolne družine (Schimel 2008, Richardson, Parnell 2010). Kar 93 % respondentk v raziskavi je zapisalo, da ne poznajo nobene pravljice, ki prikazuje življenje istospolnih družin. Med njimi bi 70 % takšno pravljico prebralo otrokom v vrtcu, 11 % pa ne. Med 11 % tistih, ki pravljice ne bi prebralo, jih največ (42 %) meni, da imajo otroci na voljo že dovolj drugih pravljic, 26 % vprašanih pa take pravljice doživlja kot promocijo homoseksualnosti.

Med 30 % tistih, ki so izbrali možnost »Drugo« in pravljice ne bi prebrali, je največ takih, ki to pojasnjujejo s tem, da njihovega vrtca ne obiskujejo otroci iz družin istospolnih partnerjev.

Drugi najpogostejši razlog respondentk, ki pravljice o istospolnih družinah ne bi prebrali, je njihovo prepričanje, da je takšna družina

nenaravna. Strah pred informacijami o homoseksualnosti se velikokrat povezuje s promoviranjem istospolne usmerjenosti; če torej govorimo o homoseksualnosti, delamo »reklamo« zanje (to meni 26 % vprašanih). Po tem prepričanju je lahko že prebiranje slikanice v vrtcu, ki prikazuje življenje istospolnih družin, nekaj, kar utegne otroka zaznamovati za vse življenje. Takšnim razlogom jasno oporeka Kurikulum, ki predpisuje, da se otrok v vrtcu uči spoštovanja enakopravnosti vseh, ne glede na njihove osebne okoliščine, da »posluša pravljice, ki so vezane na vsakdanje življenje« (1999: 19–22) in »spoznava različne oblike družine in družinskih skupnosti« (*op. cit.*: 34).

SKLEP

Različne raziskave (Bercht 2006) dokazujejo, da je pomembno, da se otroci že pred tretjim letom starosti seznani s tem, da imajo nekateri otroci očeta in mamo, drugi dve mami ali dva očeta, tretji živijo samo z mamo ali samo z očetom, četrti imajo očeta in mamo, a živijo z drugim očetom in mamo itd. Vrtci, vzgojiteljice in pomočnice, imajo kot izvajalci primarne socializacije poleg staršev pri sprejemanju razlik pomembno vlogo.

Analiza Kurikuluma za vrtce je pokazala, da so v njem nastavki za govor o istospolnih družinah na več ravneh. Prva je povezana s spoštovanjem človekovih pravic, načelom enakih možnosti in enakovrednim obravnavanjem razlikosti ne glede na osebne okoliščine posameznika oziroma njegove družine. Druga se dotika razprave o vsakdanjem življenju, iz katerega otroci izhajajo oziroma ga spoznavajo. Tretja pa eksplicitno pravi, da

otrok v vrtcu spoznava različne oblike družine in družinskih skupnosti [...] se pogovarja z odraslimi o družinskih članih in dogodkih doma ter se seznani z različnimi življenjskimi navadami in oblikami družinskega in družbenega življenja v različnih kulturah in družbenih skupnostih. (Kurikulum 1999: 34–37.)

Kljub smernicam Kurikuluma pa v slovenskih vrtcih opazujemo kulturni imperializem,

ki se kaže v vzpostavljanju heteronormativnosti kot univerzalne norme. Izbrane raziskave o obravnavi homoseksualnosti in istospolnih družin, ki smo jih predstavili v članku, dokazujejo, da je vzgojno-izobraževalni prostor v Sloveniji izrazito heteronormativen. Ugotovili smo, da se v vrtcih, tako kot v šolah, o homoseksualnosti skorajda ne govori oziroma se poskuša govor o njej utišati.

Raziskave (Maljevac, Magić 2009) kažejo, da večina strokovnih delavcev vzgojno-izobraževalnega sistema v Sloveniji, učitelji/ce in drugi, ne kaže zanimanja za te vsebine, tudi ko jim jih ponujajo nevladne organizacije. Naša raziskava je na primer pokazala, da več kot 78 % vprašanih meni, da nimajo na voljo dovolj seminarjev, delavnic in informacij o istospolnih družinah, vendar pa jih kljub temu o tem več kot 80 % ne išče dodatnih informacij. Nepripravljenost nekaterih vzgojiteljic in pomočnic za predstavitev istospolnih družin otrokom, bodisi zaradi predsodkov, stereotipiziranja, nevednosti ali nelagodja ob temi homoseksualnosti bodisi zaradi lastnih moralnih in verskih prepričanj, je torej v nasprotju s Kurikulumom.

Čeprav več kot 75 % vprašanih v vrtcu ne omenja istospolnih družin, pa ne smemo pozabiti tistih 25 % vprašanih, ki to temo obravnavajo oziroma si kljub več nasprotujočim dejavnikom prizadevajo za vpeljavo obravnave istospolnega partnerstva in istospolnih družin. To je vsekakor dobrodošlo in pomembno za vse otroke, ki nimajo različnih izkušenj le s tem, v kakšni obliki družine živijo, temveč tudi s tem, kako okolje sprejema njihovo družino oziroma družine, ki jih obkrožajo.

Danes morajo vzgojiteljice in njihove pomočnice v vrtcu otroke vzgajati v duhu sprejemanja razlik, ki ne pomenijo groženj, temveč bogatijo naš vsakdan. Na vzgojno-izobraževalno delo vzgojiteljic in pomočnic v vrtcu ima velik vpliv prikriti kurikulum, ki se kaže ne samo pri vprašanju ožje strokovne usposobljenosti vzgojiteljic in pomočnic, temveč je vselej še vprašanje notranjega pedagoškega razmerja do širšega družbenega, kulturnega, ideološkega konteksta. Kljub dopuščanju različnih prepričanj in interpretacij v smislu pluralnosti pa morajo

vzgojiteljice in pomočnice upoštevati načelo človekovih pravic in spoštovanja vsakega človeka ne glede na njegove osebne okoliščine. Zato je pomembno, da otroci že v vrtcih spoznajo različne oblike družin in družinskih skupnosti ter se o njih enakovredno pogovarjajo.

Na podlagi rezultatov raziskav menimo, da bi bili za večjo prepoznavnost in sprejemanje istospolnih družin v vrtcu potrebni izobraževanje in informiranje vzgojiteljic in pomočnic o homoseksualnosti in istospolnih družinah. Prizadevati bi si morale za uveljavitev načela nediskriminacije in spoštovanja različnosti in dostojanstva vsake osebe, poleg tega pa bi bilo potrebno tudi dosledno izvajanje Kurikuluma za vrtce, ki je s svojimi cilji in obširno zastavljenostjo zadosten vir za razpravo o istospolnih družinah. Vzgojiteljice in njihove pomočnice bi torej morale v skladu s Kurikulom otrokom strokovno in brez zadržkov predstaviti temo homoseksualnosti in istospolnih družin.

VIRI

- BAHOVEC DOLAR, E., BREGAR GOLOBIČ, K. (ur.) (2004), *Šola in vrtec skozi ogledalo: Priročnik za vrtce, šole in starše*. Ljubljana: DZS.
- BERCHT, S. (2006), Nove družine: Enake, drugačne, enakopravne. *Ciciban: priloga za starše*, 3: 24–26.
- HRIBAR, K. (2003), *Vrtci kot utrjevalci – razkrojevalci seksizma*. Ljubljana: FDV (diplomsko delo).
- JOGAN, M. (2006), Ženske v znanosti: Od izključenosti do (popolne) vključenosti. V: *Novi srednji razred in družbene spremembe v Sloveniji*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo. <http://alturl.com/ai3jh> (7. 7. 2010).
- KOMIDAR, K. (2008), *Pogled na istospolno usmerjenost skozi analizo učnih načrtov in šolskih učbenikov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (diplomsko delo).
- KOVAČ ŠEBART, M., KREK, J. (2009), *Vzgojna zasnova javne šole*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Center za študij edukacijskih strategij.
- KOVAČ ŠEBART, M., KUCHAR, R. (ur.) (2009), Homoseksualnost in šola. *Sodobna pedagogika*, 60, 4.
- KUHAR, R. (2009), *Na križiščih diskriminacije. Večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kurikulum za vrtce (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. <http://alturl.com/faznw> (1. 3. 2010).
- MALJEVAC, S., MAGIČ, J., KUCHAR, R., KOLETNIK, A. (2008), *Vsakdanje življenje istospolno usmerjenih mladih v Sloveniji (raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: Legebitra. <http://alturl.com/wzcdo> (1. 5. 2010).
- MALJEVAC, S., MAGIČ, J. (2009), Pedri raus!: Homofobično nasilje v šolah. *Sodobna pedagogika*, 60 (126), 4: 90–104.
- Ministrstvo za šolstvo in šport (2010). <http://alturl.com/9vxb> (10. 5. 2010).
- NOVAK, B. (2004), *Šola in otrokove pravice*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PAN, M. (2009), Pedagogika in homoseksualnost ali vodenje otrok za nos? *Sodobna pedagogika*, 60, 4: 182–201.
- RENER, T., SEDMAK, M., ŠVAB, A., UREK, M. (2006), *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales.
- RICHARDSON, J., PARNELL, P. (2010). *In s Tango smo trije*. Ljubljana: Modrijan.
- SCHIMEL, L. (2008), *Sosedje in prijatelji*. Ljubljana: Škuc.
- SOBOČAN, A. M. (2008), Istospolne družine. V: Zaviršek, D. et al. (2008), *Socialno starševstvo kot ključni vidik sodobnih družinskih politik*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Statistični urad RS. <http://alturl.com/h73s9> (29. 7. 2010).
- ŠVAB, A., KUCHAR, R. (2005), *Neznosno udobje zasebnosti: Vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- ŠVAB, A., UREK, M. (2006), Nove partnerske in družinske oblike – primer istospolnih partnerskih zvez in družin v Sloveniji. V: Rener, T. et al. (2006), *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales.
- TAKACS, J. (2009), Mlade LGBT-osebe v šoli: Žrtve heteronormativnega zatiranja. *Sodobna pedagogika*, 60 (126), 4: 48–67.
- Zakon o vrtcih (1996). <http://alturl.com/dz7gr> (1. 7. 2010).
- ZAVIRŠEK, D. et al. (2008), *Socialno starševstvo kot ključni vidik sodobnih družinskih politik*. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.

Elke Jansen

NEMČIJA IN NJENE MAVRIČNE DRUŽINE

POGLAVITNI IZSLEDKI PRVE REPREZENTATIVNE RAZISKAVE
O DRUŽINAH Z DVEMA MAMAMA ALI DVEMA OČETOMA

DRUŽINA JE, KJER JE OTROK?

V Nemčiji si lahko lezbični ali gejevski par izreče ljubezen in sklene registrirano partnersko zvezo, pa vendar ne velja za poročen par (nasprotno kot npr. v Belgiji, Španiji ali na Norveškem). Ko naj bi leta 2000 rdeče-zelena koalicija v parlamentu sprejela zakon o istospolnih partnerstvih, so bile konzervativne (CDU/CSU) in liberalne (FDP) opozicijske stranke proti. V tistem času so imele konzervativne in liberalne stranke v zveznem svetu večino, zato je obstajala verjetnost, da zakon ne bo sprejet. Rdeče-zelena koalicija je zato razdelila zakon na dva dela: na zakon o partnerstvih, ki ureja dolžnosti partnerjev in za sprejetje katerega soglasje zveznega sveta ni bilo nujno potrebno, in na dopolnilni zakon o temeljnih pravicah. Dopolnilni zakon, za katerega je bilo potrebno soglasje zveznega sveta, po pričakovanjih ni bil sprejet¹.

V preteklem desetletju smo bili priče številnim poskusom, da bi z zelo majhnimi koraki in proti velikemu nasprotovanju izravnali neravnotežje med pravicami in dolžnostmi. Vendar še danes v finančnem in davčnem pravu in predvsem na področju načrtovanja družin, tako pri pravici do državljanstva (*Jus sanguinis*) in skrbništvu kot tudi pri pravici do posvojitve, obstajajo velike razlike pri obravnavanju homoseksualnih in heteroseksualnih parov z otroki. Te razlike pri obravnavi in pravicah

gredo predvsem na račun oploditve žensk ali posvojitve, preživljanja in zavarovanja otrok.

Konzervativne stranke so pri nasprotovanju enakopravnosti navajale argument – in to počnejo še danes – da sta tako zakonska zveza kot družina v Nemčiji pod posebno zaščito države (1. odstavek 6. člena ustave) in morata biti zato bolj zaščiteni kot katerokoli drugo »uzakonjeno razmerje«, v tem primeru torej registrirano partnerstvo za istospolno usmerjene partnerje. Ta argument je najvišje nemško sodišče že leta 2002 ustavnopravno razglasilo za nično (Zvezno ustavno sodišče 2002).

Takoj je sledil naslednji argument: zakonska zveza med moškim in žensko naj bi bila načelno naravnana k reprodukciji, nasprotno pa naj istospolni pari ne bi mogli postati starši. Zato naj bi bilo legitimno in celo v korist otrok nujno treba dodeliti več pravic zakonskim zvezam kot partnerstvom. Pa ta argument zrcali družbeno realnost v Nemčiji? Ne povsem: otroka ima manj kot 50 % poročenih parov. Koliko otrok pa odrašča v istospolnih zvezah?

MAVRIČNE DRUŽINE V NEMČIJI

Otroci živijo v malo več kot vsakem desetem registriranem partnerstvu (12 %) (Rupp 2009). Podatek je pridobila prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah«. Izsledki raziskave so bili objavljeni julija 2009. Raziskavo je naročilo zvezno ministrstvo za pravosodje, izvedla sta ga dva državna inštituta Bavarske, dežele, ki je v preteklih letih nenehno ovirala boj za enakopravnost homoseksualnih oblik

¹ Zveza lezbijk in gejev v Nemčiji (LSVD) je tako razvoj zakona o registriranem partnerstvu kot novelo zakona, tudi ustrezne osnutke, branja in plenarne protokole, podrobno dokumentirala na internetu. [Http://www.lsvd.de/350.0.html#c1753](http://www.lsvd.de/350.0.html#c1753) (11. 10. 2010).

življenja. Konzervativni krogi temu ustrezno jemljejo obsežne rezultate raziskave zelo resno.

Poglavitni namen raziskave ni bil potrditi, da imajo lezbijke in geji tudi v Nemčiji otroke, temveč pridobiti znanstveno utemeljene informacije o načinu in kakovosti življenja istospolnih parov z otroki.

Jedro raziskave je obsežno anketiranje staršev. Bavarski državni inštitut za raziskavo družin na univerzi v Bambergu je dobrih tisoč staršev iz istospolnih življenjskih skupnosti spraševal o številnih platih njihovega družinskega vsakdana. Skoraj 900 staršev živi v registriranem partnerstvu. Večina vprašanih staršev je bila lezbijk. Majhen delež gejevskih očetov (7 %) je verjetno posledica tega, da večina otrok živi pri svojih materah namesto pri svojem gejevskemu očetu.

Lezbične mame in gejevski očetje so dali informacije o genezi svojih družin in o razvoju svojih skupaj približno 700 otrok v starosti od 0 do 18 let. Poleg tega so poročali o svojem angažmaju pri vzgoji, o svoji dnevni delitvi nalog v partnerstvu in o odnosu z otrokovim drugim staršem, ki živi zunaj istospolnega partnerstva. Na koncu so ocenili zdajšnje pravno ureditev in pravni položaj mavričnih družin. Teme raziskave so bile tudi navzočnost in vidnost homoseksualnosti v družini, pa tudi izkušnje staršev in otrok pri ravnanju z diskriminacijo. Izrazili so tudi potrebo po spremembah, ki je po njihovem nujna.

Anketa staršev je bila dopolnjena z delno razvojno psihološko raziskavo, ki jo je Bavarski državni inštitut za zgodnjo pedagogiko v Münchnu opravil s približno 100 otroki in mladostniki v starosti od 10 do 18 let. Telefonsko so jih povprašali o osrednjih vidikih njihovega razvoja, o razmerju in odnosu do staršev, o njihovem psihičnem prilagajanju in razpoloženju, o možnih konfliktih v družini in lastnih izkušnjah diskriminacije. Večina (93 %) otrok in mladostnikov je v času intervjuja živela s svojo roditeljico in njeno partnerko.

Za anketiranje so večinoma uporabili standardizirane kazalce. Tako so lahko rezultate obeh raziskav o mavričnih družinah primerjali z veliko količino podatkov, ki sta jo oba državna inštituta pridobila v preteklih letih v raziskavah

družin heteroseksualnih partnerjev ter reorganiziranih in enostarševskih družin.

SO MAVRIČNE DRUŽINE NOVA OBLIKA DRUŽINE ALI SAMO »OSTANEK NEKDANJIH ZAKONSKIH ZVEZ«?

Raziskava kaže, da v Nemčiji trenutno v mavričnih družinah živi 7000 otrok. Zagotovo je še več otrok, katerih starši so homoseksualni, vendar njihovi očetje in matere svoje spolne usmerjenosti (še) ne kažejo odkrito ali pa otrok ne preživlja vsakdana s homoseksualnim staršem. Pogosto se oče svoje homoseksualne usmerjenosti zave šele v zakonski zvezi in torej pozneje začne živeti svojo homoseksualnost, otroci pa v takšnem primeru, po razvezi, živijo večinoma pri materi.

Vse večja družbena »sprejemljivost« istospolne usmerjenosti gejem in lezbijkam olajšuje razkrivanje spolne usmerjenosti že v mlajših letih. Veliko gejev in lezbijk po razkritju uresniči svojo željo po otroku. Otroci se rodijo v istospolnih zvezah, njihovi starši jih posvojijo ali vzamejo v rejništvo. Ta trend se kaže v številu registriranih partnerstev, v katerih zdaj odrašča približno 2200 otrok. Po prvi reprezentativni nemški raziskavi o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« je delež otrok, ki izvirajo iz prejšnjih heteroseksualnih zvez (44 %) svojih danes razkritih lezbičnih ali gejevskih staršev podoben deležu otrok, ki so se rodili v istospolni zvezi (48 %). Pri otrocih iz zadnje skupine gre za lezbične ženske, ki so se za uresničitev želje po otroku odločile za umetno oploditev, s pomočjo zasebnega darovalca semena, s pomočjo domače oz. tuje semenske banke ali pa s pomočjo geja, s katerim si ustvarijo t. i. queerovsko družino (*queerfamily*). Približno 6 % otrok pride v rejništvo, 2 % otrok je uradno posvojil eden od staršev – večinoma iz tujine.²

² V razvojno psihološkem delnem naključnem preizkusu je bilo drugače: zaradi telefonskih intervjujev je bila zahtevana starost otrok in so ti otroci večinoma izvirali iz prejšnjih heteroseksualnih zvez (78 %).

Mavrične družine so danes samostojna oblika družine – tako kot so to enostarševske ali reorganizirane družine. To dokazuje vse večje upoštevanje te oblike v aktualnih družinsko-psiholoških in družinskosocialnih učbenikih in objavah (Jungbauer, Göttgens 2009, Schmauch 2008). Mavrične družine obsegajo obilico družinskih konstelacij in življenjskih realnosti. Skupno vsem mavričnim družinam je homoseksualna usmerjenost staršev oz. enega od staršev, s katerim otroci preživljajo vsakdan, ter možnosti in izzivi, ki izhajajo iz te »malo drugačne družinske oblike«. Razlikujejo se po številu oseb, ki so udeležene pri vzgoji, ali po izvoru otrok.

MAVRIČNE DRUŽINE – POGLAVITNI IZSLEDKI PRVE REPREZENTATIVNE RAZISKAVE V NEMČIJI

V amerškem, delno pa tudi britanskem in avstralskem prostoru (Jansen, Steffens 2006) že dobrih 30 let izvajajo znanstvene raziskave o vsakdanjem življenju mavričnih družin. Večinsko so potrdile ustrezno vzgojno sposobnost lezbičnih mater in gejevskih očetov ter uspešen čustveni, socialni in psihospolni razvoj njihovih otrok (Gelderens 2009).

Kljub temu so v preteklih letih v političnih razpravah konzervativnih krogov v Nemčiji dvomili o »prenosljivosti« rezultatov iz ameriških raziskav o otrocih iz mavričnih družin. Še posebej so domnevali, da naj bi bili otroci lezbičnih mater in gejevskih očetov hudo diskriminirani. To naj bi hudo škodovalo njihovemu razvoju.

Prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« (Rupp 2009, 2010, Jansen 2010) je domnevo dokončno potrdila kot zmotno: tudi starši otrok iz mavričnih družin v Nemčiji niso »škodljivi«.

Kako se razvijajo otroci v mavričnih družinah?

Osebnostni, šolski in poklicni razvoj ter razvoj čustvenih in socialnih kompetenc poteka pri otrocih iz mavričnih družin ves čas dobro.

Pri otrocih in mladostnikih se ne kažejo znaki povečane »ranljivosti«, npr. v povečani nagnjenosti k depresijam ali psihosomatskim težavam. Nasprotno: sinovi in hčere iz družin, v katerih sta oba starša istega spola, kažejo dokazljivo večji občutek o lastni vrednosti kot vrstniki v vseh drugih družinskih oblikah ob hkratnem realističnem ovrednotenju samega sebe – to pa je zaščitni faktor pri premagovanju udarcev življenja (Perrin 2002, Stacey, Biblarz 2001).

Ravnanje s telesnimi spremembami v odraščanju, vzpostavitev prvih intimnih vezi, vzpostavljanje različno intimnih vezi s prijatelji so poglobitni izzivi oz. razvojne naloge mladostništva. K temu sodita še vse večja potreba po osamosvojitvi (ločitev od doma) in pridobitev stvarne ocene lastne osebe. S temi izzivi se sinovi in hčere homoseksualnih staršev spoprijemajo tako dobro kot otroci iz drugih družinskih oblik.

Pri načrtovanju izobraževanja in poklica so celo malo pred drugimi, nadpovprečno pogosto obiskujejo višje šole in fakultete ... prav tako kot njihovi starši: vsak/a drugi/a ima končano višjo ali visoko šolo in šest od desetih jih je srednjo šolo končalo z maturo.

In kako je s psiho-spolnim razvojem? Iz ameriških raziskav vemo, da se otroci iz mavričnih družin v zvezi s spolno identiteto, spolno usmerjenostjo in vedenjem v skladu s spolno vlogo razvijajo enako kot otroci iz vseh drugih družinskih oblik (Perrin 2002, Stacey, Biblarz 2001). Prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« se je pri tem navezala na kulturno občutljive plati vedenja v skladu s pričakovanimi spolnimi vlogami, specifičnimi za posamezni spol (torej, ali se otroci načeloma vedejo tako, kot je v našem kulturnem prostoru to ustrezno za določen spol).

Omenjena raziskava kaže, da se sinovi iz mavričnih družin vseskozi vedejo »fantovsko«: radi se npr. ukvarjajo s športom, se ravsajo z vrstniki. Vendar v primerjavi s fanti iz drugih družinskih oblik ne čutijo tako močne potrebe po dokazovanju svoje moči drugim. Ameriške raziskave so do zdaj ugotovile tudi znake

manjše agresivnosti pri sinovih lezbičnih mater (Gartrell, Bos 2010, Hastings *et al.* 2006). Hčere lezbičnih mater prav tako kot vsa druga dekleta veliko pozornosti namenjajo svoji zunanosti, skrbijo za svoj »dekliški« videz. Druge otroke rade vzamejo v naročje, izražajo veliko sočutja in razumevanja za vrstnike, ki so v težavah; tako izrazito socialno vedenje otrok lezbičnih mater je bilo potrjeno tudi v aktualnih raziskavah v ZDA (*cf.* Hastings *et al.* 2006, Stacey, Biblarz 2001).

In okolica? Kako se na homoseksualno družinsko okolje odzivajo vrstniki ali družine?

Kadar gre za enakopravnost lezbijk in gejev pri načrtovanju družine, se v političnih in strokovnih krogih pogosto omenja nevarnost za otroke istospolnih staršev glede morebitne diskriminacije in z njo neizogibno povezano psihično obremenitvijo in neprimernim razvojem. Čeprav se ne kažejo razlike v vzgajanju med istospolnimi in različnospolnimi starši, naj družba še ne bi bila dovolj zrela za to obliko družine. Zato naj bi bilo smiselno in dobro, da se izboljšajo pravice, ki pripadajo partnerskim zvezam istospolnih partnerjev, še posebej v zvezi z otroki, ki živijo v njih. Boj za pravice, ki bi podpirale »reprodukcijo« (npr. pravica do dvostranske posvojitve ali zakonska pravica do uporabe semenskih bank), pa je še toliko težavnejši.

Dosedanji izsledki prve reprezentativne nemške raziskave o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« so pokazali: tudi če so bili otroci, ki živijo v mavričnih družinah, diskriminirani, zaradi tega ni trpel njihov razvoj. Dokazano je, da se razvijajo ne samo tako dobro kot otroci iz vseh drugih oblik družin v Nemčiji, temveč v nekaterih pogledih celo bolje kot vrstniki iz družin heteroseksualnih partnerjev ter reorganiziranih in enostarševskih družin.

Ali morda nekateri otroci iz mavričnih družin niso diskriminirani, ker recimo uspešno prikrivajo svojo družinsko »drugačnost«? Ne, več kot 90 % vseh istospolnih staršev in njihovih otrok

ima odkrit odnos do svoje mavrične družinske realnosti. Odkriti so ne le v prijateljskem in družinskem krogu ter v okolju, kjer živijo, temveč tudi na delovnem mestu staršev in v življenjskem okolju otroka (v šoli, vrtcu, s prijatelji otrok). In to kljub temu, da je vsak/a drug/a lezbična mati ali gejevski oče v svojem življenju že doživel kakšno obliko zavračanja v zvezi z njegovim/njenim načinom življenja, žal največkrat od lastnih staršev. Vsak/a deseti/a je imel/a slabo izkušnjo z nemškimi upravnimi organi. Toda večina mavričnih družin ima izkušnje, da je sočlovek tem bolj odprt, čim bolj odkrito oni sami ravnajo s svojo družinsko konstelacijo.

Zato ni čudno, da več kot polovica otrok lezbičnih mater ali gejevskih očetov v življenju še ni doživela družbene diskriminacije zaradi svoje družinske situacije. Če že imajo kakšne izkušnje diskriminacije, gre predvsem za nedolžno draženje vrstnikov. Vendar je verjeten odločilen dejavnik za dober razvoj kljub sicer majhni, vendar navzoči diskriminaciji na dlani: skoraj vsem otrokom starši omogočajo dobro starševsko podporo, skupaj se tudi učijo, kako se konstruktivno spopasti s takšnimi neprijetnimi izkušnjami. Raziskovalke je presenetilo, da pri majhnem številu otrok, ki so bili večkrat ali huje diskriminirani, niso opazile znakov ovir pri razvoju. Pokazalo se je, da zaupljiv in varen odnos mater in očetov do otrok lahko ublaži te obremenitve.

Temu ustrezno otroci, ki odrasčajo v mavričnih družinah, ocenjujejo družinsko situacijo kot pozitivno in čutijo v svojem razvoju spodbude, ne ovire, in to povsem brez olepševanja: v raziskavi je bilo vseskozi kritično preverjeno, ali so obstajali poskusi, da bi svojo družinsko situacijo – hote ali ne hote – poskušali predstaviti kot posebej pozitivno. Vedno se je pokazalo, da se otroci v svojem razvoju počutijo močnejše, saj so bolj samostojnejši, bolj odprti in strpniji.

... in starši sami?

Po do zdaj dobljenih rezultatih lahko domnevamo, da lezbične matere in gejevski očetje v svojih starševskih kompetencah v ničemer ne zaostajajo za heteroseksualnimi starši. Vse

ugotovljive razlike v vzgojnem vedenju in družinskem ozračju brez izjeme spodbujajo dobro otrok. Lezbične matere in gejevski očetje imajo s svojimi otroki vsekakor dobre odnose, so skrbni in se jim posvečajo. Pomembno jim je upoštevanje omejitev in izogibajo se hudim sankcijam.

Družinsko ozračje v mavričnih družinah v Nemčiji je zelo pozitivno: člani upoštevajo skrb in potrebe drugega, o vsem se lahko odkrito pogovarjajo. Družine se manj vznemirjajo zaradi malenkosti in zelo redko se pojavijo trenja.

Pri istospolnih starševskih parih sta tako obseg individualne zaposlitve kot razdelitev gospodinjskih nalog (tako znotraj doma kot tudi pri obveznostih, povezanih z upravljanjem doma) jasno enakopravnejša, bolj fleksibilna in bolj demokratična kot pri heteroseksualnih zvezah. V družinah heteroseksualnih parov v Nemčiji npr. kuhanje v 80 % in čiščenje v 90 % primerov prevzame samo ena oseba, v vsaki drugi mavrični družini pa se partnerja/ki pri tem izmenjujeta. Prav delitev gospodinjskih opravil se pri tem ne izvaja po trdnih načelih ali vlogah, temveč bolj glede na zanimanja in predvsem glede na časovne možnosti. To se pravi: glede na to, kako intenzivno je starš trenutno poklicno dejaven. Pri skrbi za otroke se enako angažirata obe materi in oba očeta. Pri tem naloge, npr. preskrbo in nadzorovanje otrok, pomoč pri domačih nalogah, spremstvo k zdravniku, v šolo ali prevažanje (»mami/ati-taksi«), večinoma prevzemajo skupaj ali se pri tem izmenjujejo. Posebne interese ali področja si nekateri otroci glede na ključne točke delijo samo z enim ali obema staršema, npr. posebne vrste športa ali aktivnosti v prostem času, umetniške dejavnosti ipd.

Ali nista kljub vsemu boljša mati in oče? Odnos do starša, ki živi zunaj mavrične družine

Da otrok za dober razvoj vedno potrebuje očeta in mamo, je bolj ideologija kot pedagogika (pomislimo tudi na stigmatizacijo staršev, ki za otroke skrbijo sami). Moderni pogledi v osebnostni in razvojni psihologiji predpostavljajo, da se človek uči vse življenje in si aktivno išče vzornike npr. za lastnosti, ki so pomembne za

lastno samopodobo, za oblikovanje vrednot, pridobitev socialnega priznavanja ali značilne spolne vedenjske vloge. Prav otroci in mladostniki za vzornike – na veliko žalost svojih staršev – pogosto ne izberejo lastne mater ali očeta. Tako potrebujejo otroci npr. za razvoj primerne značilne spolne vedenjske vloge vzornike obeh spolov v svojem življenjskem okolju. Vendar ni nujno, da morata vzornika biti lastna mati ali oče.

Prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« kaže, da je istospolnim staršem zelo pomembno, da imajo njihovi otroci v svojem življenjskem okolju referenčno osebo nasprotnega spola. Tako jim želijo omogočiti, da imajo dovolj vzornikov ženskega in moškega spola. Otroci iz mavričnih družin, ki so bili rojeni v prejšnjih heteroseksualnih zvezah ali pa poznajo darovalca semena, imajo pogostejše in rednejše stike s svojim staršem, ki živi zunaj mavrične družine, kot pa otroci, ki živijo v ločenih družinah heteroseksualnih partnerjev. Tudi lezbične matere in gejevski očetje negujejo intenzivnejše stike. Izredno redko se pojavijo konflikti med ločeno živečimi starši, tako da otroci nimajo občutka razdvojenosti in ne občutijo konflikta glede lojalnosti.

»DOBER DAN ZA VSE, KI STAVIJO NA DEJSTVA NAMESTO NA PREDSDODKE« – KRATKA ZGODBA O UČINKU RAZISKAVE

Na tiskovni konferenci 23. julija 2009 je takratna zvezna ministrica za pravosodje Brigitte Zypries skupaj z vodjo raziskave dr. Marino Rupp predstavila rezultate te prve reprezentativne raziskave o otrocih iz mavričnih družin v Nemčiji in razložila (Sporočilo za javnost 2009):

Danes je dober dan za vse, ki stavijo na dejstva namesto na predsodke – še posebej pri svetovnonazorskih temah. Raziskava je potrdila: tam, kjer otroke ljubijo, se otroci dobro razvijajo. Odločilna ni spolna usmerjenost staršev, temveč dober odnos med otrokom in starši ... Otroci pri dveh materah ali pri dveh očetih se razvijajo prav tako dobro kot v drugih družinskih oblikah.

Gospa Zypries je na konferenci raziskavo ocenila kot

pomemben korak na poti k popolnemu družbenemu in pravnemu priznanju homoseksualnih parov. [...] Zato ne smemo obiti na pol poti, zdaj moramo urediti zakonodajo, da bo tudi življenjski partner lahko posvojitelj.

Žal se do zdaj to še ni zgodilo. Pozornost, ki je bila namenjena izsledkom raziskave in predvsem zahtevi po dvostranski posvojitvi, je bila precejšnja – tako v medijih kot v političnih krogih.

Raziskava je dvignila veliko prahu – odziv medijev

Še isti dan so bili objavljeni prispevki na radiu ter v regionalnih in nacionalnih tiskanih medijih (*Bild* 2009, *Kölner Stadtanzeiger* 1 2009, *Welt online* 1 2009, *Die Süddeutsche Zeitung* 2009). Radio, ki oddaja na celotnem ozemlju države, je npr. objavil pogovor z Brigitte Zypries in obsežen prispevek o situaciji mavričnih družin v Nemčiji in o razpravi o pravici do dvostranske posvojitve za homoseksualne pare (Wirtz 2009). V naslednjih dnevih so sledili televizija (tagesschau.de 1, 2 2009) in največji dnevni časopisi (*Frankfurter Rundschau* 1 2009, *Welt online* 2 2009, *Taz* 1, 2 2009) s prispevki, katerih osrednje sporočilo je bilo zvesto izsledkom raziskave. Poročali so o dobrih rezultatih raziskave in o neenaki obravnavi homoseksualnih in heteroseksualnih parov z otroki v Nemčiji. Poročali so o neenakostih in o tem, da so dostopne le delne pravice v finančnem in davčnem pravu in pri načrtovanju družine.³

³ Čeprav se je od vzpostavitve registriranih življenjskih partnerstev položaj istospolnih parov z otroki izboljšal, je ostala možnost načrtovanja družine neupoštevana. V Nemčiji je načrtovanje družine za registrirane pare pravno in družbeno še vedno zelo oteženo oz. onemogočeno. Če želi lezbijka seme iz semenske banke, jo zvezna zdravniška zbornica zavrne. Otrok, ki se rodi lezbičnemu paru, pravno gledano ni otrok obeh staršev, čeprav je znotraj zakonske zveze otrok, ki se rodi s pomočjo (tujega) darovanega semena, pravno otrok moža njegove roditeljice. Otroka, ki živi v rejniški družini lahko posvoji le eden od

Die Süddeutsche Zeitung, največji nemški nacionalni dnevni časopis s polmilijonsko naklado, je neenako obravnavanje izvirne pravice obravnaval zelo kritično (23. 7. 2010):

Edina možnost, da v Nemčiji nebiološka mati pridobi pravno starševstvo, je posvojitev pastorka. Drugače kot na Švedskem, v Španiji, JAR in nekaterih državah ZDA, kjer socialna mati z rojstvom otroka takoj postane tudi pravna mati, mora v naši državi najprej dokazati sposobnost za prevzem starševstva: z dokazilom o dohodkih, priporočilom in zdravniškim spričevalom.

Seveda pa niso govorila le dejstva. Predvsem v tiskanih medijih z velikim deležem konzervativnih bralcev so objavljali poleg čistih poročil seveda tudi komentarje, v katere so se na videz argumentirano prikradli tudi subtilni predsodki (*Frankfurter Rundschau* 2 2009).⁴ Tako so npr. v reviji *Welt online* (3 2009) zapisali:

In prav tu nadaljuje/začenja Zypries: meni, da sta mati in oče posameznika, ki sta upravičena do vzgoje otrok in ju lahko nadomestimo z dvema materama ali dvema očetoma. Ali pa, če nadaljujemo z mislimi: nadomestimo ju lahko tudi s stabilno zvezo v troje ali s stabilno stanovanjsko skupnostjo. Seveda, odgovornost se lahko prevzame v najrazličnejših povezavah. Vendar kaže izkušnja v vsakdanjiku in v zgodovini, da je klasična družina neka popolnoma posebna skupnost, v kateri je odgovornost zelo pomembna. Zypries zahteva, da se ta izkušnja zavrne v korist nekega novega, lepega družinskega sveta.

»Klasična družina«, ki je tukaj razumljena kot meščanska majhna družina – oče-mati-otrok – zgodovinsko ni tako stara oblika, kot nam jo želi avtor predstaviti. Šele zadnjih sto let je to najpogostejša oblika družine v industrijskih državah. Na družinske oblike so v celotni zgodovini človeštva vplivale stalne spremembe in so od sredine 20. stoletja spet v fazi pluralizacije (cf. Goody 2002).

istospolnih staršev. V razširjenih družinah, v kateri si skrb za otroka delita dva istospolna para (npr. dve lezbijki, od katerih je ena otroka rodila, in dva geja, od katerih je eden otrokov biološki oče), ima otrok pravno gledano lahko le dva starša, čeprav zanj de facto skrbijo štiri odrasle osebe.

Glasovi politike – od hitrih komentarjev do neomajnih trditev

Najbolj kontroverzna razprava o zahtevi, ki jo je izrazila ministrica Brigitte Zypries (skupna pravica do posvojitve za vpisane oz. registrirane življenjske partnerje), je seveda potekala v političnih vrstah in pri zagovornikih interesov.

Gejevsko-lezbične organizacije so pozdravile raziskavo in podprle Brigitte Zypries pri zahtevi po skupni pravici do posvojitve (Schwusos 2009, MVticker 2009). Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji (1 2009) je v izjavi za javnost 23. 7. 2009 izjavilo:

Ti oprijemljivi in trdni rezultati so na kompetenten način ovrgli vse argumente krogov, ki so nazadnjaški in so proti dvostranski pravici do posvojitve za registrirane istospolne partnerje. Ni argumentov proti pravni enakopravnosti zakonskih parov z otroki in istospolnih partnerstev z otroki.

Katoliška cerkev je temu ugovarjala z argumentom: »V celotni zgodovini človeštva in v vseh kulturah naj bi bilo [...] nesporno, da otrok pripada materi in očetu« (Kathnews 2009). In je grozila s »pobegom« volivcev pred takrat prihajajočimi parlamentarnimi volitvami.

Leve in desne stranke v Nemčiji so pozdravile izsledke raziskave in večinsko tudi zahtevo po pravici do dvostranske posvojitve. Vendar so stranki, ki ji pripada gospa Brigitte Zypries (socialnodemokratski stranki – SPD), očitali le preračunljivost v okviru predvolilne taktike. Tako je npr. v eni od izjav za javnost takratna zastopnica predsedujoče parlamentarne frakcije liberalne stranke (FDP) in trenutna ministrica za pravosodje izjavila (Leutheusser-Schnarrenberger MdB 2009):

Parlamentarna frakcija FDP pozdravlja, da se zvezna ministrica za pravosodje končno pridružuje zahtevi liberalcev po skupni pravici do posvojitve za istospolne pare. Že leta 2004 je FDP v parlamentu predlagala ustrezen zakonski osnutek, ki pa so ga rdeče-zeleni zavrnil.

Iz vrst zelenih strank (Bündnis 90/Die Grünen 2009) se je slišalo:

Žalostno je sicer, da je bila raziskava objavljena šele zdaj, po tem, ko so tako CDU/CSU kot tudi SPD zavrnil naš zakonski osnutek k dopolnitvi zakona o partnerski zvezi za istospolne partnerje in drugih zakonov na področju pravice do posvojitve.

Sicer se je SPD že izrekla za enakopravnost istospolnih partnerskih zvez in zakonskih zvez, ko so bili v opoziciji, vendar so svoja stališča omilili, ko so začeli vladati.

Kontinuirano pa sta spremembam v zakonodaji nasprotovali konzervativni stranki CDU in CSU, ki trenutno – od jesenskih volitev leta 2009 – oblikujeta vlado skupaj z liberalno stranko (FDP). Kljub znanstvenim dokazom akterji teh strank ne sprejemajo argumentacij v prid ureditvi pravic za istospolna partnerstva. Vodja stranke CSU Georg Schmid – tako kot ministrica za socialo Christine Haderthauer – sta ne glede na rezultate, ki sta jih pridobila državna inštituta, vztrajala pri trditvi, da »bi naj bilo za razvoj otroka najboljše, če bi odraščal z očetom in materjo« (v Braun, Schultz 2009). Njun sodelavec iz zvezne dežele Baden-Württemberg je temu dodal, da naj otroci ne bi bili »ustrezni za eksperimente« (*Die Süddeutsche Zeitung*, 25. 7. 2009). Na državni ravni (v Bundestagu) je ostala frakcija CDU/CSU neomajna: Volker Kauder je trdil (*ibid.*):

Obstajajo tudi druga znanstvena dognanja. Polna pravica do posvojitve za geje in lezbijke nasprotuje interesom otrok. [...] Pri tem zakonskem predlogu gre zgolj in samo za samouresničitev lezbijk in gejev in ne za dobro otrok.

Tudi njegov namestnik Wolfgang Bosbach (CDU) je trobil v isti rog (*tagesschau.de*, 24. 7. 2009):

Mi [CDU] smo vsekakor trdno prepričani, da otroci najbolje odraščajo v zvezi moškega z žensko [in] ne vidimo razloga za vzpostavitev enakopravnosti istospolnih partnerstev s tradicionalno zakonsko zvezo – tudi pri pravici do posvojitve ne.

Ali, kot je leta 2009 razlagal Hartmut Koschik, sekretar deželne skupine stranke CSU v parlamentu (*Kölner Stadtanzeiger* 2 2009):

Mi [CDU] s takšno posvojitveno pravico ne želimo omehčati posebne zaščite zakonske zveze in družine, ki je določena z ustavo.

Spet se je torej pojavilo refleksno zapriseženo »varovanje zakonske zveze in družine«. Kot je največji južnonemški dnevni časopis dovolil svojemu novinarju ugotoviti in zapisati v nekem komentarju, obstaja pri tem dvojna zmeta: najprej, ne gre za kršitev varovanja zakonske zveze in družine, kot je Zvezno ustavno sodišče nedvoumno že ugotovilo, saj se zakonski zvezi nič ne odvzema, če bi se istospolnim partnerstvom nekaj dodalo. Peter Fahrenholz (2009) razlaga:

A kdo resnično verjame v to, da bi v primeru olajšanja posvojitve za homoseksualne pare mlade ženske, ki si želijo otroka, raje spočele otroka s svojo najboljšo prijateljico, kot pa da bi se poročile s svojim fantom? Saj to je traparija.

Druga zmeta se nanaša na trditev, da heteroseksualna usmerjenost ni zagotovilo za uspešno starševstvo. Enako niso zagotovilo za uspeh ne strukturna velikost družine, ne število oseb, ki vzgaja otroka, ne posedovanje lastne hiše, ne starost staršev oz., kot je zapisal Fahrenholz (*ibid.*):

Druga zmeta je, da družinsko srečo določa samo struktura. Potemtakem bi morali biti vsi otroci, ki so odrasčali v tradicionalni družini s poročeni starši, samodejno srečnejši, saj so odrasčali v »pravi« strukturi, ki jo ustava posebej varuje. Vsakdo ve, da to ne drži. Ni struktura tista, ki določa srečo in razvoj nekega otroka, temveč kakovost in intenzivnost odnosov v družini.

Vse, kar je prav! Sodni mejniki in kamni spotike na poti k enakopravnosti mavričnih družin

Do poletja 2009 je večina nemških sodišč odobraval pravno diskriminacijo registriranih istospolnih partnerskih skupnosti. Zakonodajalec naj bi bil naklonjen zakonskim zvezam, ker te po navadi vodijo do osnovanja družine, istospolna partnerstva pa navadno ne. Na tej pravni ravni je raziskava s svojimi odličnimi rezultati

imela velik učinek kljub majhni pripravljenosti še vedno vladajočih konzervativnih strank za spremembo smeri razvoja.

Po objavi rezultatov 10. avgusta 2009 je bavarska zvezna vlada najprej umaknila že vloženo tožbo, ki jo je vložila na Zvezno ustavno sodišče proti pravici registriranega življenjskega partnerja do posvojitve otroka. Do takrat je nekaj sodišč prav na Bavarskem uporabilo proceduralno tožbo za zavrnitev prošnji registriranega istospolnega partnerja za posvojitve otroka. Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji (LSVD) je predpostavljalo, da je objava prve reprezentativne nemške raziskave o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« poučila politike strank CDU in CSU, da istospolni starši vsekakor lahko zelo dobro skrbijo za svoje otroke (Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji 2 2009). Verjetneje pa je, da je bavarski deželni vladi prišlo na ušesa, da je na ta dan Zvezno ustavno sodišče zavrnilo tožbo nekega okrajnega sodišča v zvezi s posvojitvijo otroka istospolnega partnerja, čeprav naj bi bila sodba objavljena šele 25. avgusta 2009.

Zanimiva pri tej sodbi Zveznega ustavnega sodišča sta dva vidika.

Najprej sodišče nedvoumno razjasni, da posvojitve otroka, če ga posvoji socialna mati ali socialni oče, ni v protislovju z ustavo – torej je pravzaprav upravičena. Torej tudi dvostranski pravici istospolnih partnerjev do posvojitve v Nemčiji pravno gledano ne bi smelo nič stati napoti. Poleg tega je sodišče tožbo vzelo kot priložnost za ponazoritev, da naj tako pogosto uporabljeno varovanje zakonske zveze in družine (6. člen ustave) ne bi bilo omejeno samo na biološke starše in zakonske pare, temveč velja samoumevno tudi za socialno starševstvo življenjskih partnerjev. Šesti člen ustave, ki so ga konzervativni krogi navajali v argumentacijah za neenako obravnavo istospolnih partnerstev v primerjavi s heteroseksualnimi zakonskimi zvezami, tako tukaj postane argument za enako obravnavanje, če imajo istospolni pari otroke.

Dva meseca pozneje, 22. oktobra 2009, je višje nemško sodišče sredi koalicijskih pogajanj novo nastajajoče konzervativno-liberalne vlade objavilo sodbo z dne 7. julija istega

leta (BVerfG 2009) in se izreklo v korist neke tožbe glede vdovske pokojnine gejevskega življenjskega partnerja. V obrazložitvi sodbe je sodišče nedvoumno pojasnilo, da posebna zaščita zakonske zveze in družine s 1. odstavkom 6. člena ustave ne upravičuje diskriminacije življenjskih partnerjev. Ker je država pravno institucijo partnerstva glede na obveznosti in oblike partnerstva v veliki meri izoblikovala tako kot zakonsko zvezo, je zavezana k upoštevanju načela enakega obravnavanja. Preprosto rečeno: ker morajo življenjski partnerji ne glede na to, ali imajo otroke ali ne, prevzeti odgovornost eden za drugega na isti način kot zakonci, morajo biti enako obravnavni tudi pri vseh drugih pravicah.

Sodišče zavrača tudi utemeljitev, da naj bi bila zakonska zveza naravnana navadno na otroke, saj otroci ne odraščajo v vsaki zakonski zvezi. Hkrati ustavno sodišče poudarja, da tudi v številnih istospolnih partnerstvih odraščajo otroci. Zvezno ustavno sodišče tako upošteva družbeno realnost, kot jo je predstavila prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah«. Če bi nemškemu zakonodajalcu res šlo za dobro otrok, bi privilegiranje parov vezal na to, ali odraščajo otroci s pari ali ne, ne pa kot doslej na to, ali so pari istospolni ali ne. Vlada je namig vsekakor razumela in se o njem – ob spodbujanju liberalne stranke (FDP) – dogovorila v Koalicijski pogodbi (2009): na področju finančnega prava izboljšati »uravnoteženost pravic in dolžnosti registriranih partnerstev« in »zlasti udejanjiti odločitve zveznega ustavnega sodišča glede enakopravnosti življenjskih partnerjev z zakonci.«

Vendar se s tem zgodba o uspehu tudi že konča: ni segla tako daleč, da bi se pozitivno uredila tudi pravica do osnovanja družine. O vprašanju dvostranske pravice do posvojitve za istospolne pare v osnutku koalicijske pogodbe ni nobenega zapisa. FDP se ob svojem konzervativnem koalicijskem partnerju ni mogla uveljaviti. Kljub sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice in Zveznega ustavnega sodišča pa okrnitev nemškega prava, da življenjski partnerji lahko posvojijo samo

otroke svojih partnerjev, ni še bila ovržena. Pod aktualno vlado bo verjetno nadaljni razvoj v poročilu o osnovanju družine potekal po majhnih korakih, po poti sodne tožbe. To je v nemškem parlamentu spet postalo jasno julija 2010 pri prvem branju osnutka zakona, ki ga je vložila opozicija kot dopolnitev zakona o partnerstvih in drugih zakonov na področju posvojitvenega prava. Vladajoča koalicija ni kazala nobene pripravljenosti za spremembe. Predstavniki/ce konzervativnih strank so argumentirali/e na znan star način, liberalni koalicijski partner je govoril o tem, da se mora »zadovoljiti z možnim v okviru koalicije« (Osnutek zakona 2010).

Vendar so tudi temu postopku postavljene meje, kot kaže aktualni sklep Zveznega ustavnega sodišča z dne 2. 7. 2010 (BVerfG 2010). V tem primeru je življenjska partnerica v smislu enakopravnega ravnanja tožila, da bi bila že ob rojstvu skupaj načrtovanega otroka, ki je bil spočet s pomočjo darovalca semena, vpisana v rojstni list otroka kot drugi starš. Otroci, ki so v zakonski zvezi spočeti z umetno oploditvijo, veljajo v Nemčiji po civilnem zakoniku pravno tudi za otroke zakonskega moža, če je bila umetna oploditev izvedena s semenom drugega moškega (heterologna inseminacija). Zakonski mož ne more izpodbijati očetovstva, če je privolil v heterologno inseminacijo. Otroci, ki se rodijo s pomočjo umetne oploditve, veljajo v Nemčiji zdaj pravno samo za otroke biološke matere.

Pravno gledano se starševski status socialne matere vzpostavi praviloma po enoletnem obdobju posvojitve partnerjevega otroka. S posvojitvijo biološkega otroka partnerja ali partnerke naj bi reorganiziranim družinam omogočili, da pravno integrirajo otroke iz prejšnjih zakonov ali zvez v novo družino. Zato je posvojitve partnerjevega otroka dovoljena samo, če se lahko predvideva, da se bo med otrokom in socialnim staršem razvil stabilen starševski odnos in da bo posvojitve pastorka otroku koristila. Zato se posvojitve partnerjevega otroka praviloma odobri šele po daljšem poskusnem obdobju. To ne ustreza načrtovanim otrokom (*Wunschkind*) življenjskih

partnerk, ki so bili rojeni v življenjsko partnerstvo in tam odraščajo, celo če ni posvojitve partnerjevega otroka.

V nasprotju s tem bi tem otrokom koristilo, če bi bilo od začetka določeno, da sta obe njegovi »mami« tudi pravno njegova starša. Vendar je Zvezno ustavno sodišče v primeru navedenega primera zavrnilo tožbo proti kršitvi načela enake obravnave (3. člen, 1. odstavek ustave). V obrazložitvi piše, da ta dejanska stanja niso primerljiva, ker je pri zakonski zvezi zakonski mož praviloma tudi biološki oče otroka, pri življenjskih partnericah pa je biološka vez socialne matere do otroka vedno izključena. Ta problem se bo v Nemčiji verjetno rešil samo po politični poti.

MAVRIČNE DRUŽINE – IZZIV IN MOŽNOST ZA POLITIKO DRUŽINE IN SOCIALNO DELO

»Družina je tam, kjer so otroci« je bil naslov vladne izjave o politiki družine, ki jo je pred skoraj desetimi leti dal takratni nemški kancler Gerhard Schröder. Vendar v mnogih glavah, učbenikih in slikanicah še vedno tako kot prej prevladuje razumevanje heteronormativne družine, v kateri so ne samo dve generaciji (starši in otrok), temveč tudi dva spola (moški in ženska) obravnavani kot priporočljiva oblika družinskega sobivanja. Za družinske modele, ki ne ustrezajo konceptu oče-mati-otrok(ci), je že del vsakdanjika, da jih kar naprej primerjajo s konceptom klasične družine in s konceptom spolnih vlog. Težava se pojavi, kadar se takšna strukturna razlika vrednoti kot primanjkljaj (kot se je npr. veliko let dogajalo z družinami, v katerih je bil eden od staršev odsoten, in je aktualno danes pri mavričnih družinah).

Prva reprezentativna raziskava o mavričnih družinah v Nemčiji je jasno pokazala, da otroci, ki odraščajo pri dveh mamah ali dveh očetih, v razvoju uspevajo tako dobro ali celo bolje kot otroci iz vseh drugih družinskih oblik v Nemčiji – tudi v družinah oče-mati-otrok. Čeprav ti rezultati laskajo lezbijkam in gejem, je jasno, da za blaginjo in razvoj otroka ni odločilna spolna usmerjenost staršev, temveč

kakovost odnosov in ozračje v družini. In to niso strukturne značilnosti družin! Žal homoseksualna usmerjenost staršev ni zagotovilo, vendar, kot je dokazano, tudi ne ovira za uspešno starševstvo in družino, katere namen je blaginja otroka. In to verjetno ne velja samo v Nemčiji ali drugje, kjer so raziskave slednje že dokazovale (ameriški, britanski itd. prostor), temveč zagotovo tudi v Sloveniji.

Vendar podoba mati-mati-otrok ali celo oče-oče-otrok podira vse tradicionalne moralne predstave o družini in v številnih državah po svetu problematizira domnevno kulturno varnost spola in seksualnosti, zakonske zveze in starševstva. Za večino od nas je velik izziv, kako različne življenjske formacije in predstave enakovredno postavili eno ob drugo. Ta integracijski proces se na politični in družbeni ravni zrcali v razpravah o enakopravnosti homoseksualnih parov. Tako je bilo tudi v Sloveniji jeseni 2009 ob osnutku novega družinskega zakonika.

Naš svet kakor tudi naše družine imajo veliko obrazov: nekateri so bolj tuji, drugi zaupnejši, vsak obraz je edinstven in skupaj so vsi bogati zaradi svoje drugačnosti. Dobro ravnanje s to raznovrstnostjo – naj bo kulturno, etnično, jezikovno, svetovnonazorsko, povezano s spolom in tudi spolno – ni samo izziv, s katerim se morata spoprijeti vsak posameznik in moderna družba, temveč postaja tudi ena izmed ključnih sposobnosti, ki jo morajo imeti institucije in (socialno)pedagoški strokovni sodelavci (cf. Wagner 2008, Bräu, Schwerdt 2005). V tem pogledu lahko vidimo mavrične družine kot priložnost za dodatno strokovno kvalificiranje in jo lahko z veseljem izkoristimo.

**Prevod: Ana Marija Sobočan,
Renata Varga**

VIRI

- Bild* (2009), 23. 7. 2009. Schwule und Lesben sollen Kinder adoptieren dürfen. [Http://alturl.com/mirxy](http://alturl.com/mirxy) (11. 10. 2010).
- BÄU, K., SCHWERDT, U. (2005), *Heterogenität als Chance: Vom produktiven Umgang mit Gleichheit und Differenz in der Schule*. Münster: Lit.
- BRAUN, S., SCHULTZ, T. (2009), Adoptionsrecht für Homo-Paare empört Union. *Die Süddeutsche Zeitung* (25. 7. 2009). [Http://alturl.com/qb5mq](http://alturl.com/qb5mq) (11. 10. 2010).
- Bündnis 90/Die Grünen (2009), 23. 7. 2009. Kinder fühlen sich wohl in Regenbogenfamilien. [Http://alturl.com/5694e](http://alturl.com/5694e) (11. 10. 2010).
- BVerfG (2009), 1 BvR 1164/07, z dne 7. 7. 2009. [Http://alturl.com/6b6m6](http://alturl.com/6b6m6) (11. 10. 2010).
- (2010), 1 BvR 666/10, z dne 2. 7. 2010. [Http://alturl.com/xs4qa](http://alturl.com/xs4qa) (11. 10. 2010).
- Die Süddeutsche Zeitung* (2009), 23. 7. 2009. Mutter – Mutter – Kind. [Http://alturl.com/366th](http://alturl.com/366th) (11. 10. 2010).
- FAHRENHOLZ, P. (2009), An der Lebenswirklichkeit vorbei, *Die Süddeutsche Zeitung* (25. 7. 2009). [Http://alturl.com/wr89v](http://alturl.com/wr89v) (11. 10. 2010).
- Frankfurter Rundschau* 1 (2009), 24. 7. 2009. Nicht von schlechteren Eltern. [Http://alturl.com/7zotn](http://alturl.com/7zotn) (11. 10. 2010).
- Frankfurter Rundschau* 2 (2009), 24. 7. 2009. Der Kommentar: Zypries Vorstoß. [Http://alturl.com/9zg9x](http://alturl.com/9zg9x) (11. 10. 2010).
- GARTRELL, N., BOS, H. (2010), US National Longitudinal Lesbian Family Study: Psychological Adjustment of 17 Year-Old Adolescents. *Pediatrics*, 126 (1): 28–36.
- GELDEREN, L. VAN, GARTRELL, N., BOS, H. (2009). Stigmatization and resilience in adolescent children of lesbian mothers. *Journal of GLBT Family Studies*, 5 (3), 268–279.
- GOODY, J. (2002). *Geschichte der Familie*. München: Beck.
- HASTINGS, P. D., VYNCKE, J., SULLIVAN, C., McSHANE, K. E., BENIBGUI, M., UTENDALE, W. (2006). *Children's Development and Social Competence Across Family Types*. Department of Justice Canada (raziskovalno poročilo).
- JANSEN, E. (2010), Wie geht es den Kindern? Die entwicklungspsychologische Teilstudie. *Respekt!* 1/10: 11.
- JANSEN, E., STEFFENS, M. C. (2006). Lesbische Mütter, schwule Väter und ihre Kinder im Spiegel psycho-sozialer Forschung. *Verhaltenstherapie & Psycho-soziale Praxis*, 38 (3): 643–656.
- JUNGBAUER, J., GÖTTGENS, C. (2009). Regenbogenfamilien. V: Jungbauer, J., *Familienpsychologie kompakt* Weinheim: Beltz Psychologie Verlags Union (84–97).
- Kathnews (2009), 27. 7. 2009. Schick: »Kinder gehören zu Mutter und Vater«. [Http://alturl.com/7e9dd](http://alturl.com/7e9dd) (11. 10. 2010).
- Koalicijska pogodba (2009). [Http://alturl.com/hda2p](http://alturl.com/hda2p) (11. 10. 2010).
- Kölner Stadtanzeiger* 1 (2009), 23. 7. 2009. Kinder für homosexuelle Paare. [Http://alturl.com/ix748](http://alturl.com/ix748) (11. 10. 2010).
- Kölner Stadtanzeiger* 2 (2009) 24. 7. 2009. [Http://alturl.com/uz5fw](http://alturl.com/uz5fw) (11. 10. 2010).
- Leutheusser-Schnarrenberger MdB (2009), 23. 7. 2009. Zypries schließt sich endlich der Forderung der FDP zum Adoptionsrecht an. [Http://alturl.com/uupj2](http://alturl.com/uupj2) (11. 10. 2010).
- Lezbisčno in gejevsko združenje v Nemčiji 1 (2009), »Nicht von schlechten Eltern«: Kinder in Regenbogenfamilien entwickeln sich prächtig. [Http://www.lsvd.de/1191.0.html](http://www.lsvd.de/1191.0.html) (11. 10. 2010).
- Lezbisčno in gejevsko združenje v Nemčiji 2 (2009), 10. 8. 2009. Widerstand aufgegeben: Bayerische Landesregierung zieht Klage gegen Adoptionsrecht zurück. [Http://www.lsvd.de/1203.0.html](http://www.lsvd.de/1203.0.html) (11. 10. 2010). Dodatna novinarska in politična mnenja, objavljena okrog 10. 8. 2009. [Http://www.lsvd.de/770.0.html](http://www.lsvd.de/770.0.html) (11. 10. 2010).
- MVtcker (2009), 24. 7. 2009. Landesverband der Lesben und Schwulen in MV: Volles Adoptionsrecht für Homosexuelle. [Http://alturl.com/ovm8i](http://alturl.com/ovm8i) (11. 10. 2010).
- Osnutek zakona (2010). Gesetzentwurf, 21. 4. 2010. [Http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/014/1701429.pdf](http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/014/1701429.pdf) (11. 10. 2010).
- PERRIN, E. C., (2002), Committee on Psychosocial Aspects of Children and Family Health, Technical Report: Coparent or second-parent adoption by same-sex parents. *Pediatrics*, 109 (2): 341–344.
- RUPP, M. (2009), Die Lebenssituation von Kindern in gleichgeschlechtlichen Lebensgemeinschaften. Köln: Bundesanzeiger-Verl.-Ges. (53).
- (2010). Regenbogenfamilien in Deutschland. Ergebnisse der ersten repräsentativen Studie. *Respekt!* 1/10: 10.

- RUPP, M., BERGOLD, P., DÜRNBERGER, A. (2009). Kinder in gleichgeschlechtlichen Partnerschaften. V: *BDP: Familien in Deutschland: Beiträge aus familienpsychologischer Sicht*. (36–40). Reihe BDP Psychologie Gesellschaft Politik. Deutscher Psychologen Verlag Berlin. [Http://alturl.com/x7mej](http://alturl.com/x7mej) (11. 10. 2010)
- SCHMAUCH, U. (2008), Lesbische Familien. *Familien-dynamik*, 33 (3): 289–307.
- Schwusos (2009), 23. 7. 2009. Regenbogenfamilien sind auch Familien und brauchen den gleichen Schutz! [Http://alturl.com/dtrkf](http://alturl.com/dtrkf) (11. 10. 2010).
- Sporočilo za javnost (2009). Familie ist dort, wo Kinder sind – Zypern stellt Forschungsprojekt vor. [Http://alturl.com/yybke](http://alturl.com/yybke) (11. 10. 2010).
- STACEY, J., BIBLARZ, T. (2001). (How) Does the sexual orientation of parents matter? *American Sociological Review*, 66: 159–183.
- tagesschau.de 1 (2009), 24. 7. 2009. Zypern: Familie ist dort, wo Kinder sind (audio prispevek). [Http://alturl.com/es5y6](http://alturl.com/es5y6) (11. 10. 2010).
- tagesschau.de 2 (2009), 26. 7. 2009. Eine Regenbogenfamilie im Porträt (video prispevek). [Http://alturl.com/4sw9b](http://alturl.com/4sw9b) (11. 10. 2010).
- Taz 1 (2009), 25. 7. 2009. Hilfe! Meine Eltern sind Schwul! [Http://alturl.com/dzc5h](http://alturl.com/dzc5h) (11. 10. 2010).
- Taz 2 (2009), 25. 7. 2009. Der Dreimaedchen Haushalt. [Http://alturl.com/v4b9h](http://alturl.com/v4b9h) (11. 10. 2010).
- WAGNER, P. (2008), *Handbuch Kinderwelten: Vielfalt als Chance – Grundlagen einer vorurteilsbewussten Bildung und Erziehung*. Freiburg: Herder.
- Welt online 1 (2009), 23. 7. 2009. Homosexuelle Paare – Studie entkräftet Vorurteile. [Http://alturl.com/79aaf](http://alturl.com/79aaf) (11. 10. 2010).
- Welt online 2 (2009), 24. 7. 2009. Kinder wollen geliebt werden – egal von wem. [Http://alturl.com/4rmmr](http://alturl.com/4rmmr) (11. 10. 2010).
- Welt online 3 (2009), 24. 7. 2009. Homo-Paar kann Mutter und Vater nicht ersetzen. [Http://alturl.com/dsfg4](http://alturl.com/dsfg4) (11. 10. 2010).
- WIRTZ, C. (2009), Mutter, Mutter, Kind. Deutschlandfunk (22. 7. 2009). [Http://alturl.com/ox2xf](http://alturl.com/ox2xf) (11. 10. 2010).
- Zvezno ustavno sodišče (2002). [Http://alturl.com/csjoy](http://alturl.com/csjoy) (11. 10. 2010).

Elisabetta Ruspini

ITALIJANSKI HOMOSEKSUALNI OČETJE MED STEREOTIPI IN ŽELJO PO STARŠEVSTVU

UVOD

Število raziskav o lezbičnih in gejevskih starših in njihovih otrocih je še vedno majhno. Čeprav že obstajajo raziskave o gejevskih očetih in njihovih otrocih (cf. Patterson 2005, 2006), o teh otrocih vemo manj kot o otrocih lezbičnih mater.

Prispevek je nastal na podlagi simpozija z naslovom *Lgbt starševstvo: Vir in izziv za socialno politiko*, ki sva ga organizirali Elisabetta Ruspini in Sally Hines na letni konferenci Združenja za socialno politiko med 5. in 7. julijem 2010 na Univerzi v Lincolnu v Veliki Britaniji. V njem želim predstaviti nekatere preliminarne ugotovitve, ki temeljijo na (kontinuiranem in samofinanciranem) raziskovalnem projektu o gejevskem očetovstvu v Italiji.

Raziskava vključuje majhni skupini gejevskih očetov (vseh skupaj je devet). V eni so očetje, ki so se jim otroci rodili v heteroseksualnem razmerju, v drugi pa očetje, ki so prišli do očetovstva v okviru gejevske identitete¹. Respondente smo našli ob pomoči Italijanskega združenja mavričnih družin² (neverje-

tnostno vzorčenje, pri katerem raziskovalka posameznike izbere na podlagi pripravljenosti na sodelovanje). Očetje iz raziskve živijo v različnih italijanskih urbanih okoljih (v Firencah, Milanu, Rimu in Torinu), eden pa v italijanskem delu Švice. Stari so med 33 in 48 let.

Podatki so bili zbrani z vprašalnikom, poslanim po elektronski pošti. Elektronski vprašalniki respondentom omogočajo, da napišejo dobro premišljene odgovore, kot nasprotje hitrih, improviziranih telefonskih pogovorov. Priložnost imajo razmisliti o svojem odgovoru in ga oblikovati natančno in skrbno. Elektronski vprašalniki tudi zmanjšajo možnost zmotnega razumevanja ali napačne interpretacije. Seveda pa ima takšna oblika raziskovanja tudi pomankljivosti: vzorec je omejen in nereprezentativen (glede na starost, prihodke, spol in etničnost), zagotavljanje anonimnosti respondentov je oteženo, pa tudi osebne, neposredne komunikacije ni (Selwyn, Robson 1998). Eden od intervjuvanih očetov je prispeval tudi nekaj zapisanih misli in uporabili smo jih kot dodatno dokumentacijo pri analizi.

HOMOSTARŠEVSTVO

V sodobnosti smo priče vse večji diverzifikaciji družinskega življenja, še posebej vse bolj kompleksnim stičiščem med starševstvom, spremembami spolne identitete in pluralnosti spolne usmerjenosti in želje.

V tem kontekstu, polnem izzivov, pojav homostarševstva – pojem vključuje vse tiste družine, v katerih je vsaj en odrasel, ki se opredeljuje kot istospolno usmerjen, socialni

¹ Podobna raziskava poteka tudi v Franciji: Martine Gross se zahvaljujem za njene nasvete in gradiva.

² Italijansko združenje mavričnih družin (Famiglie Arcobaleno) je bilo ustanovljeno leta 2005. Združuje približno 170 jedrnih družin, v katerih odrašča več kot 120 otrok. Ustanovili so ga ženske in moški, ki so svojo istospolno usmerjenost sprejeli po tem, ko so dobili otroka v heteroseksualni zvezi, pa tudi pari in posamezniki, ki so se odločili za otroka v istospolni zvezi ali pa si ga želijo imeti v njej. Več na <http://www.famigliearcobaleno.org> (25. 10. 2010). Za pomoč se zahvaljujem Federicu Ferrariju in Fabriziu Paolettu.

ali biolški starš vsaj enega otroka (Gross 2003) – že nekaj časa postaja vse bolj vidna realnost v številnih zahodnih družbah, še posebej v obliki lezbičnih parov z otroki.

Homostarševstvo je treba obravnavati z različnih zornih kotov. Pri analizi pa ne smemo upoštevati le želje po starševstvu pri lezbijkah in gejih, ampak tudi starševske odgovornosti vseh istospolno usmerjenih oseb, ki so postale starši v svojih prejšnjih, heteroseksualnih zvezah.

Tako kot družine heteroseksualnih staršev so tudi družine, v katerih so starši homoseksualni, zelo raznovrstna skupina. Družine homoseksualnih partnerjev po navadi nastanejo:

- z reorganizacijo družine – iz heteroseksualne zveze v homoseksualno,
- s sostarševstvom: geji in lezbijke se dogovorijo, da bodo otroka vzgajali v dveh družinah,
- s posvojitvijo (v Italiji je posvojitev za homoseksualne pare prepovedana),
- v primeru lezbičnih parov z umetno oploditvijo,
- z uporabo novih reprodukcijskih tehnik (*in vitro* itd.),
- z nadomestnim materinstvom.

Izkušnja starševstva in hkratne zveze z osebo istega spola očitno ni nov pojav, vendar pa raziskave, izvedene večinoma v Združenih državah Amerike in Veliki Britaniji, kažejo na velike spremembe (Mallon 2004). V preteklosti so istospolno usmerjeni otroke po navadi dobivali v heteroseksualni zvezi, danes pa odločitev za starševstvo ni več odvisna od heteroseksualnega odnosa, saj nove reproduktivne tehnike odpirajo nove možnosti, možna pa je tudi posvojitev (Shanley 2002, Bertone 2005).

Po nekaterih ocenah naj bi v Italiji s homoseksualnimi starši odraščalo približno 100.000 otrok (Arcigay). Toda tudi če ti otroci živijo s staršema istega spola, so skoraj vedno plod heteroseksualne zveze.

Nacionalna raziskava o lezbijkah, gejih, biseksualnih osebah in zdravju (Salutegay) – leta 2005 jo je opravila Arcigay (najpomembnejša italijanska organizacija za pravice istospolno usmerjenih) ob podpori Inštituta za zdravje

(Istituto Superiore di Sanità)³ – je pokazala, da ima 17,7 % gejev in 20,5 % lezbijk, starejših od 40 let, vsaj enega otroka. Raziskava z neverjetnostnim vzorcem 3502 homoseksualnih in biseksualnih oseb pa pokaže, da je želja po starševstvu zelo razširjena – kar polovica parov, v katerih sta partnerja mlajša od 30 let, si želi otroka (Barbagli, Colombo 2001).

Kot je tudi sicer običajno v primeru ločitve ali razveze, skrbništvo za otroka dobijo matere. Le redko otroka dobi oče. To je namreč povezano s številnimi spolnimi stereotipi, kot so: očetje niso primerni za skrbstveno delo; otroci morajo ostati z materjo; ženske so ustvarjene za to, da so matere in žene; ženske doživijo svojo izpolnitev, ko postanejo mame, moški, če lahko skrbijo za družino.

Kot je povedal eden od respondentov:

Mislim, da je zelo malo gejevskih očetov, ki so starši v reorganiziranih družinah, to se zgodi bolj v primeru žensk, saj materinstvo družba veliko bolj ceni, in po navadi skrbništvo dobijo ženske. To, da otrok odrašča z dvema ženskama, vedo le njihovi prijatelji, sorodniki in družine, šolsko okolje in tisti, ki so vpleteni v odnose z njimi. [...] Upam, da bo novi zakon o deljenem skrbništvu⁴ po ločitvi omogočil priznanje dostojanstva in enakosti pravic in dolžnosti obeh staršev, četudi je eden od njiju homoseksualno usmerjen, čeprav se v današnji kulturi bojujemo šele za prve korake na poti k pravicam in enakosti homoseksualnih staršev.

³ Raziskava temelji na 6774 vprašalnikih (4690 gejev in 2084 lezbijk), v 70 % zbranih prek elektronske pošte.

⁴ Zakon 58 z dne 8. februarja 2006 – glasno so ga zahtevale različne zveze ločenih očetov, ki so se bojevale proti »neenakosti obravnave v pravnih postopkih ločitve in skrbništva nad mladoletnimi osebami« – spreminja obstoječo zakonodajo (člena 155 in 708 civilnega zakonika) glede skrbništva nad otroki v primeru ločitve ali razveze, pri kateri je bilo skrbništvo dodeljeno le enemu staršu, deljeno skrbništvo pa je bilo izjema. Deljeno skrbništvo je z novim zakonom postalo najpogostejša rešitev; sodnik po navadi dodeli otroka obema staršema, ne da bi med njima izbiral. Starševska skrb tako postane pravica obeh, delitev skrbi pa poteka glede na kompetence iz preteklih izkušenj, njune spretnosti in mnenje otrok.

HOMOSTARŠEVSTVO IN STEREOTIPI

Glede starševstva istospolno usmerjenih se srečujemo še z veliko stereotipi (Patterson, Redding 1996, Epstein, Duggan 2006, Ruspini 2010). Naj jih nekaj naštejemo: otrok za zdrav razvoj potrebuje očeta in mamo; gejevske partnerske zveze so manj trdne kot heteroseksualne, zato ne zagotavljajo družinske kontinuitete; geji so pedofili; gejevski očetje imajo lahko virus HIV oz. aids in ga bodo prenesli na otroke; otroci homoseksualnih oseb imajo več psiholoških težav kot otroci heteroseksualnih staršev; otroci homoseksualnih staršev bodo verjetneje tudi sami postali homoseksualci.

Raziskave pa so pokazale, da glede socialnega razvoja in prilagojenosti ni občutnih razlik med otroki, ki odraščajo z istospolnimi starši, in tistimi, ki odraščajo z različnospolnimi.

Začnimo pri raziskavi, ki je primerjala gejevske in heteroseksualne očete na podlagi vprašalnika, ki je meril njihove očetovske spretnosti (Scallen 1982). Pokazalo se je, da gejevski očetje bolj podpirajo svoje otroke in so kot starši hkrati manj tradicionalni. Harris in Turner (1986) sta pokazala, da homoseksualnost nikakor ni v nasprotju z izvajanjem starševske vloge: med hetero- in homoseksualnimi očeti nista našla razlik, kar zadeva reševanje problemov (zaporedje procesov, katerih namen je analizirati problematične situacije, se spoprijeti z njimi in jih konstruktivno rešiti), igranje z otroki, spodbujanje njihove neodvisnosti in skrb. Pokazalo se je tudi, da so gejevski očetje manj avtoritarni in namenjajo potrebam svojih otrok več pozornosti.

Tudi raziskava, ki sta jo opravila Bigner in Jacobsen (1989) s 33 homoseksualnimi in 33 heteroseksualnimi očeti v zvezni državi Iowa, je pokazala, da med skupinama ni občutnih razlik, kar zadeva angažiranje ali zaupnost v odnosu do svojih otrok. Pravzaprav so bili homoseksualni očetje še pozornejši do potreb svojih otrok in bolj pripravljeni razumeti mlajšo generacijo.

Tudi Bailey in skupina sodelavcev (Bailey *et al.* 1995) so v raziskavi o spolni usmerjenosti pokazali – na podlagi oglasov v gejevskih

revijah so k sodelovanju pritegnili 55 gejev in biseksualnih moških – da imajo v 90 % primerov njihovi otroci heteroseksualno identiteto.

Ena od sodobnejših študij, ki jo je izvedla Patterson (2006), pa pokaže, da spolna usmerjenost staršev nima nobene vloge v razvoju otroka ali najstnika. Ugotovitve jasno izražajo, da je spolna usmerjenost manj pomembna kot kakovost družinskih odnosov. Otrokom in mladim sta bolj kot spol drugega starša pomembni kakovost vsakdanje komunikacije in trdnost odnosa med staršema.

Raziskave torej kažejo, da zdravje in blaginja otrok nista povezana s spolno usmerjenostjo staršev, kajti otroci, ki jih vzgajajo gejevski in lezbični pari, odraščajo vsaj tako dobro in zdravo kot tisti v heteroseksualnih parih (*cf.* Bottino, Danna 2005).

Ena stvar je zagotovo jasna. Za otroke ni problematična spolna usmerjenost staršev, ampak odnos in odzivi sociokulturnega konteksta, v katerem živijo. Otroci iz družin istospolno usmerjenih se morajo spopadati s stigmo, diskriminacijo in ustrahovanjem (*cf.* Ray, Gregory 2001). To nas spodbudi k razmisleku o problemu homofobije in transfobije, torej strahu pred homoseksualnimi, biseksualnimi in transspolnimi osebami ter problemu zaničevanja teh oseb. Ti odzivi so edini razlog za negativne vplive spolne usmerjenosti staršev na življenje otrok.

Kot povzema italijansko Združenje mavričnih družin, se morajo družine istospolno usmerjenih partnerjev spopadati z različnimi problemi.

- Tako starši kot otroci se morajo spopadati s predsodki ter družbeno in ponotranjeno homofobijo. Nekateri starši zaradi ponotranjene homofobije svojo homoseksualnost prikrivajo pred otroki in jim s tem povzročajo precejšen čustveni stres.
- Starši, ki imajo otroke iz heteroseksualnih zvez, se zelo bojijo, da bi njihova spolna usmerjenost postala sredstvo za izsiljevanje na sodišču v primeru boja za skrbništvo nad otrokom.
- Kadar otrok živi s staršema istega spola, je največji problem pomanjkanje pravnega priznanja starševstva drugega starša. Otroci tako niso zaščiteni glede čustvene kontinuiranosti

razmerja z nebiološkim staršem v primeru ločitve ali smrti. Niso zaščiteni tudi glede lastnine in dediščine niti ne morajo računati na alimente nebiološkega starša v primeru ločitve. Pomanjkanje družbenega priznanja starševske vloge nebiološkega starša lahko negativno vpliva na oblikovanje identitete dečkov in deklic.

Dva od respondentov, ki imata otroke iz prejšnjih, heteroseksualnih razmerij, sta povedala:

Staršem, ki šele po ločitvi spoznajo, da so homoseksualni, ali ki se odločijo svojo homoseksualnost živeti v zakonu, ni lahko, čeprav so pravno priznani kot oče ali mati. Velika homofobija posameznikov ali družbe jim pogosto onemogoča v celoti ohraniti svojo starševsko vlogo, če se odločijo živeti svojo homoseksualnost. Starš torej svojemu otroku pogosto ne pove za svojo spolno usmerjenost, večinoma tudi ne svojemu nekdanjemu partnerju/partnerki, družini, prijateljem, to pa vodi v niz težav v partnerskih odnosih, ki jih ustvari. Stereotipi in predsodki glede neprimernosti homoseksualnih oseb za starševstvo lahko pri njih zbudijo občutek, da niso primerni za to, da bi bili oče ali mati, zato se izogibajo stikov z otroki, ki v homoseksualni skupnosti veljajo za breme, saj naj starševstvo ne bi bilo del homoseksualnega življenja žensk ali moških.

Moja izkušnja, zgodbe, ki sem jih slišal, moje izkušnje homoseksualnosti v Švici se zdijo zelo podobne tistim v Italiji, čeprav na percepcijo homoseksualnosti vplivajo tudi jezikovne in kulturne razlike med različnimi deli Švice. Velika urbana središča Züricha, Ženeve in Lozane so bolj odprta, tam je več svobode pri kazanju spolne usmerjenosti v vsakdanjem življenju. Tako je tudi v nemško govorečih mestih, za katere je značilna odprtost, podobna tisti v nordijskih državah. Manjša mesta, ruralne vasi, mesta na periferiji so nekoliko bolj zaprta in na homoseksualnost definitivno gledajo bolj postrani. Mislim, da na doživljanje homoseksualnosti ne vpliva vera, ampak strah pred neznanim. [...] Želim

si homoseksualnega življenja, ki bi bilo bolj sprejemljivo, normalno, vsakdanje, brez dram in udarnih časopisnih naslovov, tako kot v drugih državah. Kot realnost, ki obstaja, ki ne moti, ki ne povzroča problemov in zato tudi ni razumljena kot senzacija.

Tretji respondent pa je napisal:

Rad bi izrazil le nekaj misli:

1. Družino ustvari ljubezen.
2. Ne bi smelo biti prvorazrednih in drugorazrednih družin.
3. Želim si, da bi se nehali ozirati v severne države. Zakaj bi bile samo tam enake možnosti uresničene v vsakdanjem življenju, na vseh področjih?
4. Vsi državljani imamo enake pravice in te morajo biti priznane in udejanjene, tudi pravno. Pravni sistem bi moral to upoštevati in začeti udejanjati načela italijanske ustave, ki je neverjetno moderen in demokratičen dokument.
5. Homoseksualna starša, geja ali lezbijki, sta ločena od spolno definiranih vlog [v heteroseksualnem paru – op. p.], ki ju žal najdemo v italijanski kulturi. Kaj je moško in kaj žensko, ni povezano samo s spolnimi organi. Moško in žensko je treba ločevati od »genitalnega«. Otrok to ve, dojema in ŽIVI.

Navedenim težavam se pridružujejo še veliki problemi pravne in institucionalne narave. Kot je bilo že omenjeno, se istospolni pari v Italiji ne morejo poročiti. Ne morejo niti posvojiti otrok niti si pri zanositvi pomagati z biomedicinsko pomočjo. Še posebej veliko kritik je deležen zelo strog zakon 40/2004 o biomedicinski reproduktivni pomoči. Prepoveduje heterologne tehnike pri biomedicinski pomoči, shranjevanje zarodkov in uporabo biomedicinske pomoči za osebe brez partnerjev, za osebe, mlajše od 18 let, za tiste, ki niso več v rodni dobi, in za istospolne pare. Le odrasli različnospolni pari, poročeni ali v zunajzakonski skupnosti in v rodni dobi, imajo dostop do biomedicinske pomoči, in še to le v primeru, da v postopku sodelujeta oba

partnerja (oploditev s spolnimi celicami umrlega partnerja ni dovoljena). Zaradi vseh teh strogih omejitev in nedostopnosti reproduktivskih tehnik opazamo v Italiji veliko povečanje potovanj na tuje z namenom oploditve – od kar velja zakon 40/2004, je takšnih potovanj kar za 200 % več (Cecos).

ŽELJA PO OČETOVSTVU

Kaj v tem nespodbudnem položaju sploh preostane italijanskim gejem, ki si želijo postati očetje?

Ker tako rekoč ni možnosti za posvojitev in so načini reprodukcije, na primer nadomestno materinstvo, nedostopne, je verjetnost, da bosta dva moška lahko skupaj vzgajala otroka, zelo majhna. Gej se lahko na primer dogovori z lezbičnim parom, do bodo skupaj ustvarili družino s tremi starši, ali s partnerjem in lezbičnim parom, da bodo ustvarili družino s štirimi starši (sostarševstvo). Lahko tudi ponudi svoje spolne celice kot neanonimni darovalec in se dogovori za omejene stike z otrokom. Lahko poišče partnerja v tujini in poskusi posvojiti otroka v njegovi državi, kjer je to mogoče. Še ena možnost je nadomestno materinstvo, čeprav zakonsko ni urejena.

Moška, ki sta pred kratkim postala starša, sta v elektronskem intervjuju opisala tole (uspešno, a težavno) izkušnjo⁵:

Živiva skupaj in s časom je zorela tudi ideja o starševstvu, najprej pri enem od naju, in ta je potem prepričal drugega, da bova sprejela ta izziv. Najprej sva razmišljala o razširjeni jedrni družini, skupaj s sočutnim ženskim likom, najino prijateljico, ampak vse skupaj ni bilo prav nič praktično. Zato sva začela raziskovati, katere konkretne možnosti obstajajo, in ker posvojitev ni bila možna, sva se odločila za nadomestno mamo. Odločilno je

bilo najino srečanje z Združenjem mavričnih družin. Ko sva srečala moške, ki so očetje ali pa si to želijo postati, in sva primerjala najino situacijo z njihovo, sva si razjasnila, kaj hočeva, in ugotovila sva, da geji tudi v naši državi lahko postanejo očetje. Tam sva našla sočutje, podporo in veliko koristnih informacij. [...] Za uresničitev najinega načrta sva izbrala Kanado, ker je to država z omikano kulturo in visokim življenjskim standardom, ker naju je sprejela prijazno in s spoštovanjem in ker sva se tam tudi poročila. Zato nama je bila všeč ideja, da bi se najin otrok rodil v Kanadi in imel kanadsko državljanstvo. Načrtovanje je potekalo skupaj z dvema mladima ženskama, ki jima bova vedno izjemno hvaležna za njuno velikodušnost, zaradi katere sva lahko uresničila svoje največje sanje. Kot darovalko jajčeca sva izbrala žensko, ki sva jo poznala, predvsem zato, ker sva hotela najinim otrokom omogočiti, da bi jo lahko v prihodnosti spoznali, če bi želeli – da ne bi bila duh brez obraza. Pošljamo si voščila za božič in rojstne dneve otrok. Najtesnejši in najintenzivnejši odnos pa imava z nadomestno mamo in njeno družino: z njenim možem in otroki.

Kadar so otroci iz prejšnje, heteroseksualne zveze, pa se pojavijo druge težave. Raziskave (Buxton 2009) kažejo, da imajo otroci različne skrbi, povezane z razkritjem očetove istospolne usmerjenosti. Nekateri otroci pravijo, da jih je sram zaradi tega, ker je njihov oče že na pogled drugačen, ali zaradi interakcije z istospolnimi prijatelji ali partnerjem. Veliko se jih boji, da se bo oče okužil z aidsom. Drugi so prizadeti zaradi negativnega odnosa do homoseksualnosti, ki ga kažejo njihovi prijatelji, sosedje, sošolci. Na odzive in potrebe vpliva tudi otrokova starost. Majhni otroci, ki še nimajo izoblikovanih podob o spolni usmerjenosti, vzamejo razkritje kot golo dejstvo, če so le lahko prepričani, da jih bosta oba starša še naprej imela rada in skrbela zanje. Starejši, šolajoči se otroci se bojijo zbadanja sošolcev. Najstniki, pri katerih se prebujata njihova lastna seksualnost, imajo z razkritjem staršev največ težav.

Razkritje je zelo občutljiva tema. Respondenta sta zapisala:

⁵ Kot opazijo bralci, smo hoteli predstaviti čim več pripovednega gradiva. Hoteli smo, da se intervjuvanci čim bolj izrazijo, zato smo odgovore čim manj krajšali ali iz njih kaj izpuščali. S takšnim pristopom smo želeli ohraniti pomenske strukture, dvome in omahovanja intervjuvanih očetov.

Po ločitvi [...] sem začel eksperimentirati in spoznavati moje nove želje – in šel sem v psihoterapijo! Po različnih razmerjih in srečanjih sem začel sprejemati svojo homoseksualnost. Trajalo je leta, garal sem, ampak po zaslugi druge psihoterapije, za katero sem se odločil leta po prvi, sem začel živeti bolj pomirjen. Nisem si namreč hotel priznati, da mi lahko tudi moja spolna usmerjenost omogoča srečno življenje, tega nisem verjel, nisem hotel verjeti. Ko pa sem našel svoj mir, sem se odločil, da bom povedal mojemu sinu, saj je bil star že deset let. Po nekaj mesecih agonije je nenadoma prišel trenutek, ko sem mu nekega večera v avtu, brez vnaprejšnjega premisleka, povedal, da je prijatelj, h kateremu sva se peljala na rojstnodnevno večerjo in ki ga dobro pozna, moj fant. Pa je! Opravljeno! V dveh nanosekundah mi je skozi možgane švignilo tri tisoč misli ... Moj bog, le kaj bo rekel? Kaj si bo mislil? In rekel je: »Pazi se nasilja!« Kaj takšnega res nisem pričakoval ... Takoj zatem mi je začel razlagati o dogodku, o katerem so pred nekaj dnevi poročali na televiziji: o napadu dveh prestopnikov na dva geja, in to popolnoma mirno, brez zadrege ... **NORMALNOST!** Bil sem srečen, težak kamen se mi je odvalil od srca. Res je, da otroci razmišljajo na čist, jasen način, brez vsake zlobe. Spoznal sem, da sem bil zanj še vedno le njegov očka, tako kot prej, nič več in nič manj.

Najpomembnejše dejstvo v odnosih in samem partnerskem odnosu je razkritje v družini, pred nekdanjo partnerko in otrokom. Kako to poteka, je odvisno od starosti in otrokovega odnosa s starši. Otrok lahko doživlja ločitev z več ali manj težavami: pomirja ga, če razume, kakšni so motivi, da sta se starša ločila. [...] Kot sem že prej povedal, lahko nezmožnost, da bi se razkril, sproži mehanizme nerazumevanja in nedostopnosti, ki se lahko sčasoma spremenijo v napetosti in resne države. Vendar pa je, vsaj po mojem mnenju, resnica v razmerju med staršem in otrokom vedno in v vsakem kontekstu boljša od laži. Izkušnje nas učijo, da nezmožnost razkritja vodi v mehanizme projekcije, ki lahko povzročijo, da pozneje, v trenutku razkritja, otrok svojega (homose-

ksualnega) očeta/mame ne želi več sprejeti kot starša in mu/ji več ne zaupa. Zato je zaželeno, da bi se razkritje zgodilo čim prej, v skladu s starševimi potrebami in željami primarne družine. Najpomembnejše pa so besede, s katerimi sporočamo. Pomembno je, da otroku pojasnimo, kaj se je zgodilo, da mu pokažemo, da je njegova zgodba del življenja njegovih staršev, da pojasnimo razloge, ki so vodili do njegovega rojstva, da pojasnimo odnos z partnerjem, željo po starševstvu, življenjske spremembe po rojstvu otroka, načrtovanje družine in življenje s ponosom. Vsi ti pomembni vidiki dajejo pomen otrokovemu rojstvu in so se morali zgoditi, ker drugače pač ni bilo mogoče ustvariti družine.

Ne smemo pa niti pozabiti starša (v našem primeru matere), ki odkrije homoseksualnost svojega moža/partnerja in na katero se zato zgrne veliko težav. Kot piše eden od sodelujočih:

Tudi starš, ki odkrije homoseksualnost svojega partnerja, se mora spopadati s hudimi stvarmi. Pogosto se znajde v situaciji, v kateri se sploh prvič sreča s svetom homoseksualnosti, ki ga ne pozna neposredno in o katerem ima pogosto predsodke. Prevladajo vnaprejšnje predstave in družbene sodbe, situacijo doživlja kot nevarno za otroka in sproži se samoobrambni mehanizem, ki v nekaterih primerih lahko botruje zavrnitvi, obsojanju in stigmatiziranju partnerjevega vedenja ali celo nasilju in ločitvi.

SKLEP

Naj sklenem s povzetkom nekaterih osrednjih tem raziskovanja očetovstva gejev v Italiji. Tele teme so na različne načine pomembne za socialne politike in izobraževalne programe (Beppato, Scarano 2010):

- Identifikacija z očetovstvom. Na številne očete vplivajo (tako osebnostno kot v socialnih stikih) negativni stereotipi o gejih in starševstvu.
- Razkritje. Respondenti so prepoznali veliko kompleksnih tem, povezanih z razkritjem pred otroki in partnerkami, na primer strah pred homofobijo otrok in žene. Nekateri moški (še posebej tisti, ki so postali očetje v zvezi z žensko)

se spoprijemajo z novo pridobljeno gejevsko identiteto in poskušajo to identiteto uskladiti s starševstvom (Epstein, Duggan 2006).

- Starševski status. Geji, ki postanejo starši v istospolni zvezi, se spopadajo z drugimi, nič manj velikimi izzivi: najvidnejši med njimi je zapleten postopek, kako dobiti otroka.

Prevod: Ana M. Sobočan

VIRI

Arcigay. [Http://www.arcigay.it/figli-gay-100000-italia](http://www.arcigay.it/figli-gay-100000-italia) (25. 10. 2010).

BAILEY, J. M., BOBROW, D., WOLFE, M., MIKACH, S. (1995), Sexual orientation of adult sons of gay fathers. *Developmental Psychology*, 31 (1): 124–129.

BARBAGLI, M., COLOMBO, A. (2001), *Omosessuali moderni: Gay e Lesbiche in Italia*. Bologna: Il Mulino.

BEPPATO, G., SCARANO, M. T. (2010), *Il libro di Tommi-Manuale educativo e didattico su scuola e omogenitorialità*. Milano: Il Dito e la Luna.

BERTONE, C. (2005), Esperienze di famiglia oltre l'eterosessualità. V: Ruspini, E. (ur.) *Donne e uomini che cambiano. Relazioni di genere, identità sessuali e mutamento sociale*. Milano: Guerini (239–261).

BIGNER, J. J., JACOBSEN, R. B. (1989), Parenting behaviors of homosexual and heterosexual fathers. V: Bozett, F. W. (ur.) *Homosexuality and the family*. New York: Harrington Park Press (173–186).

BOTTINO, M., DANNA, D. (2005), *La gaia famiglia*. Trst: Asterios Editori.

BUXTON, A. P. (2009), Thoughts on a father's coming out to his children. [Http://www.gayfathersboston.org/articles/amity.html](http://www.gayfathersboston.org/articles/amity.html) (22. 10. 2010).

Cecos. [Http://www.cecos.it/sezioni/eventi/osservatorio.pdf](http://www.cecos.it/sezioni/eventi/osservatorio.pdf) (25. 10. 2010).

EPSTEIN, R., DUGGAN, S. (2006), Factors relating to parenting by non-heterosexual fathers, Father Involvement Community Research Forum, The Involvement Research Alliance CURA, Centre for Families, Work and Well-being, University of Guelph. [Http://www.fira.ca/cms/documents/44/Gay_Fathers](http://www.fira.ca/cms/documents/44/Gay_Fathers).

GROSS, M. (2003), *L'Homoparentalité*. Pariz: Presses Universitaires de France.

HARRIS, M. B., TUNNER, P. H. (1986), Gay and lesbian parents. *Journal of Homosexuality*, 12, 2: 101–103.

MALLON, G. P. (2004), *Gay men choosing parenthood*. New York: Columbia University Press.

PATTERSON, C. J. (2004), Gay fathers. V: Lamb, M. E. (ur.), *The role of the father in child development* (4. izdaja). New York: Wiley (397–416).

– (2005), *Lesbian and gay parents and their children. Summary of research findings*, in *Lesbian and gay parenting: A resource for psychologists* (2. izdaja). Washington D. C.: American Psychological Association.

PATTERSON, C. J., REDDING, R. E. (1996), Lesbian and gay families with children: Implications of social science research for policy. *Journal of Social Issues*, 52, 3: 29–50.

RAY, V., GREGORY, R. (2001), School experiences of the children of lesbian and gay parents. *Family Matters*, 59 (zima). [Http://www.aifs.gov.au/institute/pubs/fm2001/fm59/vr.pdf](http://www.aifs.gov.au/institute/pubs/fm2001/fm59/vr.pdf) (22. 10. 2010).

Salutegay. [Http://www.salutegay.it/modidi/press_release/](http://www.salutegay.it/modidi/press_release/) (25. 10. 2010).

SCALLEN, R. M. (1982), An investigation of parental attitudes and behaviors in homosexual and heterosexual fathers. *Dissertation abstract International*, 42, 9–B.

SELWYN, N., ROBSON, K. (1998), Using e-mail as a research tool. *Social Research Update*, 21. [Http://sru.soc.surrey.ac.uk/sru21.html](http://sru.soc.surrey.ac.uk/sru21.html) (22. 10. 2010).

SHANLEY, M. L. (2002), *Making babies, making families. What matters most in an age of reproductive technologies, surrogacy, adoption, and same-sex and unwed parents*. Boston: Beacon Press.

RUSPINI, E. (2010), *Madri, padri, figli, omosessualità*. V: Ruspini, E., Luciani, S. (ur.), *Nuovi genitori*. Rim: Carocci (64–83).

ISTOSPOLNE DRUŽINE

Z INOVACIJO DO KULTURNE RAZLIČNOSTI

KOT OBIČAJNA DRUŽINA

Maja, Jerneja in Veni smo istospolna družina. Lahko ste nas videli na televiziji, plakatih, v časopisih. Marsikaj lahko že veste o nas samo zaradi ene same osebne okoliščine obeh mam – sva lezbijki, ki skupaj vzgajava otroka. Mediji, ki so nam naklonjeni, imajo večinoma en cilj – ko končno odkrijejo istospolno družino, ki se je pripravljena pokazati v sliki in besedi, jo želijo predstaviti kot senzacijo in kot »normalno družino« hkrati.

V najinem zadnjem intervjuju – v avgustovski številki revije *Lepota in zdravje (L&Z)* – ni bilo nič drugače (Slanič 2010). Novinarka naju je na začetku junija po elektronski pošti zasula s klasičnimi vprašanji, na katera naj bi pisno odgovorili in priložili še kakšno svojo sliko. Šokirana, da naj bi intervju tako rekoč spisali sami, sem odgovorila, da si najbrž lahko na ta vprašanja odgovori s pomočjo že obstoječih intervjujev in spletnih video arhivov, midve pa bova odgovore pregledali in članek avtorizirali. In res je bilo tako! Novinarka je sestavila intervju in ga poslala, midve pa sva ga popravili in dopolnili. A zapletlo se je že pri prvem vprašanju.

Lepota in zdravje: V čem se razlikuje ljubezen homo in hetero parov?

Maja: Ne razlikuje se. Ljubezen je ljubezen.

Predlagani odgovor mi ni bil všeč in sem ga nemudoma izbrisala. Res je sicer, da sva se do takrat strinjali s »podobo normalne družine« in da je bila januarja 2010 naša zgodba objavljena v *Magu* z naslovom »Ljubezni ni več, je ena sama« (Cevc 2010). Res je tudi, da se je mogoče strinjati s takimi klišeji, sploh kadar gre za argumentacijo v prid enakim pravicam za vse partnerske zveze. In vendar sem zapisala drugačen odgovor:

Maja: Odvisno je od tega, koliko so pari ljubezen primorani skrivati. V lezbični ali gejevski vezi moraš v vsaki situaciji svojo partnerko »razkriti«. Nikdar ni samoumevno, da imaš punco. Vsakič naletiš na drugačen odziv in včasih je lažje zvezo prikriti, kot pa razlagati vse, kar je povezano s homoseksualnostjo. Tega je vedno veliko. Ljudi zanima, kako in od kdaj veš, da si lezbijka, kako so sprejeli doma, ali v službi vedo itd. Bolj kot je zveza skrita, bolj to vpliva na odnos in na ljubezen v paru.

V razpravah o novem predlogu Družinskega zakonika nekateri, ki si prizadevamo za enake pravice za vse, ne glede na spolno usmerjenost, omahujemo med dvema stališčema. Ali bolj poudariti, da ni razlik med istospolnimi in različnospolnimi partnerstvi ter družinami istospolnih in različnospolnih partnerjev, ali pa poudarjati razlike, ki jih zaznavamo. Poglavitni namen je pokazati, da nam – tako kot drugim – pripadajo vse človekove pravice.

Zato je smiselno poudarjati podobnosti. Zato povzemamo raziskave o otrocih iz istospolnih družin, ki so dokazale, da se ne razlikujejo od otrok iz družin partnerjev različnega spola.¹ Zato se strinjava, da nas na televiziji prikažejo kot običajno družino. S tem

¹ Past je seveda v tem, da je vsaka kvalitativna razlika interpretirana kot slaba in kot odklon od norme, to pa nasprotniki enakopravnosti homoseksualcev uporabljajo kot argument proti pravni izenačitvi skupnosti istospolnih partnerjev s skupnostmi partnerjev različnega spola. Na to opozarjata tudi sociologa Judith Stacey in Timothy Biblarz (v Kuhar 2005).

pokaževa, da obstajamo in da nimamo enakih pravic kot družine partnerjev različnega spola.

Če sklepam po intervjujih in televizijskih prikazih, se »običajna družina« ukvarja z vsakdanjimi opravki (v najinem primeru je v ospredju skrb za dojenčka) in se ima rada. S to podobo seveda ni nič narobe, pa vendar se zdi, da je delo slabo opravljeno. Da tej zgodbi manjka pomemben izobraževalni element, in sicer umestitev homoseksualnosti v širši kontekst diskriminacije in zatiranja – ki pa je, resnici na ljubo, večini ljudi precej neznan. Zato izkoriščam priložnost, da na tem mestu pišem o istospolnih družinah kot delu lgbt skupnosti in gibanja za pravice homoseksualcev.

ISTOSPOLNE DRUŽINE KOT NOVOST

V Sloveniji je vidnost istospolnih družin nekaj novega tako za heteroseksualce kot homoseksualce. Novost je večkrat povezana z nelagodjem. Presenetljivo je predvsem nelagodje, ki ga občutijo pripadniki lgbt skupnosti. Vir nelagodja je mogoče iskati v lastni homofobiji – gej, ki doživlja svojo spolno usmerjenost kot nekaj slabega, kot prehodno fazo, kot bolezen, ki se je sramuje, bo menil, da se bo slabo godilo tudi otrokom takšnih staršev. Takšen človek se zato ne bo odločil za otroke, če pa jih že dobi, jim svoje spolne usmerjenosti najbrž ne bo razkril.² Bolj pretanjeno nelagodje pa je povezano z odporom do konzervativizma v gibanju za pravice homoseksualcev, ki je po besedah lezbične aktivistke in svobodne publicistke Tatjane Greif »že več kot dve desetletji stalnica zahodnega aktivizma«. Maja 2010 je v *Dnevnikovem Objektivu* objavila provokativni članek o okoliščinah sprejemanja Družinskega zakonika. V tednu pred tem je namreč v parlamentu na seji Odbora za delo,

družino, socialne zadeve in invalide potekala druga obravnava novega predloga, ki naj bi nadomestil stari Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976).

Tatjana Greif v prispevku »Plemenska skupnost« – pri pisanju se je navdihovala pri ameriški knjigi Richarda Goldsteina (2005) *Homo konzerve: Liberalna družba in gejevska desnica* – uvodoma povzame zgodovino gibanja za pravice gejev in lezbijk v Sloveniji, nato v osrednjem delu predstavi t. i. sestop gibanja v konzervativizem, na koncu pa sklene z besedami Nataše Velikonje, da gre za vprašanja, ali naj se lezbijke in geji vključimo v dominantni (konzervativno kapitalistični) diskurz ali naj vztrajamo v svoji subkulturi.

Prispevek je mestoma nenatančen (npr. besede Mihe Lobnika (2010), s katerimi ceni medijsko razkritje naše družine, imenuje kot »tukajšnji aktivisti pozivajo predsednika republike, naj lezbičnim materam podeli medaljo za hrabrost«), nekoliko senzacionalističen (npr.: »poleg zgodovinske razpoke med NOB in domobranci je zazevala še ena vseslovenska razpoka, ki je silovito razdelila narod na dva bregova«) in preveč odprt. Težko je namreč izluščiti, katerim ciljnim publikam je sploh namenjen. Goldstein je svojo knjigo napisal za heteroseksualce, »ki o *queer* skupnosti vedo bolj malo, in za geje in lezbijke, ki še manj vedo o napredni tradiciji.« T. Greif piše v kontekstu Družinskega zakonika, a zdi se, da članek ne nagovarja ne nasprotnikov ne zagovornikov. Kljub temu odpira pomembne teme, ki istospolne družine zelo zadevajo. Najprej pa je treba pojasniti, kaj t. i. homokonzerve sploh so.³

HOMOKONZERVE

Goldstein homokonzerve definira kot skupino (ameriških) lezbičnih in gejevskih piscev, ki se je pridružila vzpenjajočemu se razredu konzervativcev in po njihovih lastnih besedah predstavljajo »novi gejevski in lezbični glavni tok« (2005: 11). V liberalnih medijih zagovarjajo individualiziran model namesto pripada-

² Na tem mestu lahko opazimo vzporednico z današnjim (samo)dojemanjem delavskega razreda na Zahodu; na to opozarja Renata Salecl (2010). Ljudje se danes svoje revščine sramujejo in imajo občutek, da so družbeno neuspešni. Občutenju se seveda ne bodo mogli izogniti otroci iz takšnih družin, saj revščine ni mogoče prikriti. Vprašanje pa je, koliko se revni starši manj odločajo za otroke kot starši iz višjih družbenih razredov.

³ Prim. tudi Kuhar (2006) in celotno številko revije *Lesbo* št. 21/22 (2005).

nja lgbt skupnosti, zagovarjajo, da se je treba vesti v skladu s heteroseksualno večino, in se posmehujejo vsakršnim drugim običajem, ki so se razvili v gibanju za pravice homoseksualcev. Homokonzerve se hkrati zavzemajo za pravico do poroke homoseksualcev kot končni cilj gibanja in s tem spregledajo vsa druga področja, kjer smo homoseksualci še vedno diskriminirani in zatirani.

Avtor se v knjigi ukvarja predvsem s konkretnimi primeri iz ameriškega medijskega prostora. V slovenskem prostoru bi takšne homokonzerve težko našli. Najbrž zato, ker družbeno ozračje še vedno ni tako strpno, da bi se homokonzerve razkrile kot homoseksualci.⁴ Mogoče tudi zato, ker imamo krajšo tradicijo kapitalizma ali pa zato, ker so ljudje, ki so aktivizem za pravice homoseksualcev začeli, še vedno zelo aktivni. Morda tudi zato, ker so aktivistke in aktivisti precej humanistično izobraženi, ne prav bogati in ne del družbene smetane – in ne nazadnje še vedno rojeni v socializmu. Morda tudi zato, ker v aktivizmu več štejejo dejanja kot besede. In vendar Tatjana Greif tudi v Sloveniji opaža pojav homokonzerv in zapiše:

Nagib v zmerno, do večine obzirno in prijazno konservativnost ni nenevaren. Dogaja se boj za legalizacijo »porok in otrok« ter lahkoten prevzem matrice heteronormativnosti po sistemu copy-paste, favoriziranje tradicionalnih (krščanskih) družinskih vrednot kot vodilnega aduta v zavzemanju za civilno enakopravnost homoseksualcev. To so zahteve po inkorporaciji homoseksualnosti in lezbistva v večinski družbeni režim.

⁴ Takšen »homokonzervativni« potencial ima morda famozni »gejevski lobi«, ki ga vsake toliko časa obudijo politični nasprotniki lezbijk in gejev. Zanje je gejevski lobi leglo denarja, moči in sprevrženosti – pred čimer svarijo volivce, saj naj bi se ta lobi še okreplil z gejem in lezbijkam prijazno zakonodajo. Pravzaprav si aktivistke in aktivisti v Sloveniji želijo, da bi ta lobi, če že obstaja, dejansko naredil kaj v korist lezbijk in gejev, se zavzel za manjšo diskriminacijo, za zakonodajne spremembe. A gejevski lobi molči – očitno je dovolj premožen, da teh pravic in socialne zaščite ne potrebuje, zato ni razlogov za njegov izstop iz navidezne heteroseksualne večine. Gejevski lobi – stvaren ali namišljen – tako v vsakem primeru koristi različnospolni večini.

Če se že strinjam s prvim citiranim stavkom, mislim, da je nadaljevanje misli treba natančneje premisliti. Mar se Maja, Jerneja in Venores želimo inkorporirati v večinski družbeni režim in lahko pot prevzemamo matrico heteronormativnosti?

BOLJ »LGBT« ALI BOLJ »DRUŽINE«?

Začnimo kar s t. i. tradicionalnimi krščanskimi družinskimi vrednotami. Odkar poteka polemika, še nismo o vsebini teh vrednot slišali drugega kot – družina so oče, mama, otrok. V mladinski oddaji na TV Sloveniji (*Ne)pomembne stvari* z dne 27. 5. 2010 na vprašanje, ali so za njihovo družino značilne kakšne posebne vrednote, oče šestih otrok odgovori, da so to krščanske vrednote, po katerih se skušajo ravnati. Pri istem vprašanju mama, ki živi s svojim sinom, govori o odkritosti, pogovarjanju, širini ... Po mojem mnenju gre pri krščanskih vrednotah za isto težavo kot pri pojmu družine – in sicer, da je to področje, kjer si je politična desnica vzela monopol. Posledica pa je, da se javno vzdržuje predvsem oblika, vsebina pa se zdi samoumevna in je slabo premišljena.

Zoran Pavlovič (2010) je na okrogli mizi Liberalne akademije – Družina kot ideološki konstrukt: stranpoti razprave o družinskem zakoniku – opozoril, da je družina zmagala nad preostalimi oblikami skupnega življenja, vendar pa si je liberalna misel za svoj teritorij vzela posameznika, koncept družine pa prepustila desnemu polu. Podobno se je zgodilo tudi konceptu (krščanskih) vrednot. Če s pomočjo naključnega članka iz tednika *Družina* izberem nekaj vrednot, ki jih avtor razume kot krščanske, npr. razumevanje pomena človekovega dostojanstva, solidarnosti, ljubezni do bližnjega, brez težav ugotovim, da so to vrednote lgbt skupnosti. Težave torej nastanejo, kadar si jih krščanska skupnost prilasti in se vede, kot da so značilne le za kristjane, druge skupnosti pa te vrednote ogrožajo.⁵

⁵ Pri tem se seveda nekateri ljudje doživljajo kot pripadniki vsaj dveh skupnosti, kristjanov in homoseksualcev.

Pričakovala bi, da bo lezbična aktivistka opozorila na to, da si večinski sistem lasti vrednote, ki jih v resnici ne živi oziroma da gre za vrednote, brez katerih si lgbt skupnosti in njenega boja za pravice sploh ne znamo predstavljati. Nasprotno Tatjana Greif domneva, da s tem, ko aktivisti (in tudi vlada v predlogu Družinskega zakonika) zahtevajo pravno ureditev položaja istospolnih družin, samodejno prevzemajo tudi matrico heteronormativnosti.

Zanimivo je, da avtorica v svojem zgodnejšem članku »Otroci drugorazrednih državljanov: Istospolne družine v pravu in praksi« v poglavju *Otroci iz istospolnih družin – raziskave in dognanja* med drugim obširno opiše (2002: 120–122) razlike med otroki iz različnospolnih in istospolnih družin. Seveda gre prav za razlike, ki odstopajo od heteronormativnosti: različno pojmovanje razdelitve gospodinjskega dela, ki ga otroci iz družin partnerjev različnega spola v večji meri delijo na »moško« in »žensko« delo, vloga v prihodnosti, ki si jo deklice iz istospolnih družin predstavljajo kot funkcijo, ki združuje »delo in skrb«, in ne zgolj materinstva in gospodinjstva, kar je pogostejše pri deklicah iz družin partnerjev nasprotnega spola; pri otrocih iz istospolnih družin pa je opaziti tudi večjo raznovrstnost predstav o partnerskih odnosih in odnosih med spoloma.

Čeravno je lahko videti, da želijo biti istospolne družine kot družine različnospolnih partnerjev, to ne drži. Že zato ne, ker je kategorija »družine različnospolnih partnerjev« uporabna samo v primeru, da obstaja zakonodaja, ki diskriminira istospolne družine. Sicer pa sploh ni mogoče govoriti o družinah različnospolnih partnerjev kot o skupnosti, saj se vse te družine med seboj preveč razlikujejo.

Z drugimi besedami, nič drugega jim ni skupno. To, da sta starša nasprotnega spola, seveda ne zagotavlja delovnega mesta, rednih dohodkov, dokončanih šol, zdravega življenjskega sloga in tudi ne ljubezni do bližnjega, ljubezni do otrok, usposobljenosti za skrbstvene odnose ... Vse to so okoliščine, ki s spolno usmerjenostjo in kombinacijo spolov razmeroma niso povezane.

Na drugi strani pa imajo istospolne družine več skupnega (razkrivanje istospolne

usmerjenosti staršev, vprašanje vloge socialnih staršev, načini spočetja otroka, načini zagotavljanja socialne varnosti za družinske člane, premagovanje birokratskih ovir itd.) in zato lahko tvorijo nekakšno skupnost. V Sloveniji smo virtualno povezani prek foruma Rozalija, vidimo pa se tudi na mesečnih srečanjih oziroma večkrat zasebno, kadar se spletejo močnejše prijateljske vezi.

Istospolna usmerjenost staršev – večinoma lezbijk⁶ – je kulturno in zgodovinsko pomembna okoliščina, ki vpliva na otroke, na odnose med partnerkama in dinamiko v družini. Prepričana sem, da se vsaka od teh družin – veliko bolj kot večina družin različnospolnih partnerjev – zaveda neenakopravnosti odnosov med spoloma in kulturne določenosti vzorcev »ženskega« in »moškega« vedenja. Družine lezbijk in gejev tudi hitreje doživimo, da je »denar sveta vladar« in da ga imajo moški praviloma več.

Lahko si zamislimo hipotetičen primer razdelitve gospodinjskega dela. Recimo, da se par spozna v študentskih letih ali v času, ko še ni popolnoma poklicno okupiran in ima nekaj prostega časa. Ko zveza postane trdnjša, se lezbijki vselita skupaj in si razdelita gospodinjstvo po preferencah in sposobnostih in enakopravno.⁷ Potem ena ali obe začneta posvečati vse več časa profesionalnemu delu in eni (ali obema) gospodinjstvo in skrb za otroka vzame preveč časa, da bi še najprej opravljala gospodinjstva dela. Potrebna je reorganizacija. Če najamemo gospodinjstvo pomočnico, je težava hitro odpravljena. Če pa denarja zanj ni, naj bi manj zaposlena partnerka opravljala preostala gospodinjstva dela. To bi se zgodilo veliko manj samoumevno kot v družinah različnospolnih partnerjev, v katerih bo ženska poskrbela za gospodinjstvo, po navadi celo

⁶ V Sloveniji poznamo tudi dve družini gejevskih partnerjev, saj so se v medijih javno izpostavili tudi Matjaž, Daniel in Ana ter njena babica in pa Marijan, Christian in Zora. V obeh družinah so tudi uradno že vsi moški zakoniti zastopniki, torej očetje svojima hčerama.

⁷ Če si dela na začetku ne razdelita enakopravno, bo pozneje prišlo do iste situacije – iskanja vzrokov in pripisovanje razlogov, zakaj ena dela več kot druga.

takrat, kadar zasluži več kot partner. Denar (moč) in spol sta tesno povezana – moški so po večini bolje plačani kot ženske in v večini poklicev bolj spoštovani in zaželeni kot ženske. Ker v družini lezbičnega para ni spolne razlike med partnerkama, je izkušnja premoženjske razlike toliko realnejša.⁸

Tatjana Greif se nekako boji, da se bomo v Sloveniji istospolne družine pridružile (gejevski) desnici in propagirale »normalno družinsko življenje« in obsojale vsakršno vedenje, ki od tega odstopa. Da bomo pozabile na izvorno povezanost gibanja za pravice homoseksualcev s feminizmom, na podobnosti z gibanji drugih zatiranih skupin, in moralistično povzdigovali »kult materinstva«. To seveda ni namen istospolnih družin, saj se zadevamo svojih različnosti in tega, da fraza o normalnosti družinskega življenja ničesar ne pove. Družine lezbičnih partnerk v slovenskem prostoru želimo, da se naša razmerja pravno uredijo. Da sva obe mami z enakimi pravicami in dolžnostmi odgovorni za otroke. Da sva v trenutku bolezni otroku na voljo obe, ne pa zgolj tista, ki ga je rodila. Da je lahko zavarovan po obeh mamah. Da lahko deduje po obeh. Da lahko v primeru ločitve sploh biva s t. i. socialno mamo.

Če lezbijkama družina razpade, bo imela druga mama velike težave, če bo hotela skrbeti za otroka. Tudi če se partnerki sporazumno razideta, ena ne bo otrokov zakoniti zastopnik in ne bo mogla urediti kopice zadev. Predstavlajte si, da je druga mama darovala jajčece, zakonsko priznana mama pa je otroka donosila. Te vsebine, tako značilne za družine lezbičnih partnerk v slovenskem prostoru, so le toliko povezane z »inkorporacijo v večinski sistem«, kolikor kličejo po pravični pravni ureditvi.

Zavedam pa se, da tudi v istospolni družini obstaja nevarnost, da prevzame heteroseksualni model, po katerem se prvo leto ali dve z

otrokom ukvarja predvsem mama. V družini lezbijk ta vloga pripade mami, ki je otroka rodila. Mislim pa, da je ta problem predvsem strukturne narave – najprej je samo ta mama upravičena do porodniškega dopusta, pa tudi sicer mora opravljati vse, kar kot edina zakonita zastopnica tega dojenčka pač mora. Če se družina lezbičnih partnerk s tem ne »spopade« že na začetku, je večja verjetnost, da bo res prevzela heteronormativno matrico. Glede na to, da se začetni neenakosti lahko s povečano očetovsko dejavnostjo uspešno postavljajo po robu tudi družine z očetom in materjo, mislim, da bodo s pomočjo spremenjene zakonodaje istospolne družine po večini udeleževale enakovrednost v družinskem življenju.

TEMNE PARLAMENTARNE IGRE ALI »NE JEMLJITE TEGA OSEBNO«⁹

Drugo branje predloga Družinskega zakonika je imelo do poletja 2010 tri etape. Sama sem sodelovala v prvi in tretji, drugo sem izpustila, ker je bilo na sporedu v dopoldanskem času, ki sem ga raje preživela s še ne osem mesečnim sinkom (druga mama je bila pač v službi). Dve parlamentarni izkušnji, medijsko izpostavljanje naše družine in tudi siceršnje spremljanje dogajanja v zvezi s predlogom Družinskega zakonika mi potrjujejo, da gre – vsaj nasprotnikom – predvsem za spektakel, ki naj jim prinese gledanost, prepoznavnost in politične točke. Na tretje nadaljevanje je Aleš Primc prinesel šahovsko uro, s katero naj bi meril čas, koliko časa govorijo zagovorniki in koliko časa nasprotniki zakona. Primc je bil povabljen kot predstavnik civilne javnosti. Pred začetkom razprave je pred vhodom v dvorano segel v roko naslednji trojki: Mitji Blažiču, Romanu Kuharju in meni. Prva dva izrecno zavračata medijska soočenja z njim, jaz z njim sploh še nisem spregovorila besede. In vendar nas je pozdravil kot prijatelj!

⁸ S tem si je mogoče razložiti tudi razmerja, v katerih partnerka, ki zasluži več, opravlja tudi več gospodinjskih del. »Premožnejša« partnerka gospodinjska dela opravlja prav zato, ker ne želi, da bi med njima zavladala samoumevnost na podlagi denarja. To bi namreč pomenilo preslikavo odnosa partnerjev različnega spola in razmerij moški-delo, ženska-gospodinjstvo.

⁹ Za podrobnejši pregled tematike gl. *Temelje socialnega vplivanja*, in sicer celotno poglavje o inovaciji, pa tudi poglavja o normah, zgodnjem preučevanju socialnega vplivanja in konformiranju (Bečaj 1997).

Kot izkušena gledališnica hitro prepoznam spektaklske elemente, napihnjeno nastopanje in natančno izbrane besede, da bo občutek dramatičnosti čim pristnejši. Nič ne pomaga, če v vsakem takem nastopu prepoznam laž, manipulacijo, zavajanje, iztrgan kontekst, polresnico, neizobraženost, omejeno pamet ... Vse to na spektaklske učinke sploh nima vpliva. In vendar je igra na tej ravni, na ravni spektaklskega učinka tista, ki trenutno največ šteje. V tej igri zagovorniki zakona ponavljamo vedno ene in iste argumente, da lezbijke in geji ne odstopamo od »normalne večine«, čeprav, kot sem že na začetku omenila, to ni najbolj natančno. Je pa to edino smiselno in učinkovito, če želimo, da se današnje ozračje do homoseksualnosti spremeni. Če torej o sprejemanju Družinskega zakonika in osveščanju javnosti o homoseksualnosti poskušamo razmišljati neosebno, moramo poznati ta družbeni proces, to igro in z njo pravila spektakla.

HOMOSEKSUALNA INOVACIJA

Smo na točki, ko lgbt skupnost s svojimi zahtevami po pravni enakosti vseh ljudi ter vlada s predlogom Družinskega zakonika spreminjamo socialne predstave o družinskem in partnerskem življenju v Sloveniji. Pri razumevanju tega procesa si lahko pomagamo z osnovami socialne psihologije, in sicer s procesom inovacije. Tako imenujemo vnašanje konflikta v obstoječe normativno stanje oziroma proces, s katerim manjšina vpliva na večino. V praksi lahko torej spremljamo vplivanje homoseksualne manjšine na stališča do partnerskega in družinskega življenja v Sloveniji.

V družbi so nosilke sprememb lahko samo manjšine. Vendar morajo, da lahko spremembo dosežejo, izpolnjevati nekaj pogojev: manjšina lahko vpliva na večino le z doslednim vedenjem; uspešnejše so tiste manjšine, ki so pripravljene sklepati kompromise; vsebina ne sme biti preveč skrajna in ne sme rivalizirati z večino (Bečaj 1997: 331–335). Vpliv manjšine je večji, če člani večine verjamejo, da jih z manjšino povezujejo številne podobnosti. Povedano drugače, na večino bo lahko vplivala

manjšina, ki je dosledna v svojem vedenju, vendar se od večine ne razlikuje preveč. Povzetek osnovne dinamike inovacije je videti takole (Turner v Bečaj 1997: 353):

1. konsistentna manjšina povzroči pri večini dvom in negotovost;
2. manjšina se jasno izpostavi, tako da je ni mogoče prezreti;
3. s svojim vedenjem dokaže, da obstaja še drugačna možnost;
4. izraža gotovost, zaupanje in predanost tej možnosti;
5. jasno sporoča, da ni pripravljena popustiti;
6. to pomeni, da je edina možna rešitev, da se večina približa manjšini.

V tem procesu lahko brez težav ugledamo tudi pot, po kateri hodi slovensko gibanje za pravice homoseksualcev več kot četrto stoletja. Aktivistke in aktivisti se že od leta 1984 javno razkrivajo, opozarjajo na zatiranost, živijo svoje homoseksualno življenje, vztrajajo pri nujnosti spremembe zakonodaje in k temu pozivajo heteroseksualno skupnost. Šolski primer torej, kako se sistem spreminja, in sicer za človeka nadvse pomemben sistem – partnerskega ter družinskega življenja in sobivanja. Ta sistem izvrstno opišejo besede Božidarja Debenjaka (2006: 36):

Partnerstva pa niso samo agape, temveč so ne-profitne združbe, ki imajo ekonomsko neizmeren velik učinek in temu primerno potrebujejo tudi pravni okvir; v njih se dogaja medsebojna skrb, v delu njih, najbolj v družini, tudi posebna skrb za novo generacijo; bistven je »etični pogon« delovanja, torej osebno razdajanje; njihov delovni in odgovornostni input je neprimerljiv s plačanim delovnim vložkom v storitvenih dejavnostih vzgoje in nege; brez tega dela iz naslova agape bi družba jasnodla bankrotirala.

Sama verjamem, da »legalizacija porok in otrok« ne pomeni vpenjanja v večinski (obstoječi heteronormativni) sistem niti ne ogroža emancipacije gibanja za pravice homoseksualcev v Sloveniji. Možnost, da prevzem »zatiralske institucije« zakonske zveze partnerjev različnega spola – to je v zgodovini brez dvoma bila in je morda tudi danes – pomeni priložnost, da iz nje

naredimo nekaj novega, omenja tudi Goldstein, avtor *Homo konzerv* (2005: 91). Ko govori o končnem cilju osvoboditve, zapiše (*ibid.*: 62):

To je prava asimilacija: spremeni se izobčenec, a tudi normalnež, in iz igre njunih posebnosti se rodi nova kultura.

Po mojem mnenju lgbt skupnost s svojimi zahtevami po enakopravnosti zgolj razširja partnerske in družinske norme – in sicer v smer negovanja prej omenjenih vrednot, ki jim dodajam le še strpnost in sprejemanje različnosti.

SKLEP: ZA VSE DRUŽINE IN PARTNERSTVA NE GLEDE NA SPOL

Gibanje za pravice homoseksualcev v Sloveniji je s predlogom Družinskega zakonika na prelomnici. Prvič se namreč pojavlja možnost, da bi se lezbijke in geji v družinskih razmerjih izenačili s heteroseksualno večino. To je izrednega pomena, saj je (kot večkrat poudarja pravica Barbara Rajgelj) vsa socialna varnost vezana na družinska razmerja. Zato so odveč strahovi lezbičnih aktivistk, ki se bojijo, da bo gibanje s tem izgubilo emancipacijski naboj. Nasprotno, urejena osnovna pravna varnost je prvi pogoj, da se bo boj za lokalne politične teme, npr. proti sovražnemu govoru, diskriminaciji pri zaposlovanju, varnosti pred nasiljem, sploh lahko nadaljeval.

Družinski zakonik ne pomeni le udejanjanja pravice homoseksualcev do družine, pač pa ureja tudi partnerska razmerja (torej brez otrok). Slovenski mediji so večinoma spregledali, da je kamen spotike še vedno predvsem – homoseksualnost v vsej svoji pojavnosti – in ne le istospolne družine. V tem prispevku povečini nisem odgovarjala na argumente nasprotnikov Družinskega zakonika. Njihovo početje lahko v enem stavku pojasnim z razumevanjem inovacije (Turner v Bečaj 1997: 336):

Prevladujoči in močnejši del skupine v resnici pogosto poskuša prikazati manjšino kot odklonsko, nevarno in nemoralno.

Na takšno početje skušajo odgovarjati mediji, ki našo družino prikazujejo kot povsem običaj-

no. Še ustrežneje pa bi bilo torej izobraziti ljudi o tem, od kod naravnost proti homoseksualcem izvira, kje se napaja in kam vodi. Oziroma pokazati, da lgbt skupnost v resnici vnaša spremembe, ki so nujno potrebne, če želimo živeti v strpnosti in spoštovanju. Jerneja, Maja in Veni se po najboljših močeh trudimo živeti v skladu s takim vrednostnim sistemom in upamo, da nam bo takšno življenje z ustrežno zakonodajo omogočila tudi država.

Maja Šorli

VIRI

- BEČAJ, J. (1997), *Temelji socialnega vplivanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- CEVC, A. (2010), Ljubezni ni več, je ena sama. *Delo Mag*, 25. 1. 2010.
- DEBENJAK, B. (2006), Partnerstvo in konsekvence. V: Kobe, Z., Pribac, I. (ur.), *Prava poroka? 12 razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Krtina (35–43).
- GOLDSTEIN, R., (2005), *Homo konzerve: Liberalna družba in gejevska desnica*. Ljubljana: Škuc.
- GREIF, T. (2002), Otroci drugorazrednih državljanov: Istospolne družine v pravu in praksi. *Časopis za kritiko znanosti*, 30, 207/208 (Proti kulturi / Nove družine – nove stare ideologije? / Rockovske študije): 109–132.
- (2010) Plemenska skupnost. *Dnevnikov Objektiv*, 8. 5. 2010. http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042357779 (10. 8. 2010).
- KUHAR, R. (2005), LGBT družinske skupnosti. Ne forma, pač pa vsebina. *Narobe*, 5, marec 2005: 12–15. <http://www.narobe.si/stevilka-5/tema-lgbt-druzine.html> (11. 10. 2010).
- (2006), Hočva ohcet: O nezadostnosti registriranega partnerstva. V: Kobe, Z., Pribac, I. (ur.), *Prava poroka? 12 razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Krtina (107–134).
- Lesbo – lezbična, politična, socialna in kulturna revija*, št. 21/22 (2005).
- LOBNIK, M. (2010), Gospod predsednik, ovrednotite ta pogum. *Narobe*, 13, marec 2010: 21. <http://www.narobe.si/stevilka-13/komentar-lobnik> (11. 10. 2010).
- (Ne)pomembne stvari, Mozaična oddaja za mlade na RTV Slovenija, z dne 27. 5. 2010. Dostopno

na <http://tvslo.si/predvajaj/druzina/ava2.70870011/> (10. 8. 2010, od 4. minute dalje, predvsem pa 9. in 10. minuta oddaje).

PAVLOVIČ, Z., (2010) Okrogla miza Liberalna akademije – *Družina kot ideološki konstrukt: Stranpoti razprave o družinskem zakoniku*, 13. 5. 2010. Videoposnetek dostopen na: <http://www.zavsedruzine.si/?cat=13> (11. 10. 2010).

SALECL, R., (2010) Intervju, *Mladina*, 30. 7. 2010. [Http://www.mladina.si/tednik/201030/dr_renata_salecl_filozofinja_in_sociologinja](http://www.mladina.si/tednik/201030/dr_renata_salecl_filozofinja_in_sociologinja) (10. 8. 2010).

SLANIČ, P. (2010), Izzivi ljubezni. *Lepota in zdravje*, 34, avgust 2010, 74–75.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976), *Ur. l. SRS*, št. 15/1976.

FEMINISTIČNO-QUEEROVSKI A PRIORI RAZISKAV HOMOFOBIČNEGA NASILJA

Seveda ni bila prav lahka stvar najti srebrno sekuro na kraju, kjer se vse srebrno sveti.

(Bürger, *Čudovita potovanja ...
barona Münchausna ...*)

Baron Münchausen alias Lažnivi Kljukec je v svoji izrazito nerazumni, pa vendar povsem razsvetljeni maniri večkrat natvezil kakšno kosmato, za lase privlečeno, pretirano in sploh nemogočo trditev. Tako je enkrat napletel, da je na mesec vrgel srebrno sekuro, vendar je ni mogel najti, saj je bilo tudi na mesecu vse srebrno. Pripovedi lahko zaradi njihove slikovite miselne nazornosti uporabimo za ponazoritev zapletenih, predvsem pa neizogibnih konceptualnih sklepov, saj so poglobilne značilnosti teh (prav tako kakor Kljukčevih) utopičnost, protislovnost, aporičnost in (morda vseskozi spregledljiva) ideološkost.

Katera so postavljajoča se načela in univerzalni pojmi homofobije, družbenih sestavov, družinskih razmerij; iz česa so sestavljeni koncepti in pojmi, ki gradijo govor o slednjih, analizo, raziskavo in tudi dejaven upor zoper

zatiranje, neenakost in nasilje? Trdim, da se je pri delovanju treba v maniri dandanašnjega sloga biovsakdanjosti vprašati: kakšnega porekla je homofobično nasilje? Zakaj se včasih zdi, da je govor o homofobičnem nasilju, »odkrivanje« in celo dokazovanje njegovega obstoja podobno iskanju srebrne sekire na srebrnem mesecu, kamor jo je Lažnivi Kljukec po pomoti vrgel, a jo kljub nevidnosti, k sreči, tudi našel?

Na zastavljeno vprašanje bom poskušala odgovoriti s pomočjo feministično-političnega teoretskega orodja, s katerim bom izvedla dekonstrukcijo strukturnih parov nasprotij kot zasnov za homofobijo v izobraževalnih sistemih.

VZGOJA ZA ISTOSPOLNOST

Eno od izhodišč je bilo, da sem ob začetku predavanja skupini slušateljic pokazala fotografijo moje vrtčevske skupine in jih ob tem vprašala, ali mi znajo povedati, kateri od otrok na fotografiji je homoseksualen, ali je vzgojiteljica morda lezbijka, ali opazijo, morda sklepajo, na katero drugo posebnost? Vprašanje je neredko sprožilo zavzeto opazovanje fotografije, predvsem pa širši pogovor o homoseksualnosti, opredeljevanje najpogostejših stereotipov in vprašanja vidnosti/vidljivosti potencialno homoseksualnih otrok, pedagoških delavcev in staršev. To, da smo otroci za fotografiranje postavljeni v vrsti, strogo ločeni po spolu (to že na prvi hudomušni

Fotografija 1: Moja vrtčevska skupina leta 1978/1979, vzgoja za istospolnost?

Opomba k fotografiji: Avtorčin istoimenski prispevek v delu Bahovec, Bregar *Šola in vrtec skozi ogledalo* (2004), v katerem med drugim opisuje različne pristope pri izobraževanju predšolskih vzgojiteljic o homoseksualnosti.

pogled oblikuje dve »istospolni« vrsti), sem jemala za iztočnico o prepletenosti spola in spolne usmerjenosti, o vsiljevanju stereotipnih spolnih vlog pri delu v vrtcih nekdaj in danes. Izhajam iz ideje o povezanosti problema vidnosti in problema vidljivosti neheteroseksualnih spolnih praks z dejstvom globoke vzajemne potopljenosti normirane binarne spolne vloge v normirano – normirajočo seksualnost: deklice se predvidoma vedno zaljubijo v dečke in dečki se predvidoma vedno zaljubijo le v deklice. Spola sta dva, jasno vidna, nasprotna si in strogo ločena. Potemtakem gre z naslovom Vzgoja za istospolnost za igro pomenov na osi: isti spol in istospolnost, pri čemer s parodiranjem koncepta vzgoje (socializacije v procesu vzgoje) kažem na njegovo družbeno konstruiranost in tudi možno spodletelost.

RAZISKAVE REGNBÅGE – RAINBOW – MAVRIČNIH DRUŽIN

Ob koncu leta 2009 smo v mednarodnem sestavu osmih raznovrstnih strokovnjakinj s Švedske, iz Nemčije in Slovenije zasnovala raziskavo o nasilju, ki ga motivira homofobija in je usmerjeno na otroke iz mavričnih družin, ti pa ga doživljajo v okviru vzgojno-izobraževalnih ustanov.¹

Prvih štirinajst mesecev dela je namenjenih raziskovanju in analizi pridobljenih rezultatov, drugih deset pa oblikovanju priročnika, s katerim želimo izboljšati obstoječo pedagoško prakso v okviru omenjenega problema. V raziskavi smo med drugim predvidele določene raziskovalne hipoteze, denimo, da bodo otroci iz mavričnih družin strategije ravnanja z diskriminacijo, ki prihaja iz njihove okolice, razvili boljše od vrstnikov, saj je za stabilno samopodobo otroka morda bolj kot spolna usmerjenost staršev pomembna notranja pozitivna zaslomba družine. Posebej nas bodo zanimale njihove lastne izkušnje pri oblikovanju drugih pomembnih pristopov, ki jih uporabljajo v primerih homofobije

v vrtcu in šoli. Prav tako nas bodo zanimale izkušnje njihovih staršev. Nekaj zanimivih vprašanj v zvezi s temi bi utegnili biti, kakšno vlogo ima heteroseksualna matrica pri odločitvah, kako oblikovati svojo lastno mavrično družino, ki jo utegne izražati potreba po neanonimnem očetu, kako si starši delijo vloge, odgovornosti, kako vzpostavljajo enakopravnost, enakost, širše, kako lahko roditeljstvo vpliva na partnerski odnos ipd. To vsekakor niso osrednje teme raziskave, vendar bomo ob pomoči intervjujev zbirale obsežnejše gradivo, tj. informacije, ki so z našim končnim ciljem povezane morda le posredno, koristijo pa lahko kateri drugi analizi, na primer analizi kontekstov za odločanje o zasnovi starševstva. Naš cilj v okviru te raziskave je izbrati konkretne primere, ki bodo pedagoškim delavcem omogočali čim bolj neposreden vpogled v mehanizme diskriminacije in jim dali tudi konkretne namige za možno dobro prakso.

Zaradi specifičnosti zavestne odločitve lgbt oseb za starševstvo in potencialno izpostavljanje otroka homofobiji imajo tako starši kot raziskovalke pomenljivo etično nalogo: preprečiti nadaljnjo »pandemijo« homofobije na vse, ki so v tesnem ali sorodstvenem stiku z lgbt osebami. Prav taka, osebna motivacija velja tudi za druge primere izključevanja in razlikovanja, ki jo v vrtcih in šolah doživljajo priseljenski in romski otroci, otroci z različnimi sposobnostmi, socialno ogroženi otroci itd. Moralizmi, ki se skrivajo za »skrbjo« za blaginjo in »normalnost« otrok, gredo v resnici zmeraj – protislovno – na račun prav teh »drugačnih« otrok, na isti mah pa tudi v normiranje vseh drugih otrok. Ali kakor pravi Althusser (2000: 72) o tradicionalnih ideoloških tekmovalkah za primat med državnimi aparati:

Tako šola kot cerkev z ustreznimi metodami, sankcijami, z izključitvami, s selekcijo itn. ne »dresirajo« samo svojih mašnikov, pač pa tudi svoje ovčice.

Nevtralne, objektivne pozicije, ene resnice ni. Umeščene, situirane (koncept D. Haraway 1999 a) so tako znanosti kakor njihovi raziskovalci, tako z vsakokratnim zgodovinskim trenutkom kakor z mestom, s katerega izreka, oblikuje, zagovarja svoje mesto raziskovalec/ka. Vednosti

¹ Raziskovalni projekt ima naslov *Izkušnje otrok iz istospolnih družin v šoli*, financira ga program Daphne EU. [Http://plone.gender.hu-berlin.de/rainbowchildren](http://plone.gender.hu-berlin.de/rainbowchildren) (20. 10. 2010).

so nujno parcialne, družbeno in kulturno določene, v njih vsebovana znanstvena ideologija se predstavlja kot znanost sama (pri tem imejmo v mislih razvojno-psihološke ali pa pedagoške zakone), zato ni čudno, da utegne presenečati neki »pogled od spodaj«, »nemi krik«, »glas Razlike«, neuniverzalizirani Drugi (Bahovec, Bregar 2004).

PRED ZAKONOM VSI ENAKI ... REVEŽI

Kadar govorimo o homofobiji kot družbenem problemu, na katerega posameznice in posamezniki naletimo v ustanovah in ideoloških aparatih države (šola, cerkev, družina), je najprej treba ugotoviti tole: institucije oziroma njihove politike strukturno diskriminirajo po spolu, hkrati tudi po seksualnosti, obenem pa svoje ravnanje tudi spretno zakrivajo, tako da so v večinski zavesti osnovna razmerja vzroka in učinka obrnjena.²

Kumulativni diskriminatorski konglomerat, pri nas znan kot 14. člen Ustave RS, je nabor povsem heterogenih parametrov: narodnosti, rase, spola, jezika, vere, političnega in drugega prepričanja, gmotnega stanja, rojstva, izobrazbe, družbenega položaja, invalidnosti in vsake druge osebne okoliščine; to zadnje je, med drugim, pravzaprav evfemizem za spolno usmerjenost. Enako velja za Amsterdamsko pogodbo iz leta 1997, ki prinaša nabor šestih okoliščin: spola, rase oz. etnične pripadnosti, vere ali prepričanja, invalidnosti (hendikepa), starosti in spolne usmerjenosti. Pomenljiva je zakonska formulacija »ne glede na« in ne morda »prav zaradi«, saj bi bilo načelo enakosti proaktivnejše in vsekakor odkritejše v smislu priznavanja hierarhičnih razmerij moči. Njena pomenljivost je v tem, da skriva svojo normativno dinamiko in to, da smo subjekti pravic za državljanskim bojem in zavzemanjem za pravice oz. za odpravo kršitev teh pravic dosegli, da smo se zapisali med potencialno izpostavljene neenaki obravnavi po prej

naštetih parametrih. Pri tem pa smo bili, po drugi strani, k temu vpisu, sledeč udejanjanju koncepta tolerance – do neenakih, do drugačnih – preprosto pripuščeni. Namreč, ne drži, da bi bilo najpomembnejše to: tudi če si belka ali nebelka, si enakopravna; stvar je v tem, da smo prav zaradi svoje rase, spolov, v neenakopravnih in potencialno krivičnih položajih. Kar v dolgotrajnem obstoju ustavnih ureditev še ni jasno, priča o tem, da ima ta nejasnost natančno določen pomen, to je, da zakriva svojo utemeljenost na normi, ki pa je dejanski vzvod neenakih razmerij moči, vzpostavljanja identitet in njunega prepletenega ponavljanja in vnovičnega potrjevanja. Končna benigna potrditev »Vsi so pred zakonom enaki« je zastavljena natanko tako, da vzdrži prav v kontekstu tistih, ki jih razlikovanje zadeva, in ne morda onih, ki jih zaradi njihovega hegemonskega položaja ne zadeva. V Sloveniji so deklarativno sicer vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, le uživamo jih ne vsi enako/pravno/vredno.³

V večini Evrop/e se ustanove, tudi parlament kot krovna, pri uveljavljanju svojih pravil in zakonov praviloma ograjujejo od eksplicitnega zavzemanja homofobičnih drž. To utegne pomeniti tudi, da jih ne sankcionirajo ali kako drugače zakonsko obsodijo. V državah, kjer homoseksualnost kot taka ni prepovedana, preganjanje ni predvideno, vendar je izobraževanje za dvig zavesti praviloma razumljeno kot promocija homoseksualne prakse. To je med drugim seveda tudi izraz avtoritarnosti. Onstran tako skrajne točke (npr. kriminalizacija homoseksualnosti), ki našim družbam, recimo pogojno, skoraj ni več zamisljiva, je spekter institucionalnih in neinstitucionalnih praks, ki s svojimi mehanizmi učinkujejo intersekcijsko in večkratno diskriminatorsko, hkrati pa liberalno.

Kateri so pogoji, pod katerimi je to možno? Kakšna je vloga šolskega aparata pri trenutni vsakodnevni reprodukciji spolne ideologije?

² Slikovna podoba k temu bi utegnila biti Escherjeva roka, ki riše drugo roko, hkrati pa z dlanjo briše, kar je pravkar narisala.

³ Zato bi bilo trditev ustrezno aforistično dokončati takole: vsi so pred zakonom enaki reveži.

PARADOKSI SVOBODE V LIBERALNEM ZAKONU

Pritisk oziroma vsaj vpliv, če ne pristane-mo na moč, ki ga veje oblasti – zakonodajna, izvršilna in sodna, poleg parlamentarne oblike državne oblasti – s svojimi aparati izvajajo nad posamezniki/cami, je danes že moč prepoznati kot le en del zgodbe o nesvobodi:

S tem ko je reprezentacija političnega subjekta kot, denimo, lgbt – sebi/zase način, s katerim ljudje spreminjamo, transformiramo državo, je to za državo način, kako kontrolira, nadzira, poddržavlja ljudi. [...] Kar se tiče pravic lezbijk, gejev, biseksualcev in transseksualcev, smo zagotovo že dolgo v času, ko se začetna emancipacijskost moči spreminja v regulativnost: iz nje izpadajo radikalnejše politične zahteve – predvsem depolitiziranih posameznikov/ic [...]. Ta paradoks je izražen v Nietzschejevem vztrajanju (1989 [1888]: 85), da liberalne institucije prenehajo biti liberalne, takoj ko se uveljavijo ali so dosežene. (Pan 2009: 185–186.)

Zavzemanja za zakonske spremembe nam torej ne morejo biti samoumevna in to še ne pomeni, da so njihovi cilji optimalni oziroma celo idealni. Tako bo tudi v zvezi s spolno »preferenco« sicer zavladala preferenčna politična obravnava (kolikor še ni), vendar kot pripustitev, podelitev pravic (npr. institut registriranega partnerstva), to pa ne pomeni nič drugega kot povečanje oziroma razširitev nadzora še na neheteroseksualna partnerstva. Pri tem so vsakokratna volilna nihanja med konzervativnimi in liberalnimi strujami na ozadju intersekcije pravic in ekonomskih pritiskov pravzaprav občutno relativizirana. Prav rezultati raziskovalnih projektov (drugega skorajda ni) imajo pri tem delovanju veliko, neredko pionirsko vlogo.⁴ Tako sta tudi koncepta multikulturalnosti

in enakosti v pedagogiki in šolah neredko vse pozornosti in kritike vredna reč, saj navadno ne spreminjajo tiste logike, ki ju v kontekstu šole izgrajujeta: ta je kulturno monolitna, hegemonjska, družbeno nepluralna in izključujoča ter v praksi omejena na politično korektnost.

Poskušala bom podati vsaj delen odgovor na to skorajda protislovno situacijo, saj se mi raziskovalna pozicija, ki vključuje ambicijo, ki vodi k uporabi oz. omogoča uporabo raziskovanja kot orodja za ustvarjanje novih politik spola, kratko malo ne zdi nevprašljiva niti nujno emancipatorska. Prej omenjena raziskava s svojim »skromnim« ciljem oblikovanja priročnika sicer nima širših in neposrednih političnih implikacij, vendar pa je pomembna zbirka gradiva, pri katerem je zelo pomembno, kako je zbrano in interpretirano. Poleg tega omogoča neposredno politično aplikacijo, denimo v smeri oblikovanja novih oziroma udejanjanja obstoječih politik šolstva glede spola in seksualnosti.

Naredimo kratek ovinek z neposrednim se-stopom v sodobno feministično politiko spolov.

POLITIKE SUBJEKTIVNOSTI

Najprej izključimo retoričnost vprašanja, zakaj homofobijo in z njo širše povezane koncepte spola in spolnosti posebej poudarjati, tako rekoč dokazovati? Pogoji, v katerih je zavzemanje za zmanjševanje in odpravo diskriminacije na osnovi spola in spolne usmerjenosti sploh postalo del »agende« vsake sodobne demokracije, imajo svoj galapagos, torej evolutivno pot, v kateri so se razvijali in postali to, kar so danes. Imajo ga predvsem v feministični teoriji in

spolno-ideološkemu revizionizmu. To pa ni le ponižujoče, še več: vprašanje samo po sebi je nelegitimno. Zato je nujno, da zavrnemo motivacijo za postavitev tega vprašanja, da ga po istem ključu kot katero drugo zavrnemo kot nelegitimno, saj ne le grozi vrojenemu človekovemu dostojanstvu, temveč ga neposredno krši (prim. nacistične omejitve rojstev za duševne bolnike/ce). Človekovo dostojanstvo je sicer eden bolj čudežnih konceptov znotraj človekovih pravic – ga namreč ni, če ga ne upoštevamo oziroma zanj ne zagotovimo spoštovanja širše človeške skupnosti. Tako so namreč lepa načela, denimo načelo pravice do ustvarjenja (za odrasle) in ohranitve (za otroke) družine, uporabljena le deklarativno.

⁴ Zdaj v Sloveniji prevladuje odziv, da je primernost istospolnih staršev za otroke in njihov vpliv nanje treba dokazovati, po možnosti z longitudinalnimi raziskavami. Z znanstvenega vidika sicer takšna prizadevanja razumem, tudi njihov političen pomen za javno zavzemanje za pravice, vendar se osebno ne morem otresti mnenja, da z dokazovanjem svojega obstoja, svoje človeške kompetence za skrb in ljubezen pravzaprav odgovarjamo

njenih političnih ideologijah ter v aktivizmih za pravice lgbt oseb po vsem svetu. Kako dojemati in razumeti moč, je vsekakor vprašanje, ki se mu je feminizem zmeraj zelo pozorno posvečal (Yeatman 1997: 144).

Prepletenosti konceptov (drugega) spola in (manjšinskih) spolnosti ne bom posebej razlagala in poudarjala, saj sem to storila na drugem mestu (Pan 2007). Pogovor o homofobiji je intrinzično povezan s prevladujočimi koncepti binarizma spola in heteronormativne seksualnosti ter je s pojmom *prisilne heteroseksualnosti* (koncept A. Rich 1986) vzpostavljen s *heteroseksualno matrico* (koncept J. Butler 2001 [1990]), ki kot svoj strukturni učinek ustvarja svojega nujnega Drugega (koncept S. de Beauvoir 1999 [1949]), tj. homoseksualnost, ženske in druge (koncept L. Irigaray 1997).

J. Squires (2009 [1999]: 54) pregledno predstavlja razvojni zemljevid spola znotraj politične teorije in tudi metodologije raziskovanja; z »mapiranjem« vidimo shematično prepletene tudi epistemologije feminističnih teorij. S tremi »arhetipskimi« pristopi k vprašanju subjektivitete, determinističnim, konstruktivističnim in dekonstruktivističnim, lahko povežemo pojem biološkega spola (*sex*) – z njim je povezan biološki determinizem – pojem (družbenega) spola (*gender*) in njegove določenosti z biološkim spolom – z njo je povezan družbeni konstruktivizem – in s pojmom telesnosti (korporealnosti) – s tem pa je povezana dekonstrukcija.

Ob tem, da obstaja veliko konstruktivističnih razlag o pridobitvi spolno zaznamovane spolne identitete (vidnejše so G. Rubin, N. Chodorow, N. Hartsock, C. MacKinnon), so strukturalistične razlage razlikovanja med biološkim in družbenim spolom večinoma ostajale singularne, to pomeni, da so sicer pri pomembnih spoznanjih (o sistemu spola, ki konstruira dva različna biološka spola in deluje tako, da moč koncentrira v rokah patriarhov, pri čemer je – ne »ima« – pomembno mesto moči družina, heteroseksualnost pa osrednja institucija, ki ohranja sistem spolov) ostajale zavezane dihotomiji med biološkim in družbenim spolom ter enotni, singularni katego-

riji »ženska«. Nadaljnji premik pomenijo bolj pluralna dojetanja spola, ki tudi biološki spol »dekonstruirajo« kot družbeno konstruiranega, kategorijo žensk pa od »žensk« premeščajo k »subjektivitetam«. To nas popelje onstran razlikovanja med biološkim in družbenim spolom, k obravnavi nedualistično pojmovane telesnosti.

Pomembno je oceniti, da je obstoječe stanje glede dojetanja spola in seksualnosti v pedagoški praksi, ki se kaže v (prikritih) kurikulumnih smernicah, konkretnih učnih načrtih in razpisanih temah ter mentalitetah njihovih izvajalcev, pedagoških delavcev samih, nezadostno. Najpreprosteje bi bilo dojetanje obstoječega stanja moč postaviti nekam med esencializem in nekakšno zavedanje o družbenem konstruktivizmu (teoretsko ga je zastavila S. de Beauvoir, izpeljal pa feminizem v šestdesetih), ki zagovarja načelno enakost med ženskami in moškimi, odpira pa tudi možnost realizacije spola, osvobojene kulturnih stereotipov.

Stanje v šolstvu je vsekakor izraz obstoječega političnega vpliva in njegove prav tako skrb zbujajoče politike spolov in z njim povezanega diskurza. Izziv in cilj, v smeri katerega se gotovo šele moramo začeti bojevati, je predvsem dekonstrukcija spolnega binarizma in ne, denimo, interpretacija spolnih praks, golo vztrajanje pri enakosti moških in žensk ter esencialistična krepitev solidarnosti med homogeniziranimi ženskami. Tovrstna dekonstrukcionistična premestitev je gotovo bolj izzivalna od strategije vključitve (Squires 2009 [1999]), zahteva pa tudi drugačne oblike organiziranja »žensk«.

Vsekakor moramo znotraj vloge teoretskega in praktičnega socialnega dela, ki izhaja iz feminističnih temeljev, videti pomembno nalogu, usmerjeno v transformativno vplivanje na pedagoško delovanje, predvsem v smislu oblikovanja pedagoških praks v smeri upoštevanja vidika spola in seksualnosti, dekonstrukcije njune nevtralnosti, tj. zgodovinske konstruiranosti spolnih identitet. To je potrebno, da bi se izognili nadaljnji postvaritvi in vnovičnemu ohranjanju teh identitet ter nanje vezanih spolnih vlog v obstoječih in prihodnjih (družinskih) strukturah, s čimer bi odpravili tudi vzroke za

problem vidljivosti in torej vidnosti neheteroseksualnih praks življenja.

NA SREBRNEM MESECU ISKATI SREBRNO SEKIRO

*Mama očetu bere misli
in vse njegove želje ugane.
Pomaga mu kadar so dnevi kisli
ali če z levo nogo vstane.
Naš očka si včasih,
da mami ustreže, predpasnik priveže
posodo pomije – in če kaj razbije,
v predpasnik zavije pa skrije ...⁵*

V luči zgoraj navedenega mota in njegovega konteksta velja, še preden preidemo v dekonstrukcijo pojmov spolne vloge, poudariti tole: nevidnost srebrnega na srebrnem ozadju je, kakor sicer ugotavljam v nadaljevanju, strukturna; je rezultanta, ki izhaja iz pozicij moči, vzajemno so-omogočenih s strukturami in perpetuiranih med drugim tudi z odporom, ki izhaja iz nevednosti in nedopustne neosveščenosti, ki ji je danes že kar težko verjeti. V tej pesmici je očka prikazan kot neroda, saj je,

⁵ Gre za čestitko, pod katero je pripisano Rada vaju imam! Avtorica spletnega dnevnika je nanjo naletela pri materi dvehletnega otroka, ki obiskuje enega izmed vrtcev v Sloveniji. Utemeljeno se sprašuje: »Ne razumem čemu služi sploh takšna čestitka? V nobenem ‚verzu‘ ne omenja nobene povezave med otrokom, ki to čestitko podarja, in njegovimi starši. Čestitka, za kaj pravzaprav?« Vir: <http://open.si/?p=3083> (avgust 2010). Zaradi avtentičnosti v besedilo nisem posegala pravopisno.

Iz pesmice in njene stereotipizirajoče logike je moč sklepati, da je njena avtorica morda imela namero nerodnost otroka povezati z nerodnostjo odraslega človeka in jo tako pokazati kot sprejemljivo in hudomušno; a poskusimo si za hip zamisliti, da bi tako vedenje pripisali materi: *Naša mami si včasih, da očku ustreže, predpasnik priveže, posodo pomije – in če kaj razbije, v predpasnik zavije pa skrije ...* Nastala bi situacija, v kateri bi verjetno najprej pomislili, da mami stori tako, da je očka ne bi kaznoval. Spolni vlogi sta popolnoma hierarhični in pesem nastopa kot vrtec v vrtcu – vlogi postvarja in reproducira. Je to učinek kurikularne preno-ve, doseg moderne pedagogike, smo tako otroka z igro, tako rekoč igraje – za nos – potegnili v igro patriarhalnih družinskih razmerij?

kot *implicite* (iz)vemo, nevajen gospodinjskega dela, to, da pa pri njem vendarle sodeluje, implicira njegovo altruistično dobroto (do mame), s čimer ji pravzaprav nalaga neskončni dolg. Mi, ki materin dolg poznamo, bomo vedeli, da je hudomušno tudi on že vedel, da mi vemo, kako je skril, skriva črepinje, čeprav mu jih, prav zaradi njegove avtoritarne pozicije, ne bi bilo treba – vendar jih mora prav zato, da njegov nasprotni člen v strukturi, tj. mati, potrdi in podvoji njegovo prevlado. V zameno bomo, enako hinavsko kot on, to hudomušnost radi nagradili z zamolčevanjem tega, da vemo za prikrito. Prenos na naslednji register, tj. na naslovnike/ice, že pomeni odpor zaradi nevednosti, ki je na delu, ko vzgojiteljica tako pesmico napiše in jo starši sprejmejo. Vsem znano skrito navzočnost črepinj bomo vsakič razblinili, če se povrnem k vizualni prispodobi z istobarvnim ozadjem, torej s srebrnim ščitom za srebrno sekiro, to je s privolitvijo v to igro. Verjetno ni potrebno, da naprej posebej poudarjam, da je v tem ekskurzu o razbiti »družinski srebrnini« *explicite* vsebovano dejstvo zlo-rabe ne-moči otrok in žensk kot skrajne konsekvence razmerij hierarhičnih pletežev tega, kar je A. Rich (2003 [1979]) odlično poimenovala »laži, skrivnosti in molk«.

Predpostavljam, da smo uspešno načeli problem nevidnosti (spregledovanja) srebrne sekire in da se je temni rob skritega predmeta orisal. Od tod lahko storimo korak naprej k problemu nevidnosti mavričnih otrok v svojih okoljih, nadalje tudi lgbt otrok in staršev neheteroseksualne identitete v izobraževalnem polju, ne nazadnje pa tudi spolno nekonformnih (neheteroseksualnih) pedagoških delavk in delavcev. Prej omenjeni raziskovalni projekt se bo poleg fizičnega in psihološkega nadlegovanja posebej posvetil upovedovanju moči izključevanja, precej specifični za homofobijo, in sicer iz queerovske dekonstrukcijske feministične perspektive.

A treba je misliti naprej: kako imajo lahko feministična prizadevanja za enakovredno obravnavo spola kakršnekoli politične učinke, da ne bi izpadli kot še eno lučanje sekire na mesec?

HOMOSEKSUALNA SORODSTVENA RAZMERJA

V zvezi z ločnico med *sex* in *gender*, ki izhaja iz stare delitve med naravo in kulturo, čeprav se z njo ne pokriva povsem, smo v sodobnem času vzpostavili in splošno sprejeli njeno vzporednico: biološko/socialno starševstvo. Slovenščina sicer ob pojmu matere pozna tudi pojem roditeljice (in nadomestne matere – to je mati brez odvečne druge dojke⁶), ki se razlikuje od starša, starega starša, krušnega starša ipd. Spolne vloge, denimo moški in ženska, so v primeru »istospolnih« staršev jezikovno, in miselno verjetno tudi, obravnavane enako kakor v primerih drugih staršev: vloga matere sovпада z ženskim spolom, vloga očeta je istovetna z moškim. Tako potem pridemo do situacij, v katerih bo v očeh javnosti ali pa tudi v očeh staršev samih otrok iz mavrične družine otrok imel dve materi oziroma dva očeta. Gledano strukturno pa to ne pomeni drugega kakor podvojevanje isto-simbolnega, nasprotja brez opozicije, ali rečeno »po otroško«: po eni strani preobilje, po drugi temeljni primanjkljaj.

Norma za sovpadanje spola (ženski) in spolne vloge ter njenih značilnosti (feminilna, materinska, skrbna, odpuščajoča itd.) je povsem kontingentna, vendar je v sistemu spolnega binarizma in samoumevne heteroseksualne matrice postavljena za nujno in idealizirano. V resnici pa je prav nasprotno: nujno je, da smo sposobni misliti tako spolne vloge *qua* simbolne pozicije, kakor tudi spol, kot povsem prazne – zaseda in uprizarja jih lahko poljubno, kdor

hoče – in arbitrarne; njihova simbolna funkcija (v sorodstveni strukturi ali v jeziku) je sicer zagotovljena, vendar povsem poljubna. Ključna opozicija v logiki binarnih opozicij v strukturni mreži je med plus in minus, med prepovedjo in zapovedjo, ni pa njen opozicijski ključ spolna razlika, zanjo je spolno-ideološko nezaznamovana struktura preprosto slepa.

Rečeno drugače, to pomeni, da ne bomo našli resne psihoanalitične trditve, da mora, denimo, očetovsko vlogo igrati oziroma zasedati moški; nedvomno jo (lahko) tudi ženska, pa se v dinamiki strukture ne bo spremenilo nič. Strukturna antropologija, ki je tako kot drugi strukturalizmi izhajala iz jezikoslovja de Saussura, ne bo v spoju dveh žensk, denimo, videla nič več pomena kakor v spoju dveh fonemov.

Sintagmi »ženskega« spola in »nasprotnega« spola je normativno-diskurzivna. Ženska torej ne le, da se ne rodi kot ženska, to – prav tako kot mati – tudi ne postane.

Tako kakor je moral Lažnivi Kljukec, da bi našel srebrno sekiro na srebrnem mesecu, uporabiti logiko, bomo v tem »neizogibnem« primeru, ko se nam spoli skrivajo za spolnimi vlogami, tudi mi morali uporabiti logiko, ki združuje tako iskalčevo kakor skrivalčevo taktiko. Za neko raziskavo v Izraelu je intervjuvanka povedala:

Ena najlepših stvari življenja v lezbični zvezi je, da ti družba ne nalaga, kaj naj bi bila vloga ene ali druge partnerke. (Ben-Ari, Livni 2009: 94).

Performativnost (prenesena iz jezikovnih dejanj na spol) pomeni, da s tem, ko govorec/-ka govori, hkrati vzpostavlja dejanje, o katerem govori, to pa hkrati pomeni, da vzpostavlja tudi transformativno logiko, po kateri si strukture ne zamišljamo kot vnaprej postavljene niti sedimentirane na heteroseksualni matrici. Elementarne strukture sorodstva v svoji osnovi tako predvidevajo možnost (ki pa je ne izpeljejo): kaj bi bilo, če bi namesto menjave žensk v družbi potekala menjava moških (Lévi-Strauss 1985: 85–86)? Načelo »razlikovalne valence spolov« (Héritier 1996) je tako učinkovito, da ta, sicer logično mogoča plat sorodstvenega obrazca ostaja nevidna,

⁶ Nanašam se na spoj sadizma in maskulinizma, ki ga navaja D. Haraway (1999 b), ko opisuje, kako je bil v poznih petdesetih zamišljen in do zgodnjih šestdesetih 20. stoletja ohranjan eksperimentalni aparat uglednega raziskovalca H. Harlowa, ki je zasnoval nadomestne matere za prislino izolirane opice mladiče, in sicer tako, da so oblikovali dva tipa »mater«; obe sestavljene iz žičnate mreže, prekrite z blagom, s klovnovskim nasmehom, nekatere pa tudi brez glav. Ene so oddajale izjemno vročino, druge skrajni hlad, ali pa so imele eno samo mesto laktacije. Avtorica navaja raziskovalčevo konstrukcionistično logiko: »Ko smo snovali to nadomestno mater, nismo bili odvisni od muhavosti evolucijskih procesov. [...] Proizvedli smo učinkovito telo popolnih razmerij, ki je bilo okleščeno nepotrebnih vzbojnih in priveskov. Odvečnosti v sistemu nadomestne matere smo se izognili tako, da smo zmanjšali število dojk z dveh na eno.«

celo nemisljiva. Enakost in obrnljivost situacij v okvirih abstraktne logike postaneta v objektivni realnosti hegemonija enega spola in neobrnjivost. Kaj bi bilo, če bi »sedimentirano idealnost norme« (formulacija J. Butler 2009) premestila nenormativna svoboda? Kako bi bilo, če bi, po vzoru prepovedi incesta, ki je kulturna prepoved (zaradi svoje univerzalnosti – in ne zaradi »porekla v naravi«) narave, tudi homoseksualnost razumeli kot topos narave v kulturi? Če bi znova pretehtali sorodstvena pravila in namesto prekrivanja z neeksplicirano zapovedjo heteroseksualnosti homoseksualnosti končno priznali moč ustvarjanja sorodstvenih razmerij?

Maja Pan

VIRI

- ALTHUSSER, L. (2000), *Ideologija in ideološki aparati države*, Izbrani spisi. Ljubljana: /*cf.
- Amsterdamska pogodba (1997). [Http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf](http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf) (20. 10. 2010).
- BAHOVEC, E. D., BREGAR, K. (ur.) (2004), *Šola in vrtec skozi ogledalo*: Priročnik za šole, vrtce in starše. Ljubljana: DZS.
- BEAUVOIR, S. DE (1999) [1949], *Drugi spol*. Ljubljana: Delta.
- BEN-ARI, A., LIVNI, T. (2009), Socialna konstrukcija materinstva v istospolnih družinah. Pogledi bioloških in socialnih mater. *Socialno delo*, 48, 1–3: 87–97.
- BÜRGER, G. A. (1966), *Čudovita potovanja ... barona Münchhausna ali po naše Lažnivega Kljukca ...*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BUTLER, J. (2001) [1990], *Težave s spolom: Feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.
- (1993), *Boddies that matter: On the discursive limits of sex*. New York: Routledge.
- (2002), Is kinship always already heterosexual?. Differences. *A Journal of Feminist Cultural Studies*, 13, 1: 14–44, Bloomington: Indiana UP. [Http://www.hartza.com/butler2.pdf](http://www.hartza.com/butler2.pdf) (5. 8. 2010).
- (2009), *Antigonina zahteva: sorodstvo med življenjem in smrtjo*. Ljubljana: Študentska založba.
- HARAWAY, D. (1999 a), *Opice, kiborgi in ženske*. Ljubljana: Študentska založba.
- (1999 b), *Journal for Critical Animal Studies*, VII, 2, 2009: 25.
- HÉRITIER, F. (1996), Masculin/Féminin. La pensée de la différence. Pariz: Odile Jacob. V: Hérítier (2001): Neosvojljiva trdnjava sorodstvenih struktur. *Delta*, 7, 3–4: 31–53.
- IRIGARAY, L. (1997), *The Irigaray Reader*. Oxford, Cambridge, Mass.: Blackwell Publishers.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1985), *Oddaljeni pogled*. Ljubljana: Škuc Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- PAN, M. (2007), *Ljubezen je ljubezen. Priročnik za učenje in razumevanje človekovih pravic na osnovi spolne identitete ter spolne usmerjenosti*. Ljubljana: Amnesty International Slovenije.
- (2009), Pedagogika in homoseksualnost ali vodenje otrok – za nos?. *Sodobna pedagogika*, 60, 4: 182–202.
- NIETZSCHE, F. (1989) [1888], *Somrak malikov ali Kako filozofiramo s klavirjem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- RICH, A. (1986), Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. V: *Blood, Bread and Poetry: Selected Prose, 1979–1985*. New York: Norton.
- (2003) [1979], *O lažeh, skrivnostih in molku: Izbrani eseji, 1966–1978*. Ljubljana: Študentska založba.
- SQUIRES, J. (2009) [1999], *Spol v politični teoriji*. Ljubljana: Krtina.
- YEATMAN, A. (1997), Feminism and power. V: Shanley M. L., Narayan, U. (ur.), *Reconstructing Political theory: Feminist perspective*, Cambridge: Polity Press.

MAVRIČNA SVETOVALNICA

Pri društvu DIH že nekaj let deluje Mavrična svetovalnica, namenjena lezbijkam, gejem, biseksualnim in transseksualnim osebam ter tistim, ki svojo usmerjenost in identiteto še iščejo. Podporo ponujamo tudi staršem, svojcem in prijateljem. Trudimo se, da uporabnikom zagotavljamo varen prostor brez predsodkov in sodb.

Svetovalnica je organizirana za pomoč tistim, ki se zaradi svoje istospolne usmerjenosti znajdejo v težavah v družini, družbi ipd. Težave se navadno kažejo v splošnem nerazpoloženju posameznika, zapiranju vase ali izrazitem opurtunem vedenju, zlorabi alkohola in drog, samodestruktivnem vedenju ipd. V teh primerih gre največkrat za mlajše uporabnike, ki svojo istospolno usmerjenost šele identificirajo, sprejmejo in umestijo v svoje življenje ter jo v svojem socialnem okolju razkrijejo.

Razkritje kot dejanje, s katerim oseba spregovori o svoji istospolni usmerjenosti, je gotovo eden od najpomembnejših, če že ne najpomembnejši trenutek v življenju istospolno usmerjenega posameznika. Ob tem je treba

vedeti, da je razkritje v resnici nikoli dokončan proces, kajti istospolno usmerjeni posameznik se s tem dejanjem srečuje vse življenje, v številnih okoliščinah. Na tem mestu bom razmišljal večinoma o razkritju lastni družini.

Motivov, vzrokov in načinov razkritij je veliko, je pa razkritje istospolno usmerjenega posameznika skoraj po pravilu povezano s konflikti. Tako osebnimi kot medosebnimi. Posameznik jih laže premaga z zunanjo podporo in s pomočjo strokovnjakov, ki imajo večletne izkušnje pri delu s spolnimi manjšinami.

Čeprav v lgbt krogih velikokrat menijo, da je razkritje lastno samo njim, to ne drži. Razkritje poznajo tudi druge, predvsem manjšinske skupine, katerih pripadniki se v določenih družbenih položajih (npr. delovno okolje) izrečejo o sebi. V lgbt krogih je razkritje bolj prepoznano in teoretsko obdelano. Nekatere druge manjšinske skupine, pri katerih se posamezniki lahko razkrijejo, so npr. pripadniki drugih narodnosti, drugih verskih skupin, uporabniki psihiatrije, kronični bolniki, alkoholiki, narkomani, nekdanji zaporniki, včasih tudi nosečnice v prvih mesecih po zanositvi ipd.

Čeprav bi na prvi pogled mislili, da je razkritje istospolne usmerjenosti posameznika njegova osebna okoliščina in da se po razkritju burni odzivi pomirijo, to ne drži. Starši npr. za svojega otroka v skladu s svojimi željami in vplivi okolja pripravijo določen scenarij, v katerem pa za istospolno usmerjenost ni prostora (mlajše generacije staršev danes sicer dopuščajo to možnost, čeprav se tu pojavi vprašanje, koliko je to res stvar njihovega prepričanja in koliko stvar zunanje drže).

Razkritje starše največkrat preseneti in ker okolje tudi od njih zahteva odgovore, se kmalu znajdejo v zadregi. Tako istospolna usmerjenost posameznika ni več njegovo intimno vprašanje, ampak postane vprašanje družine. Največkrat se starši odzovejo s poskusom nadzora in izrečejo znameniti stavek: »To ostane med nami!«

Podobne dvome in stiske, kot jih doživlja posameznik, ko se pri sebi spopada s svojo istospolno usmerjenostjo, začnejo doživljati tudi starši. Slej ali prej se bodo znašli v položaju, ko bodo morali spregovoriti o istospolni usmerjenosti

svojega otroka. Tega se dobro zavedajo, saj vedo, da okolje zahteva določene odgovore (npr. vprašanje otrok, poroke). Pomoč in podporo pogosto potrebuje istospolno usmerjeni posameznik, pa tudi starši. Žal pa je ne poiščejo tako pogosto kakor istospolno usmerjeni posameznik. Za naše okolje je tudi značilno, da je družina hitro deležna strokovne pomoči, če gre npr. za zlorabo drog, vprašanja istospolne usmerjenosti pa se strokovne službe praviloma ne lotevajo.

Kot rečeno, starši želijo, da ostane istospolna usmerjenost njihovega mladostnika družinska skrivnost, ker največkrat upajo, da gre za prehodno obdobje, ki ga bo mladostnik prebrodil, preživel, prerastel, potem pa zadovoljil pričakovanja okolja: se ustalil v trdni zvezi z osebo nasprotnega spola in dobil otroke. Ker pa se to navadno ne zgodi, postane in ostane ta del družinske stvarnosti največkrat neverbaliziran. Posledice tabuizirane družinske stvarnosti so sprenevedanje, pretvarjanje in neodkrita, nepristne komunikacije, to pa gotovo ne vpliva ugodno na vsesplošno družinsko ozračje oz. dinamiko. Uporabniki poročajo o verbalnem nasilju staršev, kadar se kateri opije ali doživlja stres.

Iz omenjenih družinskih dinamik vidimo, da postane družinska resničnost za vse vpletene obremenjujoča, če že ne nevzdržna. Kako se bodo nanjo odzvali, je odvisno tako od zgodovine posamezne družine in njene sposobnosti za obvladovanje stresa kot od vloge in moči, ki jo posameznik ima v družini.

Treba je poudariti, da starši in družinski člani pogosto nimajo ustreznih informacij, ki se nanašajo na istospolno usmerjenost. Naloga svetovalca v naši svetovalnici je med drugim, da starše in druge družinske člane informira o lgbt tematiki. Na ustrezen način jih tudi spodbuja, naj poiščejo ustrezno literaturo, spletne strani ipd.

Ob starših pa so tu še sorojenci. Res je, da so s svojim odnosom do istospolno usmerjene sestre ali brata pogosto lahko dober zgled staršem. Kljub temu pa je treba vedeti, da imajo tudi oni težave, kadar je treba pojasnjevati in mogoče celo braniti sestrino oz. bratovo istospolno usmerjenost.

Istospolna partnerska razmerja so pogosto bolj kompleksna – tako na psihološki kot socialni ravni – kakor zveze heteroseksualnih partnerjev. Kompleksnost problemov istospolnih partnerskih razmerji je posledica tega, da je celotni ustroj družbe še vedno zelo heteronormativen. Tako so obremenitve istospolno usmerjenih partnerjev večje, za reševanje težav pa potrebujejo strokovno pomoč ljudi, ki so seznanjeni s kompleksnostjo istospolne tematike.

Večina starejših istospolno usmerjenih je osamljena. Osamljenost je posledica načina življenja v preteklih obdobjih, ko je bilo istospolno usmerjenost treba skrivati in so se zaradi nje zelo razrahljale oziroma pretrgale družinske vezi, če se je posameznik odločil, da ne bo živel z ustaljenimi, njemu vsiljenimi normami in pričakovanji okolja. Starejši istospolno usmerjeni imajo pogosto negativen odnos do svoje istospolne usmerjenosti, ker so bili prav zaradi nje socialno izključeni, stigmatizirani, izolirani ali so imeli kake druge težave. Pogosto tudi ne razumejo bolj sproščenega odnosa mlajših generacij istospolno usmerjenih do istospolne usmerjenosti. Po drugi strani pa se tudi gibanje istospolno usmerjenih pri nas z vprašanjem starejših istospolno usmerjenih ne ukvarja.

Čeprav transseksualnosti ne gre enačiti ali povezovati z istospolno usmerjenostjo, skupine, ki se zavzemajo za pravice istospolno in biseksualno usmerjenih ali pa se ukvarjajo z vprašanji in temami, ki se navezujejo na istospolno usmerjenost, v svojih programih že po tradiciji praviloma omenjajo tudi transseksualce. Transseksualne uporabnike večinoma zanimajo informacije, kje in kako v Sloveniji spremeniti spol, in se ne oglasijo toliko zaradi drugih stisk.

Ob tem je zanimiv podatek iz prakse: večina uporabnikov, ki jih zanima sprememba spola, je ženskega spola. Po podatkih iz evidence svetovalnice je to razmerje štiri ženske, ki bi spremenile spol (v moškega), na enega moškega, ki bi spremenil spol (v ženskega). Takšno razmerje sproža številna vprašanja. Med drugim, koliko gre zares za tako visoko stopnjo transseksualnosti pri ženskah; ali niso morda spoznale, da bi kljub vsem načelom enakosti

med spoloma laže preživele in uresničile cilje, če bi bile moškega spola?

O istospolni usmerjenosti danes pišejo različne naloge, tako na srednješolski kot študijski ravni, diplome ipd. S kančkom zadržanosti ali sramežljivosti so omenjene v sklopu različnih študijskih vsebin. Kljub temu pa se pojavi problem, ko se je treba prebiti do relevantnih informacij, saj je istospolna usmerjenost (homoseksualnost) v starejši literaturi obravnavana kot odklonsko vedenje, če že ne kot bolezensko stanje.

Tu je nevarnost, da bo avtor naloge ali članka nehotе zaveden in bo proti svoji volji razširjal neresnice in podpihoval nestrpnost. Posameznike, npr. starše, je treba opozoriti, naj bodo ob prebiranju in zbiranju informacij pozorni. Če pri tem naletijo na predsodke ali nestrpnost, površnost ali pristranskost, velja taka besedila odložiti in jih ne sprejeti resno, pa naj bodo podpisana s še tako zvenečimi imeni ali podkrepjena z »znanstvenimi« dokazi in raziskavami.

Svetovalnica daje tudi relevantne informacije glede življenja istospolno usmerjenih; po eni strani gre za istospolno usmerjene posameznike, ki jih mogoče zanima ponudba homoseksualne kulture ali zabave, prostorov in mest, kjer se lahko družijo ali spoznavajo z drugimi istospolno usmerjenimi, po drugi strani pa gre za dajanje relevantnih informacij medijem (tudi komentiranje raznih družbenih pojavov oziroma dogodkov) in npr. študentom, ki se v svojih nalogah ukvarjajo s področjem istospolne usmerjenosti.

NAČIN DELA

Pri svetovalnem delu Mavrične svetovalnice stremimo k uvajanju delovnega odnosa. Nad načinom dela, se pravi konceptom delovnega odnosa, kot ga pozna stroka socialnega dela, so naši uporabniki pogosto presenečeni, saj pričakujejo hitre rešitve in takojšnje odgovore. V svetovalnici se oglasijo prepričani, da ima svetovalec na voljo priročnik, iz katerega bo za njihovo težavo poiskal ustrezen rešitev. To kaže na to, da uporabniki niso navajeni udeležbe v reševanju svojih težav, da so zelo navajeni

na pasivnost, ko gre za reševanje njihovih osebnih stisk in težav. To verjetno izhaja iz edinega modela, ki ga poznajo in so ga vajeni – medicinskega.

Očitno je, da je tudi na področju, s katerim se ukvarja Mavrična svetovalnica, možno uvažati elemente delovnega odnosa, in to ne glede na to, za kakšno obliko (telefonsko, osebno ali elektronsko) svetovanja gre, ker uporabniki na koncu navadno poročajo, da so z delom svetovalnice zadovoljni.

Vendar pa je treba v javnosti metodo delovnega odnosa približati na njej razumljiv način, s tem pa v resnici že začnemo delovni odnos s prihodnjim uporabnikom, saj se v tem, ko v javnosti predstavimo in približamo koncept delavnega odnosa, zrcali eden njegovih elementov, tj. znanje za ravnanje, pri katerem strokovni delavec med drugim tudi predstavi strokovna znanja uporabnikom, mora pa jih znati tudi prevajati v osebni jezik in v jezik stroke.

Da bi po eni strani olajšali delo svetovalcu, po drugi strani pa uporabniku prihranili presenečenje nad obliko dela, bi morala stroka socialnega dela narediti več za prepoznavnost in uveljavljanje delovnega odnosa v praksi. Koncept delovnega odnosa bi bilo treba javnosti bolj približati, da uporabniku prihranimo začetno presenečenje, ki izhaja iz nepoznavanja koncepta. Naloga svetovalca sicer je, da predstavi, na uporabniku razumljiv način, način dela. Tudi pozneje ga je treba večkrat spomniti nanj, ker je uporabnik določene odgovornosti v zvezi z odločitvami in rešitvami hitro pripravljen prepustiti svetovalcu oziroma jih upoštevati – to spet kaže na edini pristop, ki ga je večina uporabnikov vajena, torej medicinski pristop, v katerem ni veliko prostora za instrumentalno definicijo problema in soustvarjanje rešitev, udeleženosť ipd. Za to se lahko uporabnik hitro znajde v zadregi in še hujši stiski, saj dobi občutek, da za njegovo težavo ni rešitve, in izstopi iz svetovalnega odnosa, še preden je bil delovni odnos sploh vzpostavljen ali narejen prvi korak v smeri rešitve.

Svetovalci v Mavrični svetovalnici smo socialni delavci in psihologi. Imamo večletne izkušnje na področju dela s spolnimi manjšinami.

V zadnjem času je zelo izraženo vprašanje svetovalčeve spolne usmerjenosti. Eni trdijo, da bi morala na področju svetovanja lgbt uporabnikom delati oseba, ki ni pripadnik ene teh spolnih manjšin. Osebnostno menim, da to ne drži. Svetovalec mora biti predvsem brez predsodkov in dobro poučen o lgbt tematiki. Svetovalčeva spolna usmerjenost ne more in ne sme vplivati na kakovost njegovega dela.

Svetovalec, ki deluje na lgbt področju, mora predvsem prepoznati in sprejeti, da heteroseksualnost ni večvredna, bolj naravna ali bolj zdrava od homoseksualnosti. Zato je primeren svetovalec vsak, ki je pri sebi odpravil predsodke, predvsem tiste, ki izhajajo iz nepoznavanja in nepoučenosti. Temu bi dodal še nekaj: pri heteroseksualno usmerjenem svetovalcu je možnost kontratransferja najverjetneje manjša kot pri svetovalcu, ki je tudi sam pripadnik lgbt populacije.

PRIHODNOST SVETOVALNICE

V Mavrični svetovalnici že nekaj časa opazujemo zmanjševanje uporabnikov. Ko sem pred približno desetimi leti delal v Legebitrini svetovalnici, ki pokriva isto področje, je bilo uporabnikov občutno več.

Razlogov za zmanjšanje števila uporabnikov je več. Omeniti želim le enega: internet. Vsesplošna dostopnost interneta danes olajša marsikatero stisko istospolno usmerjenega posameznika. Z nekaj ukazi nam računalnik postreže z obiljem informacij. Da je internet danes pomemben socializacijski moment mlajših generacij, ni značilno le za mlade lezbijke, geje, biseksualce ali transseksualce. Tudi nekateri pripadniki starejših generacij ga s pridom uporabljajo.

Danes npr. istospolno usmerjeni posameznik laže navezuje stike, poišče prijatelje. Spleta virtualna prijateljstva, za katera pa si ne upam trditi, da lahko odtehtajo težo človeškega dejavnika, resničnega prijateljstva. Če špekuliram naprej: v kriznih razmerah je lahko internet dober izhod iz trenutne krize. Obliži na rano je hitro lahko kakšna klepetalnica ali zmenek na slepo. A takšen obliži rane ne celi,

njegova slabost je v tem, da jo lahko poglobi. Žal bo tak posameznik vajo najbrž še večkrat ponovil, ker postane naučeni vzorec reševanja stiske oz. odgovor na stisko, ne da bi prepoznal njen nasprotni učinek.

Kljub temu pa bo treba počakati še nekaj časa, da bomo lahko prepoznali resnične vplive interneta na psihosocialni vidik lgbt populacije. Za zdaj lahko rečem le to, da internet gotovo vpliva na število naših uporabnikov.

Ko kot koordinator Mavrične svetovalnice razmišljam o usmeritvi svetovalnice v prihodnje, seveda ne morem spregledati, da imamo kljub promociji in oglaševanju na različnih mestih majhno število uporabnikov. Tudi ne verjamem, da smo v Sloveniji že na tej stopnji, ko svetovalna, psihosocialna pomoč lgbt posameznikom ni več potrebna, ker bi bilo okolje dovolj odprto in strpno.

Menim, da se bo področje delovanja svetovalnice moralo razširiti. Ob svetovalni vlogi bomo morali prevzeti tudi izobraževalno. To ne pomeni, da bomo zanemarili posameznika. Izobraževalno funkcijo svetovalnice vidim predvsem v tem, da se posveti strokovnim delavcem (socialnim delavcem, psihologom, učiteljem ipd.). V času študija so namreč omejeni strokovni delavci zelo slabo seznanjeni z vsebinami, ki zadevajo lgbt tematiko. Strokovni delavci tudi ne dobijo znanj in spretnosti, ki so nujni za delo z lgbt populacijo, čeprav je vidnost te populacije vse večja in so problemi, povezani s to populacijo, vse bolj izraženi.

Zametke izobraževalne funkcije naše svetovalnice vidim v posvetu, ki smo ga oktobra 2009 izvedli na Fakulteti za socialno delo, pa tudi v tem, da k nam prihajajo študentke z iste fakultete v procesu praktičnega dela izobraževanja za socialno delo.

Ob izobraževalni funkciji pa bo tudi nujno poskrbeti za različne skupine za samopomoč in podporo. Npr. skupina za starše, skupina za starejše, za katere pa je treba predvsem izobraziti primeren kader, ki bo sposoben voditi omenjene skupine.

Tomaž Škorjanc

Mary Hoffman (avtorica besedila),
Ros Asquith (ilustratorka) (2010)

VELIKA KNJIGA O DRUŽINAH

Radovljica: Didakta. 50 strani. ISBN 978-961-261-126-2

Danes se o družinah veliko govori. Še posebej o pravih in naravnih. In po drugi strani o raznovrstnih in spreminjajočih se. Zdi se, da vsak zase misli, da najbolje ve, kaj je družina. Zakaj torej knjiga o družinah za otroke, bi se čudil kdo, ki se mu zdi definicija družine samoumevna in nespremenljiva od vekomaj. Družina je vendar nekaj, kar pozna že vsak otrok.

Prav v polje bojov za definicijo družine jasno poseže *Velika knjiga o družinah*, saj pripoved začne *in medias res* – z negacijo ideološkega konstrukta »idealne družine«. Že v prvi povedi se slikanica namreč loti reprezentacije družine: »Nekoč so v knjigah družine prikazovali takole,« pravi avtorica in predlično hišico – avtorica ilustracij je Ros Asquith – so upodobljeni člani takšne družine: »očka, mamica, bratec, sestrice, pes, mačka«. In takoj nato: »V resnici so družine zelo raznolike.«

Vzpostavitev razlike med pravljničnim (čeprav nikoli zares izključno obstoječim, pa vendar normativnim) konceptom in resničnostjo je osvežujoča in v svoji jedrnatosti prav osvobajajoča. Pri knjigi je že od naslova naprej jasno, da govorimo o družinah in da slovnična množina tudi zares odslikava življenjske mnogoterosti.

Avtorici besedila in ilustracij ideje o raznovrstnosti družin ne zagovarjata samo površno, ampak tudi z zelo premišljeno strukturo knjige od naslova in prve strani do načrtnega in pretehtanega sintaktičnega ponavljanja – ves čas beremo, da so nekatere družine takšne, druge pa drugačne. Ta paralelizem (nekateri ... drugi ...) zelo učinkovito pokaže, da družine niso uniformirana institucija, ampak jih je po eni strani več vrst (knjiga nekaj najpogostejših tipov navede, a jih – primerno starosti ciljnega bralstva – ne poimenuje: klasična jedrna družina, enostarševska družina, družina, v kateri za otroke

skrbijo stari starši, družina istospolnih staršev, posvojiteljska in rejniška družina), po drugi strani pa se spreminja tudi vsaka družina posebej.

Podoben poudarek prinaša tudi slikanica *Sosedje in prijatelji* Lawrencea Schimla (ilustrirala Sara Rojo Pérez, Ljubljana: Škuc-Lambda, 2008), ki pa doda še reorganizirano družino (spet, seveda, ne da bi jo poimenovala) in nujen dostavek: »Tako veliko je različnih družin!«. *Sosedje in prijatelji* je izjemno nazorna knjiga o družini istospolnih staršev – v srečnem družinskem življenju z atijem in očkom živi deček Edu – ter o Edujevih vsakdanjih dogodivščinah s prijateljem Pacom in njegovim očimom, polnim predsodkov. Knjiga prinaša tudi kratek oris gejevskega in lezbičnega gibanja in slovarček pojmov, ki zadevajo diskriminacijo in predsodke.

Letos je v slovenskem prevodu izšla tudi v knjižnicah v ZDA večkrat prepovedana slikanica *In s Tango smo trije* Justina Richardsona in Petra Parnella (ilustriral Henry Cole, Ljubljana: Modrijan, 2010). Knjiga pripoveduje resnično zgodbo o pingvinjih samcih Royu in Silu, ki sta s pomočjo skrbnika v newyorškem živalskem vrtu izvalila in vzgojila pingvinko Tango. V primerjavi z relativno širino *Velike knjige o družinah* pa je zgodba o homoseksualnih pingvinjih precej konzervativnejša, saj ves čas nakazuje, da obstaja vsem skupen ideal družinskega življenja, zato sta tudi Roy in Silo v svojem hrepenenju in poznejšem življenju s Tango »kot vsi drugi ... kot vse živali ... kot vse družine«.

Zelo pomembno je, da avtorici *Velike knjige o družinah* nikoli ne pozabita, kako sta svojo pripoved začeli – z dobrodošlo širino. Sličice, ki ilustrirajo posamezne plati družinskega življenja, so zato ves čas zelo vključujoče: ilustracija družine istospolnih staršev se tako ne pojavi samo takrat, ko je izrecno omenjena kot ena od oblik družinskega življenja, ampak tudi še v nadaljevanju, ne da bi bilo to posebej omenjeno. Prav tako lahko enakovredno opazujemo ilustracije drugih oblik družinskega življenja, medtem ko knjiga obravnava družinske člane in članice, dom, šolo, poklice, počitnice, hrano, oblačila, hišne ljubljence, praznovanja, konjičke, prevozna sredstva, čustva in izdelovanje družinskega drevesa.

Velika knjiga o družinah prinaša dejstva (nekateri so takšni, drugi drugačni) ter se očitno in hvalevredno izogiba vrednostnim pridevkom in

prikritim moralnim sodbam. To je ob vsakovrstni obteženosti diskurza o družinah še posebej pomembno. In ker knjiga ni pokroviteljska, tudi ne žali otrokove inteligentnosti, ampak raje spodbuja njegovo sodelovanje.

Zaradi zgoščenosti je zelo bogata in odprta za različne interpretacije, predvsem pa ponuja več kot dovolj iztočnic za pogovor z otrokom, v katerem lahko prebrano in videno osmislimo. Knjiga otroke tudi neposredno spodbuja k umeščanju njihove družine v koncepte in podobe, saj jih že na začetku in potem še ob koncu vpraša: »Kakšna je (danes) tvoja družina?« Mimogrede otroke zabava še s skrivalnico: v vsakem (dve strani obsegajočem) poglavju morajo poiskati, kje na sličicah se skriva maček, na koncu pa ugotovijo še njegovo ime.

Slikanica je duhovita in se zelo pazljivo izogiba stereotipom, še posebej družbenospolnim (npr. kdo je zaposlen, kdo je doma z otroki, kdo kuha, kako se kdo oblači ipd.), to pa večinoma doseže z ilustracijami. Skratka, gre za slikanico, v kateri vizualno gradivo ni samo okras ali ponazoritev besed, ampak je nosilec sporočil vsaj toliko kot besedilo. Rečeno drugače, če bi v *Veliki knjigi o družinah* brali le besede, sličic pa ne, bi zamudili več, kot se sprva zdi. Še več pa bi zamudili, če te slikanice sploh ne bi poznali.

Andrej Zavrl

ZORAN SEDMAK (1962–2010)

Za dva groša fantazije
v žepu moraš le imet,
pa že delaš coprnije,
da vse lepši je ta svet.
Še v dežju ti sonce sije,
zvezde klatiš dol z neba.
Za dva groša fantazije
tukaj sreča je doma.
(Frane Milčinski-Ježek)

Letošnjega junija se je po daljši bolezni poslovil Zoran Sedmak, socialni delavec in dolgoletni predsednik društva Altra-Odbor za novosti v duševnem zdravju. Veliko je ljudi, ki so ga bolje poznali kot jaz, pa bi se kljub temu kot sopotnica v začetnih časih dezinstitutizacije na koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja želela posloviti od njega. Čeprav bolj kot ne tih in neopazen človek je Zoran s svojim posebnim stilom in razumevanjem socialnega dela na področju duševnega zdravja v skupnosti opazno zaznamoval to področje. Upam, da se skupaj z njim niso poslovili tudi časi in duh, ki ga je Zoran poosebljal.

Moj prvi spomin na Zorana je iz leta 1987, ko smo študentke in študentje Višje šole za socialno delo z Vitom Flakerjem organizirali prvi tabor v zavodu Hrastovec. Zoran, Igor, Nace, Sandi, Srečko, Neva, Janko, Jana, Nataša smo bili nekakšen ožji organizacijski tim. Z Zokijem naj bi bila vodji tabora. To se je zame, milo rečeno, izteklo v frustracijo, saj je Zoki s svojo mariborsko klapo sošolcev tako vehementno zagrabil vajeti v svoje roke, da je pozabil, da ima kje še kako sovodjo. Jaz sem se seveda zaradi tega veliko sekirala, ampak se mi nekako ni več uspelo pririniti zraven do konca tabora.

Z Zokijem sva pozneje ob veliko kozarč-kih neuspešno razčiščevala in osvetljevala to taborsko dogajanje iz vseh zornih kotov. Zoki se je oklepal svoje psihoanalitične verzije, po kateri je bil ves problem v tem, da naj bi jaz domnevno imela emocionalne investicije vanj (in se zato počutila spodrinjeno), jaz pa sem mu seveda očitala soliranje. Mislim, da sem takrat opustila vsak nadaljnji poskus, da bi še kdaj kaj z njim poskušala razčistiti. Zamere pa tudi ni bilo. Zokija si pač moral imeti rad, če si ga poznal.

Pomembneje je, da so prvemu hrastovškemu taboru sledili še drugi, tretji in četrti; duh je ušel iz steklenice in se razmnožil, v naslednjih 20 letih smo se kot »prva hrastovška generacija« razpršili vsak na svojo stran in vsak na svojem koncu razvijali, kar se je v devetdesetih letih poimenovalo duševno zdravje v skupnosti; bolj nepovezani in razcepljeni kot pa složni. Absurdno, da zdaj, šele ko Zorana ni več, to zgodovino lahko sploh zagledam kot celoto; spet nas lahko vidim kot tisto skupino, našo malo in uporno skupnost nekoč, leta 1987.

Zoran je ostal v Altri, prvi organizaciji na tem področju (ki je nastala iz bolj aktivistične skupine Odbor za družbeno zaščito norosti), ki je bila potem veliko let odskočna deska ali, kot smo radi rekli, »valilnica« več drugih pobud, novosti in društev. Sodeloval je tudi pri ustanavljanju društva Stigma – prvega uporabniškega društva za pomoč na področju uživanja drog.

Z Vitom Flakerjem, Vilijem Lamovškom, Diano Jerman in drugimi je leta 1992 soustanovil in vodil stanovanjsko skupino »Mavrična

družčina«, kamor se je preselilo nekaj stanovalcev Hrastovca. To je bila prva stanovanjska skupina za ljudi s težavami v duševnem zdravju v Vzhodni Evropi sploh in je pomenila začetek mreže stanovanjskih skupin pri nas. Zoran je v svojih vizijah duševnega zdravja v skupnosti morda obdržal še največ starega duha. Ta vizija je bila posebna in njemu lastna, da bi jo lahko poimenovali kar »zokijanska«. Zoki se mi je zdel predvsem humanist in idealist, in to v starinskem pomenu besede. Takih ne delajo več.

Mogoče mu to res ni preveč pomagalo pri finančni uspešnosti društva, ki ga je vodil, je pa ta njegov duh uspešno popeljal karavano Altra mimo pasti komercializacije, ki je v neoliberalnem času napadla velik del nevladnega sektorja. V nasprotju z dolgim imenom Altre – Odbora za novosti v duševnem zdravju se mi zdita njena moč in čar v Zokijevem času bolj v tem, da se ni usmerila v prehiter razvoj in ekspanzijo novosti.

Z drugimi besedami, iz nje ni nikoli nastalo podjetje, ampak je vztrajala pri majhnosti, povezanosti, nepreračunljivosti, počasnem širjenju, vrednotah in jeziku solidarnosti, zavezanosti etiki podpore ljudem v skupnosti. Verjetno to ni bilo vsem enako všeč in ni bilo za vse enako dobro, ampak iz moje perspektive je pomenilo, da sem rada prišla občasno zraven, ker je v Altri še dolgo vsaj malo še dišalo po hrastovških taborih in duhu s konca osemdesetih.

Altrovci in altrovke ter podporniki smo radi občasno posedali na društvu in po lokalih okoli njega in živahno debatirali in se kregali o aktualnih temah duševnega zdravja. Lahko si začutil še izvor, začetek zgodbe, poanto, zakaj smo se tega na začetku sploh lotili.

Nisva se prav pogosto osebno pogovarjala, ostalo pa mi je v spominu nekaj najinih priložnostnih pogovorov z Metelkove in z vrtov lokalov v stari Ljubljani, ki jo je imel zelo rad. Zoki se ni rad udeleževal javnih razprav, redko je govoril javno ali pred kamero, zdel se mi je bolj kot ne privaten, družinski in intimističen človek, morda celo sramežljiv. To pa ne pomeni, da ni rad na dolgo razpredal in zaupal svojih misli v domačem krogu prijateljev in prijateljic, sodelavcev in sodelavk.

V času, ko je jezik duševnega zdravja v skupnosti izgubil precej svoje zgodnje politične ostrine in se izgubil bodisi v profesionalnem jeziku ali evropskem slengu, je Zoki še zmeraj zasanjano govoril o Polentarski polici. Sanjal je Altro kot skupnost enakih, dom odbitih steinbeckovskih duhov na robu družbe in razuma, med katerimi veje duh solidarnosti. O kolegih in prijateljih, zdajšnjih in nekdanih, o uporabnikih Altre in drugih sodelavcih je govoril z osebno noto, s toplimi toni, prijazno, s širino, z razumevanjem človekovega življenja v neki daljši osebni zgodovinski perspektivi in z velikim občutkom za socialno, v duhu Ježkove poetike (ta mu je bila zelo blizu, saj je rad v svojih pripovedovanjih citiral kake Ježkove stihe).

V njegovem kozmosu smo ostali vsi, kakorkoli že razpršeni in včasih med seboj odtujeni, del neke večje skupne zgodbe. Včasih se mi zdi, da ljudje, ki jim ni dano dolgo živeti, ne hote vidijo bolje, nekako celoviteje zajamejo sliko in ne da bi si lahko pojasnili, zakaj, si ne prizadevajo trošiti energije za podrobnosti in manj pomembne stvari.

Ko sva se takole menila, že od osemdesetih naprej, sem mu znala reči: »Zoran, to je pomembno, kar praviš, daj no to na papir, pa ti bi rabil nekoga, da te zapisuje.« Tako je nekaj njegovih legendarnih razglabljanj iz osemdesetih let verjetno ostalo nekje v naših zapisnikih taborskih sestankov, od poznejših časov pa verjetno ne veliko, kolikor vem. Mogoče še kdo kaj zapiše. In upam, da je tudi tale poslovljni zapis vsaj malo ujel in ubesedil njegovega duha.

Mojca Urek

Metka Mencin Čeplak, Roman Kuhar

BOJI ZA ENAKOST

OD DISKRIMINACIJE HOMOSEKSUALNOSTI
DO REDEFINICIJE DRUŽINE

Predlog novega Družinskega zakonika je peti zakonodajni predlog, ki naj bi (med drugim) uredil področje istospolnega partnerstva in družin istospolnih partnerjev. Tako kot prejšnji predlogi – nekateri med njimi nikoli niso doživeli parlamentarne obravnave – sproža vrsto različnih nasprotovanj, katerih skupni imenovalec je, da v urejanje družbenih razmerij (kot so partnerstvo, družina ipd.) vpeljuje vprašanje narave in naravnosti, to pa potem opravičuje diskriminatorske obravnave na podlagi posameznikove spolne usmerjenosti. V besedilu je predstavljena zgodovina različnih predlogov pravnega urejanja istospolnih partnerstev in družin istospolnih partnerjev. Analizirani so ključni diskurzi, ki so se ob tem vzpostavljali. Analiza pokaže, da predlog novega družinskega zakonika ne vpeljuje nečesa, kar bi bilo tuje in novo, pač pa je ta predlog posledica dobrega četrst stoletja trajajočih prizadevanj za enakopravnost ne glede na spolno usmerjenost.

KLJUČNE BESEDE: istospolno partnerstvo, istospolna družina, zakonodaja, homoseksualnost, gejevsko in lezbično gibanje.

Metka Mencin Čeplak je predavateljica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Osrednji področji njenega raziskovanja sta konstrukcija stigmatiziranih identitet in (re)produkcija razmerij moči, predvsem na področju izobraževanja. Je soavtorica več monografij o življenjskih orientacijah mladih in avtorica člankov s področja diskriminacije, identitetnih politik in kritične psihologije. Kontakt: metka.mencin-ceplak@guest.arnes.si.

Roman Kuhar je docent na oddelku za sociologijo Filozofske fakultete. Med drugim predava gejevski in lezbični študij, sociologijo družin in sociologijo vsakdanjega življenja. Je tudi raziskovalec na Mirovnem inštitutu; ukvarja se z vprašanji diskriminacije, strpnosti in manjšin. Je avtor več knjig, npr. *Neznošno udobje zasebnosti* (2005, skupaj z A. Švab) in *Na križiščih diskriminacije* (2010). Kontakt: roman.kuhar@mirovni-institut.si.

Bogdan Lešnik

SOVRAŽNI GOVOR V PSIHOANALITIČNI PERSPEKTIVI

Če pogledamo sovražni govor v psihoanalitični perspektivi, je njegova najopaznejša značilnost ta, da omogoči govorcu nekakšno zadovoljitev, ki jo najustrezneje opišemo kot sadistično. Avtor analizira to značilnost v luči Freudove gonske teorije in pokaže, da se tri značilne oblike sovražnega govora, seksistični, rasistični in homofobični govor, izvrstno dopolnjujejo in sestavljajo v vzorec, po katerem je zadovoljitev vezana na vrednostni razcep objekta in seksualizacijo družbenega statusa. V jedru tega vzorca je seksistična predpostavka pasivnega, manjvrednega »ženskega« uživanja, ki vzburja subjekt in ga ta zato zavrača na način, analogen psihozi, namesto tega pa razvije dominantno, agresivno držo, ki velja za »moško« in ki odvrta kastracijski strah. Zaradi teh značilnosti sovražni govor ni in ne more biti racionalen in vsak kompromis z njim onemogoči racionalno politiko vključevanja in nediskriminacije.

KLJUČNE BESEDE: psihoza, sadizem, moralizem, seksizem, rasizem, homofobija.

Dr. Bogdan Lešnik je izredni profesor na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in predsednik Psihoanalitičnega društva Slovenije. Kontakt: bogdan.lesnik@fsd.uni-lj.si.

Barbara Rajgelj

RAZMERJA V ISTOSOLNIH DRUŽINAH – KJE SMO IN KAM LAHKO GREMO?

Analiza veljavne slovenske ureditve družin istospolnih partnerjev kaže, da so te v primerjavi z družinami partnerjev različnega spola diskriminirane tako na področju družinskega prava kot tudi na številnih drugih področjih pravnega življenja, od dednega, odškodninskega in kazenskega do delovnega in davčnega prava ter prava socialne varnosti. Čeprav sodna praksa to diskriminacijo postopno odpravlja, je zaradi zmanjšanja negotovosti, sistematične in pravno varne ureditve človekovih pravic in svoboščin nujna celovita zakonska ureditev. Odločitve Ustavne in Vrhovnega sodišča so tlakovale pot novemu

Družinskemu zakoniku, v katerem zakonodajalec nima veliko manevrskega prostora za drugačno ureditev, kot je predlagana, torej za popolno izenačitev družin istospolnih partnerjev z družinami partnerjev različnega spola.

KLJUČNE BESEDE: družinsko pravo, družinski zakonik, starševstvo, partnerstvo, istospolne družine, diskriminacija.

Barbara Rajgelj je doktorica pravnih znanosti in docentka za gospodarsko in civilno pravo. Na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani predava predmete temelji prava ter delovno in socialno pravo, raziskovalno pa se ukvarja z udeležbo delavcev, mobilnostjo subjektov, pogodbenim in družinskim pravom. Kontakt: barbara.rajgelj@fdv.uni-lj.si.

Neža Kogovšek

ISKANJE PRAVNIH RAZLOGOV ZA PRIZNANJE ENAKIH PRAVIC ISTOSPOLNIM PARTNERJEM IN NJIHOVIM DRUŽINAM

Eno ključnih vprašanj, ki se zastavlja v postopku sprejemanja Družinskega zakonika, je, ali pravo zapoveduje popolno izenačitev istospolnih partnerstev z različnospolnimi. Na ravni mednarodnega prava jasne obveznosti držav, naj zagotovijo popolno izenačitev na področju zakonske zveze in skupne posvojitve, ni, saj Evropsko sodišče za človekove pravice in Listina temeljnih pravic EU to področje prepuščata notranjim zakonodajam držav. Zato je za razvoj mednarodnega prava na teh področjih ključna situacija v posameznih članicah, saj Evropsko sodišče poudarja, da ni mogoče prezreti vse večjega konsenza v Evropi, da je treba istospolna partnerstva tudi pravno priznati. V veliki meri mednarodno pravo istospolnim partnerjem priznava enak dostop do pravic, ki izhajajo iz partnerstva, in zaščito pred diskriminacijo zaradi spolne usmerjenosti. Ne glede na mednarodnopravne obveznosti pa analiza položaja istospolnih partnerstev in njihovih družin pokaže, da je omejevanje dostopa do enakih pravic sistemsko nevzdržno in povzroča pravne nedoslednosti.

KLJUČNE BESEDE: diskriminacija, spolna usmerjenost, Evropsko sodišče za človekove pravice, posvojitve, zakonska zveza.

Mag. Neža Kogovšek je doktorska kandidatka na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in sodelavka Mirovnega inštituta. Ukvarja se s pravnimi vprašanji na področjih človekovih pravic, nediskriminacije, državljanstva, azila in migracij. Kontakt: 01/2347720, neza.kogovsek@mirovni-institut.si.

Raquel (Lucas) Platero

ZAPROSITI ZA ROKO?

POLITIKA IN ISTOSPOLNE ZAKONSKE ZVEZE V ŠPANIJU

Španija je s sprejetjem zakonodaje, ki istospolnim parom omogoča poroke in jim daje pravico do posvojitve otrok (Zakon 13/2005), prišla v središče mednarodne pozornosti in s svojim dejanjem poleg pozitivnih odzivov sprožila tudi precej nasprotovanja. Zakon 13/2005, ki je spremenil španski civilni zakonik, so prikazovali kot simbol enakosti, ki premaguje katoliško in konzervativno preteklost. Pokazalo pa se je tudi, da ima oblikovanje nevtralne zakonodaje lahko negativne učinke. Zakon ni vključeval posebnih določil, s katerimi bi se na primer izognil diskriminatorski implementaciji za lezbijke ter tujce in tujke. Preučitev vprašanj načrtovanja politike in natančen pregled družbenospolnega in interseksijskega učinka Zakona 13/2005 nam lahko pomaga pri prihodnjem načrtovanju politik seksualnosti in enakosti, tako da se bomo izognili neželenim učinkom. Prispevek analizira trenutno dostopne podatke o sklenitvah in razvezah istospolnih zakonskih zvez v Španiji ter prinaša nekaj premislekov o stranskih učinkih nevtralnega načrtovanja politike.

KLJUČNE BESEDE: interseksionalnost, istospolna zakonska zveza, Španija, načrtovanje politike, javne politike.

Raquel (Lucas) Platero je politična aktivistka in raziskovalka na Univerzi v Madridu. Od leta 2003 je sodelovala pri dveh evropskih raziskovalnih projektih (MAGEEG in QUING). Zanimajo jo vprašanja izključevanja/vključevanja spolne usmerjenosti in spola v politikah enakosti spolov. Je soavtorica dveh knjig: *Orodja za boj proti homofobičnemu ustrahovanju* (2007) in *Diskurzi in reprezentacije lezbijk* (2008). Kontakt: platero@cps.ucm.es.

Alenka Švab

KDO SE BOJI (RAZNOVRSTNOSTI) DRUŽIN?

SOCIOLOŠKI POGLED/I NA SODOBNO
DRUŽINSKO ŽIVLJENJE

Sodobno družinsko življenje zaznamujejo spremembe in trendi, ki vodijo v pluralizacijo družin in družinskega življenja. Družine se spreminjajo po obliki, načinu življenja, v strukturnem vidiku (spremembe v starševstvu, spolnih razmerjih, delitvi dela ipd.) kot tudi v družinskem poteku. Na te spremembe vplivajo tako širše družbene spremembe pozne modernosti kot tudi demografske spremembe. Vse te spremembe problematizirajo ideologijo moderne heteroseksualne konjugalne oz. nuklearne družine in sprožajo vrsto konceptualnih vprašanj, med drugim vprašanje definiranja družine v sociološkem in pravnem smislu. V sociološki evalvaciji sodobnih družinskih trendov avtorica izhaja iz teze, da je raznovrstnost družin odziv na širše družbene spremembe. To pomeni, da družina kot moderna institucija z raznovrstnostjo ohranja svoje vitalne funkcije in torej ni v »krizi«, kot to želijo predstaviti nekateri konzervativni ideološki diskurzi.

KLJUČNE BESEDE: družine, pluralizacija družin, definicija družine, starševstvo, otroci.

Alenka Švab je izredna profesorica za sociologijo na Fakulteti za družbene vede (UL) in Fakulteti za humanistične študije (UP). Kot raziskovalka je članica Centra za socialno psihologijo na FDV. Področja, na katerih pedagoško in raziskovalno deluje, so sociologija družin, študij spolov, študij seksualnosti ter gejevski in lezbični študij. Kontakt: alenka.svab@fdv.uni-lj.si.

Nina Tuš Špilak

OBRAVNAVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN V SLOVENSKEH VRTCIH

Istospolne družine se v izrazito heteronormativno naravnanem izobraževanem sistemu srečujejo s številnimi izzivi. Predstavljen je položaj istospolnih družin v slovenskih vrtcih. Teoretski del prinaša izsledke različnih raziskav s področja homoseksualnosti v sistemu vzgoje in izobraževanja ter analizo kurikulumov za vrtce. Empirična podlaga za članek je raziskava, ki

jo je med vzgojiteljicami in njihovimi pomočnicami v slovenskih vrtcih leta 2010 izvedla avtorica. Analiza kurikulumov je pokazala, da so v njem nastavki za govor o istospolnih družinah v vrtcu na več ravneh. Raziskava pa ugotavlja, da so slovenski vrtci kljub ciljem in široki zastavljenosti kurikulumov še vedno izrazito heteronormativno naravnani in da vzgojiteljice in njihove pomočnice v večji meri homoseksualnosti in istospolnih družin sploh ne omenjajo (to poroča več kot 75 % vprašanih). Avtorica razmišlja, da bi vzgojiteljice in njihove pomočnice morale v svoje delo vpeljati tudi obravnavo homoseksualnosti in istospolnih družin v vrtcih.

KLJUČNE BESEDE: istospolna družina, heteronormativnost, predšolska vzgoja, kurikulum, izsledki raziskav.

Nina Tuš Špilak, univ. dipl. politologinja, je kandidatka za doktorski študij sociologije na Fakulteti za družbene vede. Kontakt: nina.tus@gmail.com.

Elke Jansen

NEMČIJA IN NJENE MAVRIČNE DRUŽINE

POGLAVITNI IZSLEDKI PRVE REPREZENTATIVNE
RAZISKAVE O DRUŽINAH Z DVEMA MAMAMA ALI
DVEMA OČETOMA

Še pred kratkim je bilo za velik del družbe, tudi za same istospolno usmerjene, skoraj nepredstavljivo povezati pojma starševstvo in homoseksualnost. V zadnjih letih pa se to v številnih evropskih državah spreminja. To po eni strani pomeni, da se mlajše lezbijke in geji ob razkritju spolne usmerjenosti v svojih življenjskih ciljih ne odpovedo samoumevno ideji starševstva in družine. Anketa, ki so jo ob prelomu tisočletja izvedli v nemški zvezni deželi z največjim številom prebivalstva (Severno Porenje-Vestfalija), je pokazala, da si vsaka druga mlada lezbijka in vsak tretji mlad gej predstavljata, da bosta preživela del svojega življenja z otroki. Po drugi strani so t. i. mavrične družine (lezbične matere, gejevski očetje in njihovi otroci) vedno bolj vidni v medijih in vsakdanjem življenju. V devetdesetih letih so bile mavrične družine tema zgolj v rumenem tisku, zdaj pa lahko že nekaj let v poročilih o različnih vrstah družin v Nemčiji v resnih revijah pričakujemo prispevek o gejevskem ali lezbičnem paru.

KLJUČNE BESEDE: istospolne družine, nemška raziskava, registrirano partnerstvo, lgbt pravice, geji in lezbijke.

Dr. Elke Jansen je diplomirana psihologinja in psihoterapevtka ter od leta 2002 vodi projekta »Mavrične družine« v Lezbičnem in gejevskem združenju v Nemčiji (LSVD). V letih 2006–2009 je bila članica posvetovalnega telesa pri raziskavi, ki jo je naročilo nemško ministrstvo za pravosodje. Kontakt: Lesben- und Schwulenverband in Deutschland (LSVD), Projekt Regenbogenfamilien, Pipinstraße 7, 50667 Köln. Elektronski naslov: elke.jansen@lsvd.de.

Elisabetta Ruspini

ITALIJANSKI HOMOSEKSUALNI OČETJE MED STEREOTIPI IN ŽELJO PO STARŠEVSTVU

Cilj prispevka je predstaviti nekatere preliminarne ugotovitve raziskave o gejevskem starševstvu v Italiji. Raziskava še vedno poteka in vključuje majhni skupini gejevskih očetov: v eni so tisti, ki so imeli otroke v različnospolni zvezi, v drugi pa tisti, ki so postali očetje z gejevsko identiteto. Izsledki raziskave so pomembni tako za socialne politike kot tudi za izobraževanje. Na očete iz raziskave vplivajo (tako osebno kot v družbenih odnosih) negativni stereotipi o gejih in starševstvu. Prepoznali so tudi številne kompleksne teme, ki so povezane z razkritjem pred svojimi otroki in partnerkami. Geji, ki imajo otroke po razkritju, se spopadajo z drugačnimi, a nič manj zahtevnimi izzivi: najvidnejši je kompleksno iskanje možnosti, kako priti do otroka, bodisi s posvojitvijo bodisi z nadomestno materjo ali sostarševstvom.

KLJUČNE BESEDE: gejevsko starševstvo, homoseksualnost, homoseksualni očetje, Italija, stereotipi.

Dr. Elisabetta Ruspini je izredna profesorica sociologije na Univerzi v Milanu – Bicocca. Njeni raziskovalni interesi obsegajo: družbeno konstrukcijo spola, spol in družbene spremembe, nove družinske oblike in neheteroseksualne oblike vsakdanjega življenja, transformacije materinstva in očetovstva, socialne in družinske politike, socialne politike in heteronormativnost, spolne razsežnosti revščine in socialne izključenosti. Objavila je več knjig. Kontakt: elisabetta.ruspini@unimib.it.

Metka Mencin Čeplak, Roman Kuhar

FIGHTS FOR EQUALITY

FROM DISCRIMINATION OF HOMOSEXUALITY TO REDEFINITION OF FAMILY

The new proposal of Family Code in Slovenia is the fifth bill, aiming at (among others) legal protection of same-sex partnerships and same-sex families in Slovenia. Just like previous bills – some of them never made it to the parliamentary procedure – it causes a lot of protests. The key dominator of these upheavals is the discursive interpolation of »nature« and »natural« into arranging social relations (such as partnerships and families). This argument is then used as an excuse for discriminatory treatment, based on one's sexual orientation. The history of several attempts to legalize same-sex partnership and families in Slovenia is presented and the key discourses, which emerged alongside, are analysed. The analysis shows that the new proposal of the Family Code does not introduce something, which can be classified as strange and new. It is rather a consequence of more than 25 years of endeavors for equality in Slovenia regardless of one's sexual orientation.

KEYWORDS: same-sex partnership, same-sex family, legislature, homosexuality, gay and lesbian movement.

Metka Mencin Čeplak (PhD) lectures on social and political psychology and identities on the University of Ljubljana (Slovenia), Faculty for Social Sciences. Her main research interests are the construction of stigmatized identities and (re)production of power relations, particularly in the field of education. She has coauthored several monographs on values and life orientations of young people in Slovenia. She has also published on discrimination and identity politics, and on critical psychology. Contact: metka.mencin-ceplak@guest.arnes.si.

Roman Kuhar (PhD) is an assistant professor at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, where he teaches courses in gay and lesbian studies, sociology of families and sociology of everyday life. He is also a researcher at the Peace Institute with research interests in discrimination, tolerance and minorities. He is the author of several books – among them *The Unbearable Comfort of Privacy* (2005, with A. Švab) and *At the Crossroads of Discrimination* (2010). Contact: roman.kuhar@mirovni-institut.si.

Bogdan Lešnik

HATE SPEECH IN PSYCHOANALYTICAL PERSPECTIVE

Looking at hate speech in psychoanalytical perspective reveals as its most striking feature the achievement of a certain satisfaction best described as sadistic. This feature is analysed in the light of Freud's drive theory and it is shown that the three typical forms of hate speech, the sexist, the racist and the homophobic speech, are perfectly complementary and combine into a pattern that binds satisfaction to a value-based splitting of the object and the sexualisation of the social status. In the heart of this pattern, there is the sexist assumption of the passive, inferior »female« enjoyment that arouses the subject, so that the latter repudiates it in the way analogous to psychosis, and instead develops a dominant, aggressive attitude deemed »masculine«, which serves to ward off castration anxiety. Because of these characteristics hate speech can never be rational and a compromise with it will prevent any rational politics of inclusion and non-discrimination.

KEYWORDS: psychosis, sadism, moralism, sexism, racism, homophobia.

Bogdan Lešnik (PhD) is an Associate Professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana, and the Chairperson of the Psychoanalytical Association of Slovenia. Contact: bogdan.lesnik@fsd.uni-lj.si.

Barbara Rajgelj

RELATIONSHIPS IN THE SAME SEX-FAMILIES – WHERE DO WE STAND AND IN WHICH DIRECTION CAN WE MOVE?

The analysis of existing Slovenian legislation shows that in comparison to heterosexual families same-sex families are discriminated in the field of family law as well as in other parts of their legal lives, such as inheritance law, law of damages, criminal law, tax law, labour and social security law. Irrespective of the fact that the case-law, adopted by Slovenian courts, progressively eliminates inequality in different legal fields, a comprehensive new legislation is needed to reduce legal uncertainty and to guarantee foreseeable regulation of human rights and fundamental freedoms.

Slovenian Constitutional and Supreme Court decisions direct adoption of the new Family Code, in which the legislator has almost no other option than to enforce absolute equality of same-sex and heterosexual families.

KEYWORDS: family law, Family Code, parenthood, partnership, same-sex families, discrimination.

Barbara Rajgelj holds a Ph.D. in Law and a permanent position of a Teaching Assistant in commercial and civil law. She teaches Basics of Law and Labor and Social Security Law at the Faculty of Social Sciences of Ljubljana University. Her research interests are employee participation, legal aspects of mobility, contract and family law. Contact: barbara.rajgelj@fdv.uni-lj.si.

Neža Kogovšek

LOOKING FOR LEGAL REASONS FOR RECOGNISING EQUAL RIGHTS TO SAME-SEX PARTNERS AND THEIR FAMILIES

One of the key questions arising in the process of passing of the Family Code is whether or not the law requires full equality of same-sex partners with different-sex ones. On the international law level there are no clear and explicit requirements for the states to ensure full equality in relation to marriage and joint adoption, as the European Court of Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the EU leave this area to the domestic legislations of the states. For further development of the international law the legal situations within the states are therefore crucial as the European Court stresses that it is impossible to ignore the emerging consensus in Europe that same-sex partnerships require some kind of legal recognition. However, the international law recognizes same-sex couples' access to a large set of rights deriving from partnerships as well as protection from discrimination on the grounds of sexual orientation. Irrespective of international obligations of the states, the analysis of the situation of same-sex partners and their families indicates that limiting access to equal rights is sistemically intolerable and causes legal inconsistency.

KEYWORDS: discrimination, sexual orientation, European Court of Human Right, adoption, marriage.

Neža Kogovšek, Il.m., is a PhD candidate at the University of Ljubljana, Faculty of Law, and a staff member of the Peace Institute where she works on legal issues in the fields of human rights, non-discrimination, citizenship, asylum and migration. Contact: +3861 2347720, neza.kogovsek@mirovni-institut.si.

Raquel (Lucas) Platero

POPPING THE QUESTION

POLITICS AND THE SAME-SEX MARRIAGE IN SPAIN

Spain has captured international attention with the approval of the legislation allowing same-sex couples to marry and adoption rights (Law 13/2005). This has caused large controversy along with positive recognition. Law 13/2005 reforming the Civil Code has been portrayed as the symbol of equality, challenging the catholic and conservative past. Nonetheless, it has also shown that designing neutral legislation has negative impacts. No concrete remarks were included, resulting in discriminatory implementation for lesbians and foreigners for instance. Policy design matters and a closer look on gender and intersectional impact on the Spanish Law 13/2005 can provide some hints. The current available data on marriage and divorce in same-sex marriages is analysed and some reflexions on the side effects of neutral policy design are provided.

KEYWORDS: intersectionality, same-sex marriage, Spain, policy design, public policies.

Raquel (Lucas) Platero is a political activist, and researcher at the Complutense University of Madrid, Spain. Since 2003 she has been involved in two European research projects (MAGEEG and QUING). Platero is interested in the ex/in-clusion of sexual orientation and gender identity in gender equality policies. She is the co-author of two books: *Herramientas para combatir el Bullying Homofóbico* (2007) and *Lesbianas: Discursos y Representaciones* (2008). Contact: platero@cps.ucm.es.

Alenka Švab

WHO'S AFRAID OF (DIVERSITY OF) FAMILIES?

SOCIOLOGICAL VIEW ON CONTEMPORARY FAMILY LIFE

Contemporary family life is characterized by changes and trends which lead to pluralisation of family and family life. Families are changing in form, in way of life, in structural aspects (changes in parenthood, gender relations, division of labour etc.) as well as in family life course. These changes are influenced by broader social changes of late modernity as well as by some demographic changes. These trends challenge the ideology of modern heterosexual conjugal or nuclear family and open a series of conceptual questions, among others the question of defining family (in sociological and legal sense). In sociological evaluation of contemporary family trends, it is claimed that diversity of families is a reaction to broader social changes, meaning that family as a modern institution preserves its vital functions and is in this sense not in a »crisis« as some conservative ideological discourses want to prove.

KEYWORDS: families, family pluralisation, definition of family, parenthood, children.

Alenka Švab is an associated professor of sociology at Faculty of Social Sciences (UL) and Faculty of Humanities (UP). As a researcher she works at Centre of Social Psychology, Faculty of Social Sciences. Her fields of interest are sociology of families, gender studies, sexuality studies and gay and lesbian studies. Contact: alenka.svab@fdv.uni-lj.si.

Nina Tuš Špilak

TREATING SAME-SEX FAMILIES IN SLOVENIAN KINDERGARTENS

In heterosexual environment found in educational systems, same-sex families face many challenges. Their position in Slovenian kindergartens is dealt with. Theoretical part encompasses findings of different research papers in the field of homosexuality within the educational area and analysis of kindergarten curriculum. Empirical data were gathered from preschool teachers and assistant preschool teachers in 2010 by

the author of the article. Results of curriculum analysis indicate that discussion on same-sex families could be included in educational process on various levels. The key finding of the research is that Slovenian kindergartens are, despite clear goals of the curriculum, still predominantly heterosexually oriented and that preschool teachers and assistant preschool teachers do not include the themes of same-sex families in their discussions with children (75 % of research respondents). Guidelines on how homosexuality and same-sex families issues could be included in the kindergarten environment are presented.

KEYWORDS: same-sex family, heteronormativity, preschool education, curriculum, research findings.

Nina Tuš Špilak is a University degree student in Political Sciences, Sociology PhD candidate at the Faculty of Social Sciences in Ljubljana. Contact: nina.tus@gmail.com.

Elke Jansen

GERMANY AND ITS RAINBOW FAMILIES

MAIN RESULTS FROM THE FIRST REPRESENTATIVE RESEARCH ABOUT FAMILIES WITH TWO MOTHERS OR TWO FATHERS

Almost until recently, a substantial part of our society, including homosexual individuals, has found it unimaginable to think of parenting in connection to homosexuality. In the last years, nevertheless, this has been changing in a number of European countries. On the one hand, this tells us that younger generations of gay men and lesbian women do not automatically give up the idea of parenthood and family life when they come out of the closet. A survey, conducted at the beginning of the new millennium in the most populous German region (North Rhine Westphalia), has provided us with information, that every second young lesbian and every third young gay imagine a part of their life with children. On the other hand, the so called rainbow families (lesbian mothers, gay fathers and their children) are more and more visible in the media and everyday life. While in the 90s rainbow families were only a topic of the yellow press, nowadays we can read about gay and lesbian couples in reports on different types of

families in respectable German journals. In the article the results of a German research, that explored the life in rainbow families, and the media and political responses to its results, are presented.

KEYWORDS: same-sex families, German research, registered partnership, lgbt rights, gays and lesbians.

Elke Jansen, PhD, is a psychologist and a psychotherapist, and is since 2002 managing a project »Rainbow families« in LSVD (German lesbian and gay association). In 2006–2009 she was a member of the consortium of a research, funded by the German Ministry of legislature. Contact: Lesben- und Schwulenverband in Deutschland (LSVD), Projekt Regenbogenfamilien, Pipinstraße 7, 50667 Köln. E-mail: elke.jansen@lsvd.de.

family policies, social policy and heteronormativity, the gender dimension of poverty and social exclusion. She has published a number of books. Contact: elisabetta.ruspini@unimib.it.

Elisabetta Ruspini

ITALIAN HOMOSEXUAL FATHERS BETWEEN STEREOTYPES AND DESIRE FOR PATERNITY

Some preliminary findings based on an ongoing and self-funded research project on gay parenthood in Italy are presented. The research involves two small groups of gay fathers: those who had children in the context of heterosexual relationships and those who became fathers in the context of their gay identity. The results from the study may have implications for both social policy and educational programmes. Gay fathers are influenced (both personally and in social relationships) by negative stereotypes about gay men and parenting. They identify many complex issues related to coming out with children and spouses. Gay men who have children after coming out, face different, but no less challenging issues: most significant are the complexities involved in acquiring children through adoption, surrogacy or co-parenting arrangements.

KEYWORDS: gay fatherhood, homosexuality, homosexual fathers, Italy, stereotypes.

Elisabetta Ruspini, PhD, is a Senior Associate Professor of Sociology, University of Milano-Bicocca. Her research interests include: social construction of gender identities, gender and social change, new family forms and non heterosexual living arrangements, transformations of motherhood and fatherhood, social and

SOCIALNO DELO
LETNIK 49
OKTOBER-DECEMBER 2010
ŠTEVILKA 5-6

ISSN 0352-7956
UDK 304+36

UNIVERZA V LJUBLJANI
Fakulteta za socialno delo

č sp 36
SOCIALNO
2010

364(497.4)

3000694,5/6

COBISS •

ISSN 0352-7956
9177035217950081

TEMATSKA ŠTEVILKA – ISTOSPOLNA PARTNERSTVA IN DRUŽINE

UVODNIK

Roman Kuhar, Ana M. Sobočan — DRUŽINA – OSNOVNA CELICA ...
IDEOLOŠKIH SPOPADOV — 277

PRVI SKLOP – SPREJEMANJE ZAKONODAJE

ČLANKI

Metka Mencin Čeplak, Roman Kuhar — BOJI ZA ENAKOST — 283

Bogdan Lešnik — SOVRAŽNI GOVOR V PSIHOANALITIČNI PERSPEKTIVI — 299

Barbara Rajgelj — RAZMERJA V ISTOSPOLNIH DRUŽINAH – KJE SMO IN
KAM LAHKO GREMO? — 305

Neža Kogovšek — ISKANJE PRAVNIH RAZLOGOV ZA PRIZNANJE ENAKIH
PRAVIC ISTOSPOLNIM PARTNERJEM IN NJIHOVIM DRUŽINAM — 319

Raquel (Lucas) Platero — ZAPROSITI ZA ROKO? — 331

DRUGI SKLOP – DRUŽINE

Alenka Švab — KDO SE BOJI (RAZNOVRSTNOSTI) DRUŽIN? — 341

Nina Tuš Špilak — OBRAVNAVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN V SLOVENSKIH VRTCIH — 351

Elke Jansen — NEMČIJA IN NJENE MAVRIČNE DRUŽINE — 361

Elisabetta Ruspini — ITALIJANSKI HOMOSEKSUALNI OČETJE MED STEREOTIPI
IN ŽELJO PO STARŠEVSTVU — 373

ESEJA

Maja Šorli — ISTOSPOLNE DRUŽINE — 381

Maja Pan — FEMINISTIČNO-QUEEROVSKI A *PRIORI* RAZISKAV
HOMOFOBIČNEGA NASILJA — 389

POROČILO IZ PRAKSE

Tomaž Škorjanc — MAVRIČNA SVETOVALNICA — 397

KNJIŽNA RECENZIJ

Andrej Zavrl — Mary Hoffman (avtorica besedila), Ros Asquith (ilustratorica) (2010),
VELIKA KNJIGA O DRUŽINAH — 401

IN MEMORIAM

Mojca Urek — ZORAN SEDMAK (1962-2010) — 403

POVZETKI

SLOVENSKI — 405

ANGLEŠKI — 409